

บทที่ ๑ วิธีจิตเบื้องต้น

เนื้อหาบทที่ ๑

๑. ความหมายของวิธีจิต
 ๒. องค์สัมพันธของการเกิดวิธีจิต
 ๓. ความต่างกันแห่งวิธี ๖ กับ วิสยปวัตติ ๖
 ๔. ความต่างกันของวิสยปวัตติทั้ง ๖
 ๕. ความหมายของจิตตูปบาท วิธีจิต และขณะ
 ๖. หน้าที่ของจิตและลำดับการเกิดขึ้นในวิธี
 ๗. ลำดับการเกิดขึ้นของวิธีจิตภาคปฏิบัติ
 ๘. สุปินวิธี
 - ๘.๑. ความหมายและประเภท ของสุปินวิธี
 - ๘.๒. เหตุเกิดวิธีแห่งความฝัน ๔ ประเภท
 - ๘.๓. ตัวอย่างความฝัน
 - ๘.๔. วิธีนอนหลับให้ฝันดี
 - ๘.๕. ภูมิและบุคคลที่ฝันได้และไม่ได้
 ๙. วิธีจิตของทารก
 - ตารางเปรียบเทียบความแตกต่างของปัญญาทวารวิธี กับมโนทวารวิธี
 ๑๐. แนวคิดและข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน
- บทสรุป วิธีจิตเบื้องต้น

วัตถุประสงค์

บทนี้ต้องการให้นักศึกษามีความรู้และความเข้าใจในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ความหมายและการเกิดขึ้นของวิถิจิต
๒. ขั้นตอนการเสวยผลกรรมเก่า และการสั่งสมวิบากกรรมใหม่ของวิถิจิต
๓. นำความรู้เรื่องวิถิจิตมาใช้ในการปรับปรุงตนเอง และแนะนำสังคมได้

บทที่ ๑ วิธีจิตเบื้องต้น

ในบทก่อน ๆ เราได้เรียนรู้ถึง ความหมาย คุณสมบัติ หน้าที่ของจิต และเจตสิก แต่ละดวงมาแล้ว ซึ่งในคัมภีร์อริยมรรคตัณหาลังคหะ ได้กล่าวไว้ว่า จิตและเจตสิก ที่กล่าวมาแล้วมีการเกิดดับตลอดเวลา จิตดวงเก่าดับไปแล้ว จะเป็นเหตุสนับสนุนให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น สืบเนื่องเป็นสายอย่างนี้ไม่มีวันสิ้นสุด การดำเนินชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ล้วนต้องเกี่ยวเนื่องกับกระแสจิตตลอดเวลา เพราะเหตุที่ยังต้องรับผลกระทบเก่า และการสร้างกรรมใหม่นั้นเอง ถ้ากระแสจิตรับรู้อารมณ์ที่เป็นผลของกุศลกรรม ก็เป็นเครื่องบ่งบอกว่าเราเคยทำกรรมที่เป็นกุศลไว้ ถ้ากระแสจิตรับรู้อารมณ์ที่เป็นผลของอกุศลกรรม นั่นก็แสดงว่าเรากำลังได้รับผลของกรรมชั่วที่เราเคยทำไว้

การเรียนรู้เรื่อง วิธีจิต จึงเป็นการเรียนรู้เพื่อให้เราตระหนักถึงว่า สภาพและเหตุการณ์ที่ดีหรือไม่ดี ที่วิธีจิตของเราได้รับรู้ นั้น เป็นเพราะผลจากการกระทำของเรา ที่เป็นบุญเป็นบาปทั้งนั้น **การจะทำให้วิธีจิตที่เป็นกุศลเกิดมากที่สุดได้อย่างไร และจะหลีกเลี่ยง ปิดกั้นหรือป้องกันกระแสจิตที่เป็นอกุศลได้หรือไม่** หรือถ้าหลีกเลี่ยงกระแสจิตที่รับผลกระทบชั่วในอดีตไม่ได้ เราจะมีวิธีโยนิโสมนสิการ (วิจิตโดยอุบายแยบคาย) เช่นไร เพื่อรับกับสถานการณ์ของวิธีจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรม อันจะทำให้ไม่มีผลเป็นความทุกข์ แต่ให้มีผลเป็นความสุขในกายภาคหน้าต่อไปได้ จึงเป็นสิ่งที่เราต้องมาศึกษากันต่อไป

ในวิธีจิตเบื้องต้นนี้ จะกล่าวถึงวิธีจิตที่เป็นกามวิธี คือ รับรู้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เรื่องราวต่าง ๆ เท่านั้น ส่วนวิธีระดับฌาน อภิญญา สมาบัติ มรรค ผล เป็นต้น นั้นไม่ได้แสดงไว้ ณ ที่นี้ นักศึกษาสามารถศึกษาค้นคว้าได้จากตำราอริยมรรคตัณหาลังคหะ เป็นต้นได้ต่อไป

๑. ความหมายของวิถิจิต

วิถี แปลว่า กระแส ทางเดิน

วิถิจิต แปลว่า **จิตที่ขึ้นสู่กระแส หรือทางเดินแห่งการรับรู้อารมณ์ใหม่ขณะใดขณะหนึ่งในประวัติศาสตร์ (เวลาหลังปฏิสนธิจนถึงก่อนจุติจิตดับ) ตามลำดับการเกิดก่อนและหลังของจิต**

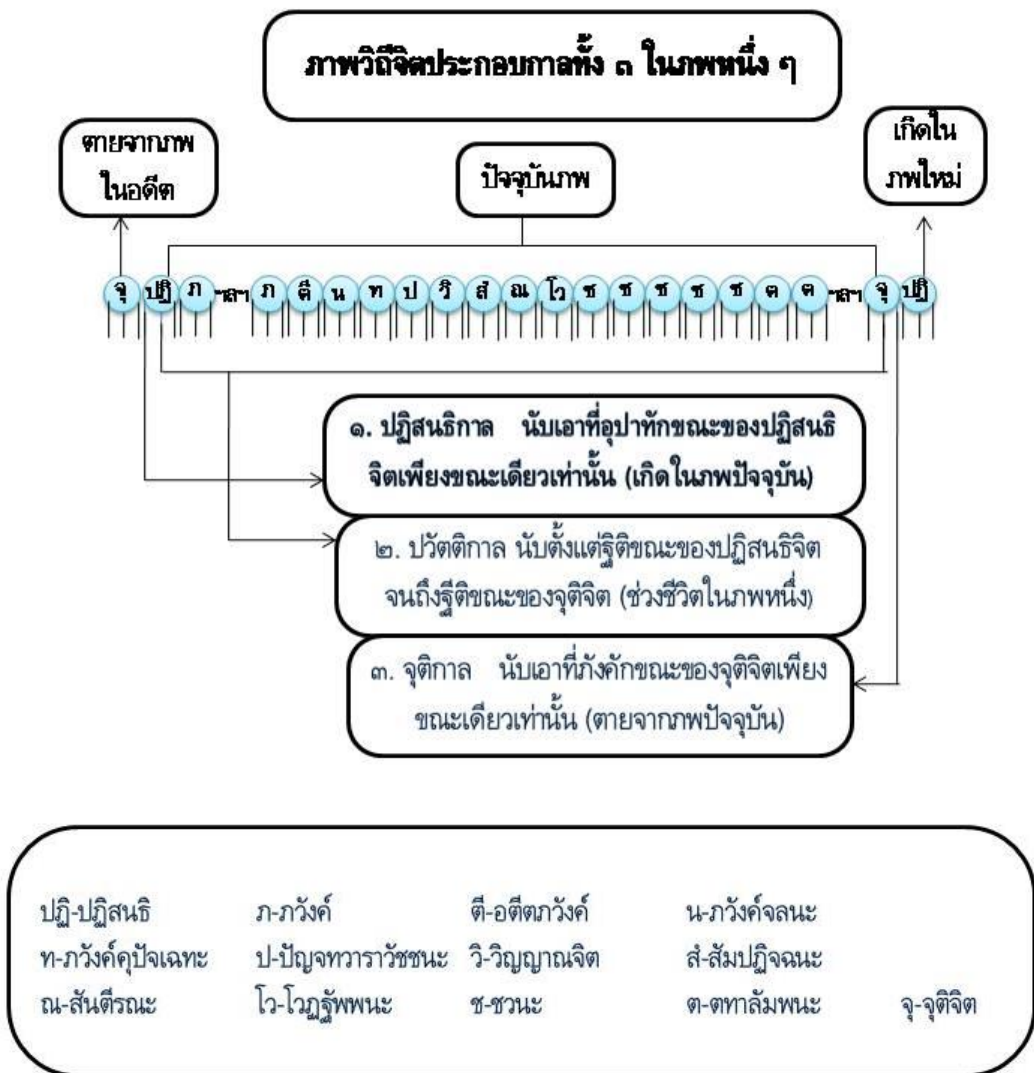
โดยปกติความเป็นไปของจิตท่านจำแนกไว้เป็น ๒ คือ

๑. ความเป็นไปของจิตในปฏิสนธิกาล และ

๒. ความเป็นไปของจิตในประวัติศาสตร์

ความเป็นไปของจิตในปฏิสนธิกาลนั้นมีชื่อว่า **วิถีมุตตจิต** เป็นจิตที่พ้นวิถิ ไม่ขึ้นสู่วิถิของการรับรู้อารมณ์ใหม่ในปัจจุบัน ซึ่งจะกล่าวไว้ในบทต่อไปเกี่ยวกับเรื่อง การไปเกิด (ตาย) การมาเกิด (ปฏิสนธิ) ภูมิ และกรรม

ส่วนความเป็นไปของจิตในประวัติศาสตร์ คือ ตั้งแต่รู้ถึงขณะของปฏิสนธิจิต ไปจนถึงรู้ถึงขณะของจุติจิตนั้น มีชื่อว่า **วิถิจิต** ที่จะกล่าวไว้ในบทนี้

หมายเหตุ:- ในภาพจะแบ่งเป็น ๓ กาล แต่โดยสรุปแล้ว จุตติกาล รวมเข้าไว้ใน ปวัตติกาล ด้วย

๒. องค์สัมพันธของการเกิดวิถิจิต

การเกิดขึ้นของวิถิจิตนี้ต้องมีองค์สัมพันธที่เกี่ยวเนื่องกัน ๖ หมวด ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกันตามสมควรแก่วิถิจิตขณะใดขณะหนึ่ง และแต่ละหมวดจำแนกได้หมวดละ ๖ อย่าง คือ

๑. วัตถุ ๖ คือ ฐานที่ตั้งให้จิตและเจตสิก อาศัยเกิด ๖ แห่ง
๒. ทวาร ๖ คือ ช่องทางที่จิตและเจตสิก เปิดรับอารมณ์ ๖ ช่องทาง
๓. อารมณ์ ๖ คือ สิ่งที่จิตและเจตสิก รับรู้ ๖ อย่าง
๔. วิญญาณ ๖ คือ ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ มี ๖ วิญญาณ
๕. วิถี ๖ คือ การดำเนินไปของจิตที่เกิดทางทวาร ๖ กระแส
๖. วิสยปวัตติ ๖ คือ ความเป็นไปของอารมณ์หนึ่ง ๆ ในแต่ละวิถิจิตมี ๖ ประเภท

หมวดที่ ๑ วัตถุ ๖ ได้แก่ จักขุวัตถุ โสถวัตถุ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ กายวัตถุ และหทัยวัตถุ โดยองค์ธรรมอันเป็นฐานที่ตั้งให้จิตเกิด ได้แก่ ปสาทรูป ๕^๑ และ หทัยรูป นั้นเอง

หมวดที่ ๒ ทวาร ๖ ได้แก่ จักขุทวาร โสถทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และ มโนทวาร โดยองค์ธรรมอันเป็นประตูทางเข้าของจิต คือ ปสาทรูป ๕ เช่นเดียวกับวัตถุ แต่มโนทวาร องค์ธรรม ได้แก่ ภาวังคจิต ๑๔

หมวดที่ ๓ อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูปารมณ์ จนถึงธรรมารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และความนึกคิดทางใจ)

หมวดที่ ๔ วิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ จนถึง มโนวิญญาณ

หมวดที่ ๕ วิถี ๖ ได้แก่ จักขุทวารวิถี จนถึง มโนทวารวิถี

หมวดที่ ๖ วิสยปวัตติ ๖ ได้แก่ ความเป็นไปของอารมณ์ในวิถิจิต

^๑ ปสาทรูป ตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยสัมภาระ คือ องค์ประกอบส่วนอื่น เช่น **สัมภาระจักขุ** คือ ก้อนเนื้อตั้งอยู่ในเบ้าตา มีกำหนดขอบเขตภายในเบ้าตาทั้งสองข้าง คือ กระจกเบ้าตาชั้นล่าง กระจกคิ้วชั้นบน, เกี่ยวเนื่องด้วยสมองซึ่งมีเส้นเอ็นเส้นนอก ท่อกกลางเบ้าตาวิจิตรด้วยวงดำเป็นตาขาวตาดำ **จักขุปสาธา** คือ ประสาทซึ่งผูกที่ก้อนเนื้อนี้ ติดเนื่องในชั้นเนื้อนี้ อาศัยมหาภูตรูป ๔

ธรรมทั้ง ๖ หมวด มีความเป็นมาอย่างไร และมีความสัมพันธ์กันอย่างไร นักศึกษาจะได้ศึกษาเป็นลำดับไปดังนี้

หมวดที่ ๑ วัตถุ ๖

เมื่อจะกล่าวถึงวัตถุนั้นเป็นที่ตั้งของวิญญาน ก็จำเป็นต้องกล่าวถึงวิญญาน ๖ ซึ่งอยู่ในหมวดที่ ๔ ควบคู่กันไปด้วยในที่นี้เลย เพราะธรรม ๒ หมวด นี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันโดยตรง ฉะนั้นเมื่อถึงลำดับแห่งวิญญานในหมวดที่ ๔ จะไม่ขอกล่าวซ้ำอีก

๑. ความหมายและประเภทของวัตถุ

จิตเข้าไปอาศัยสิ่งใดแล้วสามารถรับอารมณ์ได้ สิ่งนั้นจัดเป็นวัตถุที่เกิดของจิต **วัตถุ** แปลว่า **ที่เกิด ที่ตั้ง หรือที่อาศัยของจิตเจตสิก** จิตและเจตสิกย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวัตถุเหล่านี้เกิดขึ้น เหมือนต้นไม้เกิดขึ้น เพราะอาศัยดิน เสียงระฆังเกิดเพราะอาศัยระฆัง ฉะนั้นแต่มีได้หมายความว่าเข้าไปอยู่ในวัตถุนั้นตลอดเวลา แต่หมายถึงจะเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมที่จะให้เกิดได้ ที่เกิดของจิต มี ๖ ประเภท คือ

๑. ที่เกิด คือ ตา เรียกว่า จักขุวัตถุ ได้แก่ **จักขุปสาท**
๒. ที่เกิด คือ หู เรียกว่า โสตรวัตถุ ได้แก่ **โสตรปสาท**
๓. ที่เกิด คือ จมูก เรียกว่า ฆานวัตถุ ได้แก่ **ฆานปสาท**
๔. ที่เกิด คือ ลิ้น เรียกว่า ชิวหาวัตถุ ได้แก่ **ชิวหาปสาท**
๕. ที่เกิด คือ กาย เรียกว่า กายวัตถุ ได้แก่ **กายปสาท**
๖. ที่เกิด คือ หัวใจ เรียกว่า หทัยวัตถุ ได้แก่ **หทัยรูป**

จิตทั้งหลาย เมื่อจะเกิดขึ้นนั้นจะต้องพร้อมด้วยปัจจัยหลักสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. กรรมในอดีต ๒. วัตถุ ๓. อารมณ์ เมื่อครบ ๓ อย่างนี้แล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นจากวัตถุรูป ๖ ได้ การแสดงเหตุปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของจิตเจตสิกที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุ ๖ ก็มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ใน **ปัญจโวการภูมิ** คือ ภูมิที่มีชั้น ๕ เท่านั้น¹ สำหรับ**จุดโวการภูมิ** คือ ภูมิที่มี

¹ ปัญจโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๕ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในกามภูมิ และรูปภูมิ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ชั้น ๔^๑ นั้น เหตุปัจจัยที่ทำให้จิตเจตสิกเกิดขึ้นย่อมมีเพียง ๒ อย่าง คือ **๑. อติกรรม** กับ **๒. อารมณ์** ส่วนเอกโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๑^๒ คือ ภูมิของพวกอสังขญีพรหม ซึ่งมีแต่รูปชั้นไม่มีใจ เป็นที่อาศัยเกิดของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะข่มด้วยฌานที่สทรรคด้วยสัญญาวิราคาวานา เหมือนกับหลอดไฟที่ปิดสวิทช์ไว้ย่อมไม่สว่าง

๒. ความสัมพันธ์ของจิตกับวัตถุตามภูมิของวัตถุ

ความสัมพันธ์ของจิตกับวัตถุนั้น เมื่อว่าโดยภูมิของวัตถุก็จะเห็นว่า กามภูมิ และรูปภูมิ เป็นภูมิที่มีวัตถุ จิตที่เกิดในภูมิทั้ง ๒ นี้ ต้องอาศัยวัตถุ ส่วนอรูปภูมิ เป็นภูมิที่ไม่มีวัตถุ จิตที่เกิดในภูมินี้จึงไม่ต้องอาศัยวัตถุ (ไม่มีความสัมพันธ์กับวัตถุ) โดยมีข้อกำหนดดังนี้

๑. ในกามภูมิหรือกามาวจรภูมิ ซึ่งมี ๑๑ ภูมิ อันได้แก่ อปายภูมิ ๔ มนุษยภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖ รวม ๑๑ ภูมิ นี้มีวัตถุ ๖ ครบบริบูรณ์ เป็นที่อยู่อาศัยของวิญญาณธาตุทั้ง ๗ หรือจิตทั้ง ๘๔ ดวง กล่าวคือ

๑. จักขุวัตถุ เป็นที่อาศัยของจักขุวิญญาณธาตุ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒
๒. โสตรวัตถุ เป็นที่อาศัยของโสทรวินญาณธาตุ อันได้แก่ โสทรวินญาณ ๒
๓. ฆานวัตถุ เป็นที่อาศัยของฆานวิญญาณธาตุ อันได้แก่ ฆานวิญญาณ ๒
๔. ชิวหาวัตถุ เป็นที่อาศัยของชิวหาวิญญาณธาตุ อันได้แก่ ชิวหาวิญญาณ ๒
๕. กายวัตถุ เป็นที่อาศัยของกายวิญญาณธาตุ อันได้แก่ กายวิญญาณ ๒
๖. หทัยวัตถุ เป็นที่อาศัยของมโนธาตุ อันได้แก่ จิต ๓ ดวง คือ
ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง และสัมปฏิจจนจิต ๒ ดวง และเป็นที่อาศัยของ
มโนวิญญาณธาตุ อันได้แก่ จิตที่เหลือ ๗๖ ดวง

^๑ จตุโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๔ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในอรุปรภพซึ่งได้เจริญภาวนาละรูปเสียแล้วจึงไม่มีรูป ๒๘ เกิดขึ้น คงเหลือแต่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

^๒ เอกโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๑ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในอสังขญีพรหม หรือที่เรียกว่า พรหมลูกฟัก คือเมื่อตอนเป็นมนุษย์ตายไปอยู่ในอิริยาบถใด เมื่อไปเกิดเป็นอสังขญีพรหมก็จะอยู่ในอิริยาบถนั้นจนหมดบุญจากการเป็นพรหม ไม่มีจิตใจเพราะ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณดับหมด คงเหลือแต่รูปเท่านั้น

๒. ในรูปภูมิหรือรูปาวจรภูมิ เฉพาะ ๑๕ ภูมิ (เว้นอสัญญสัจตภูมิ) มีวัตถุเพียง
เพียง ๓ อย่าง อันเป็นที่อาศัยของวิญญาณธาตุ ๔ หรือจิต ๘๓ ดวง กล่าวคือ

๑. จักขุวัตถุ เป็นที่อาศัยของ จักขุวิญญาณธาตุ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒

๒. โสทวัตถุ เป็นที่อาศัยของ โสทวิญญาณธาตุ อันได้แก่ โสทวิญญาณ ๒

๓. หทัยวัตถุ เป็นที่อาศัยของ มโนธาตุ อันได้แก่ จิต ๓ ดวง และ มโนวิญญาณ-
ธาตุ คือ จิตที่เหลือ ๗๖ ดวง รวมเป็น ๗๙ ดวง

ข้อสังเกต ในรูปภูมิ ๑๕ ภูมินั้น ไม่มีวัตถุ ๓ คือ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ และกายวัตถุ
ดังนั้น รูปภูมิ ๑๕ ภูมิ หรือรูปพรหม ๑๕ ภูมินั้น แม้มีจมูก แต่ไม่มีฆานวัตถุ จึงไม่มีฆาน
วิญญาณธาตุ เพราะไม่มีที่อาศัยเกิด แม้มีลิ้น แต่ไม่มีชิวหาวัตถุ จึงไม่มีชิวหาวิญญาณธาตุ
เพราะไม่มีที่อาศัยเกิด และแม้มีรูปกาย แต่ไม่มีกายวัตถุ จึงไม่มีกายวิญญาณธาตุ เพราะไม่มีที่
อาศัยเกิด รวมความว่า รูปพรหม ๑๕ ชั้น (เว้นอสัญญสัจตภูมิ) นั้น ไม่มีฆานประสาท ชิวหา
ประสาท และกายประสาท มีแต่จมูก ลิ้น และรูปกาย จึงไม่รู้จักกลิ่น รส และสิ่งสัมผัส

อีกประการหนึ่ง กามภูมิ ๑๑ ภูมิ และรูปภูมิ ๑๕ ภูมิ รวม ๒๖ ภูมินี้ รวมเรียกว่า
ปัญจโวการภูมิ แปลว่า ภูมิมีขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ
วิญญาณขันธ์

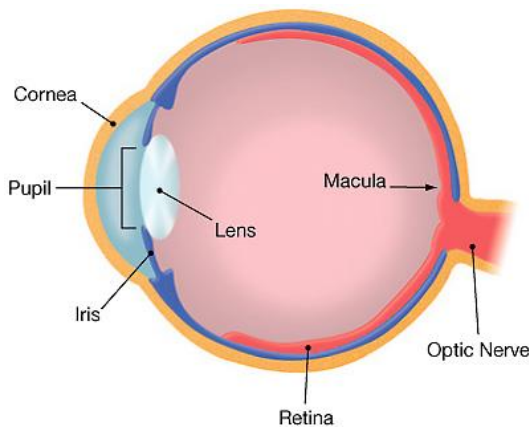
ในอสัญญสัจตภูมิ ซึ่งเป็นรูปภูมิ หรือรูปพรหมนั้น ไม่มีวัตถุทั้ง ๖ และวิญญาณธาตุ ๗
แม้แต่อย่างเดียว เพราะภูมินี้มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียวนั่น ไม่มีนามขันธ์ ๔ คือ ไม่มีเวทนาขันธ์
สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ดังนั้น จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เอกโวการภูมิ
แปลว่า ภูมิมีขันธ์เดียว คือ มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียวนั่น โบราณจึงเรียกพรหมในภูมินี้ว่า
พรหมลูกฟัก เพราะมีแต่รูปร่าง ไม่มีวิญญาณหรือจิตใจ เป็นเสมือนลูกฟักหรือท่อนไม้ฉะนั้น

๓. ในอรูปภูมิหรืออรูปาวจรภูมิ ๔ ไม่มีวัตถุ ๖ เลย แม้แต่อย่างเดียว เพราะวัตถุ ๖
นั้นเป็นรูปธรรมจึงเกิดในรูปภูมิไม่ได้ เพราะภูมิทั้ง ๔ นี้ไม่มีรูปธรรม ฉะนั้นในอรูปภูมิ ๔ นี้
จึงมีวิญญาณธาตุเกิดได้ ๑ คือ มโนวิญญาณธาตุ เพราะธาตุนี้เกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุ ๖
เลย จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า จตุโวการภูมิ แปลว่า ภูมิมีขันธ์ ๔ คือ มีแต่เวทนาขันธ์ สัญญา
ขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ อันเป็นนามขันธ์เท่านั้น

๓. ที่อาศัยเกิดและขั้นตอนการรับรู้อารมณ์ของจิต ที่สัมพันธ์กับสมอง

จิตต้องมีที่อาศัยเกิดในการรับรู้อารมณ์ ที่อาศัยเกิดของจิตก็อยู่ในส่วนของกายนี้เอง ส่วนของกายอันเป็นที่ตั้งให้จิตเกิด เรียกว่า ประสาทบ้าง วัตถุบ้าง ทวารบ้าง ตามสมควร ซึ่งมีอยู่ ๖ แห่ง คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย และหทัยวัตถุรูป และเพื่อความชัดเจนว่า จริง ๆ แล้ววัตถุมันตั้งอยู่ตรงไหน จึงขอเอาภาคปฏิบัติของการเจริญภาวนาวิชชาธรรมกายมาอธิบายประกอบ ซึ่งทำนาระบฐานหรือตำแหน่งที่ตั้งอันเป็น **ตัวแปรสัญญาณ**¹ เพื่อส่งผ่านไปที่สมอง ให้ประสาท ที่อาศัยกายหยาบเกิดการรับรู้อารมณ์ได้ ดังนี้

๑. ประสาทตา (จักขุปสาท) ประสาทตานี้ มิได้หมายถึง ดวงตาหรือลูกตาทั้งลูก แต่หมายความว่า ประสาทตาหรือแก้วตา ซึ่งเป็นรูปใสที่อยู่กลางตาดำ โຕประมาณเท่ากับศีรษะของ

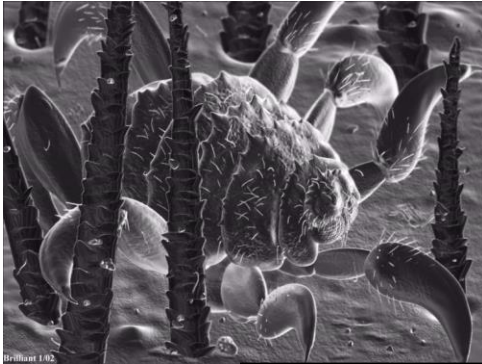
ตัวเส้น² หรือตัวเห เป็นเยื่อบางดุษุณุ่นที่ชุ่มด้วยน้ำมันซ้อนกันอยู่ ๗ ชั้น มีความสามารถในการรับคลื่นแสง (รูปารมณ) ทำให้จิตเห็นรูปปรากฏทางตา จิตนี้จึงชื่อว่า จักขุวิญญาณ **ฐานที่แปรสัญญาณให้เป็นภาพ คือ ฐานที่ ๓** ตำแหน่งตรงเพลาตาเข้าไปข้างในอยู่บริเวณกลางกัศีรษะข้างในพอดี เป็นตัวแปรสัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลาง

กายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัตถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๓ ทำให้เกิดจักขุวิญญาณธาตุ ที่กลางจักขุปสาท แล้วจักขุวิญญาณธาตุ ส่งกลับไปฐานที่ ๓ แล้วไปสู่สมอง เพื่อให้เกิด**การเห็นทางตา**ของกายหยาบอีกที

¹ **ตัวแปรสัญญาณ** คือ ระบบการเชื่อมต่อระหว่างธาตุละเอียดกับธาตุหยาบให้เนื่องกันได้ เพื่อให้จิตซึ่งเป็นธาตุละเอียดกับสมองซึ่งเป็นส่วนหยาบทำงานประสานกันได้ จิตกับสมองต้องอาศัยตำแหน่งเชื่อมตอดังกล่าวไว้ระยะส่วนต่าง ๆ ของกายหยาบจึงทำงานได้

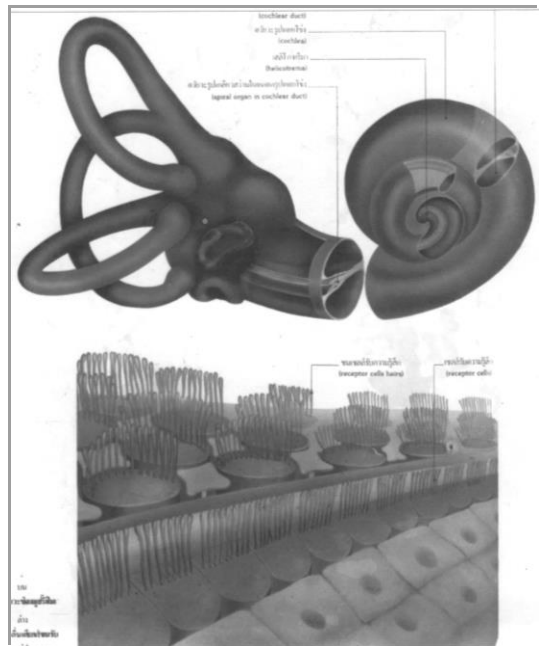
² **เส้น** Flea , Louse น. ชื่อแมลง หรือสัตว์ขนาดเล็กมาก ที่กัดหรือทำให้เกิดความระคายเคืองต่อร่างกาย ซึ่งอาจหมายถึง พวกไร เหา เ็บ หมัด หรือมด ก็ได้.

ลูกศรใหญ่ชี้ ขาเล็ก ๆ
ตรงนี้ส่วนหัวของตัวเส้น

ตัวเหคน และ ตัวเส้น ขยายด้วยกล้องจุลทรรศน์

๒. ประสาทหู (โสตประสาท) เป็นรูปใสอยู่ภายในช่องหู มีลักษณะวงกลมคล้ายวงแหวน และมีขนอันละเอียดอ่อนสีแดงปรากฏอยู่โดยรอบ มีความสามารถในการรับเสียง คือ ลัทธารมณ ที่มากระทบ ทำให้จิตได้ยินเสียง ที่มากระทบหู จิตนี้จึงชื่อว่า โสตวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณให้ได้ยินเสียงอยู่ฐานที่ ๔** อยู่บริเวณปากช่องเพดาน ที่รับประทานอาหาร ล่ำลัก เป็นตัวแปรสัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัดศูนย์กลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๔ ทำให้เกิดโสตวิญญาณธาตุ ที่กลางโสตประสาท แล้วโสตวิญญาณธาตุ ส่งกลับไปฐานที่ ๔ แล้วไปสู่สมอง เพื่อให้เกิดการได้ยินเสียงทางหูของกายหยาบ

๓. ประสาทจมูก (ฆานประสาท) เป็นความใสอยู่ภายในช่องจมูก มีลักษณะคล้ายกับเท้าแพะ มีความสามารถในการรับกลิ่น (คันธารมณ) ที่มากระทบจมูก ทำให้จิตรู้จักกลิ่นที่มากระทบจมูก จิตนี้จึงชื่อว่า ฆานวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณให้รู้จักกลิ่นอยู่ฐานที่ ๒** บริเวณเพลาตาตรง

หัวตาที่มูลตาออก เหงือกตาซ้าย ซ้ายตาขวา เป็นที่ตั้งของฆานปสาท ที่ผ่านมาทางช่องจมูก (ฐานที่ ๑) ฐานนี้เป็นตัวแปรสัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖

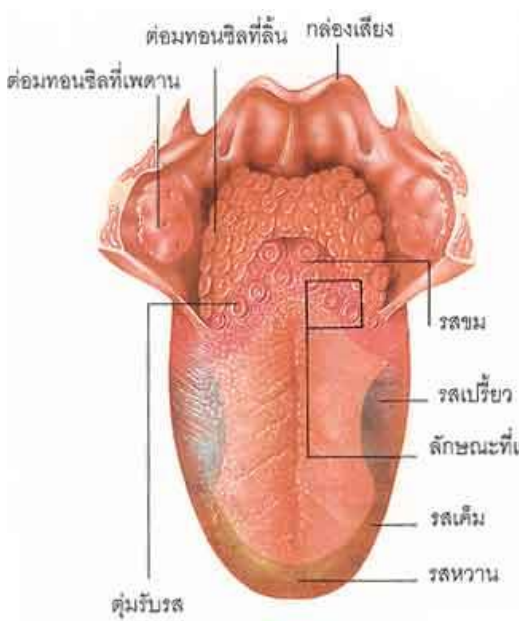
ลักษณะกิบเท้าพะพะ

ผ่านหทัยวัตถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๒ ทำให้เกิดฆานวิญญาณธาตุ ที่กลางฆานปสาท แล้วฆานวิญญาณธาตุส่งกลับไปฐานที่ ๒ แล้วไปสู่สมอง เพื่อให้เกิดการได้กลิ่นทางกายหยาบ

๔. **ประสาทลิ้น** (ชีวหาปสาท) เป็นความใสอยู่กลางลิ้น มีลักษณะเหมือนปลายกลีบ

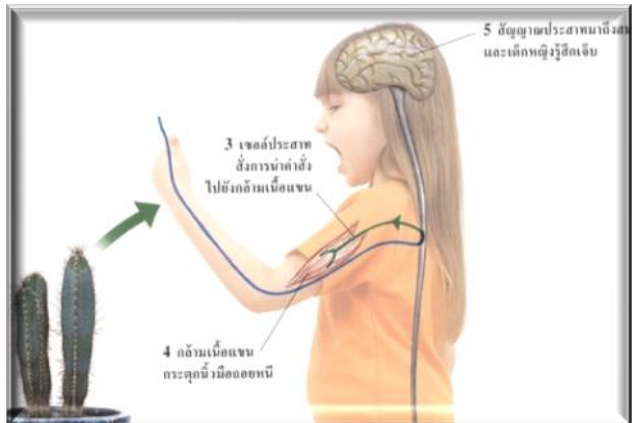
ดอกบัวเรียงรายซ้อนกันเป็นชั้น ๆ มี

ความสามารถในการรับรส (รสารมณ) ที่มากระทบ ทำให้จิตรับรู้รสที่มากระทบลิ้น จิตนี้จึงชื่อว่า ชิวหาวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณอยู่ฐานที่ ๕** เหนือลูกกระเดือก เหมือนกลางกักปากถั่วย แก้ว ตั้งไว้ปากช่องคอ เป็นตัวแปรสัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัตถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๕ ทำให้เกิดชีวหาวิญญาณธาตุ ที่กลางชีวหาปสาท แล้วชีวหาวิญญาณธาตุส่งกลับไปฐานที่ ๕ แล้ว

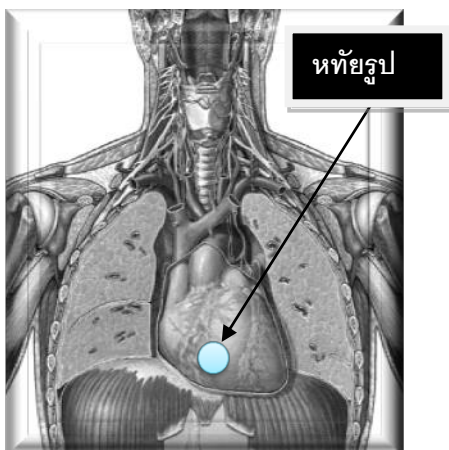

ไปสู่สมอง เพื่อให้เกิด**การรับรู้** ทางกายหายาบ

๕. ประสาทกาย (กายปสาท) เป็นความใสที่เอบอบทั่วร่างกาย ยกเว้น ที่เส้นผม ขน เล็บ ฟัน กระดูก และบริเวณที่มีหนวด หนาด้าน **มีลักษณะคล้ายสำลีที่แผ่บาง ๆ ชุบน้ำมันจนชุ่มซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น** มีความสามารถในการรับรู้สักรัสนร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง ที่มากระทบ ทำให้จิตรู้สัมผัสที่มากระทบกาย จิตนี้จึงชื่อว่า

กายวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณอยู่ฐานที่ ๖** ตำแหน่งตรงกับสะดือพอดี แต่อยู่ข้างในตัว กลางลำตัวพอดี ถ้าซึ่งเส้นด้ายจากสะดือทะลุไปด้านหลัง ขวาทะลุซ้าย จุดตัดตรงนั้นเป็นฐานที่ ๖ เป็นตัวแปรสัญญาณเห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัตถุ กลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๖ ทำให้เกิดกายวิญญาณธาตุที่กายปสาท ตรงที่รับสัมผัส แล้วกายวิญญาณธาตุส่งกลับไปฐานที่ ๖ แล้วไปสู่สมอง เพื่อให้เกิด**การรู้สัมผัส**ของกายหายาบ

๖. หทัยรูป เป็นที่ตั้งหรือที่อาศัยเกิดของมโนธาตุ อันเป็นจิตที่รับอารมณ์ที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น และกาย ก็มารวมลงที่มโนธาตุนี้ และเป็นที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณธาตุ ซึ่งรับอารมณ์ทางใจเองโดยตรง ซึ่งอยู่ในกลางมโนธาตุอีกที จิตที่เกิดตรงจุดนี้จึงชื่อว่า มโน

วิญญาณ ฐานที่ตั้งอยู่บริเวณกลางทรวงอก ที่เนื้อหัวใจ **ในกลางเนื้อหัวใจ** คือ มังสะหทัย จะมี หทัยวัตถุหรือหทัยรูป ซึ่งมีขนาดเล็กเท่าเมล็ดบุนนาค ในกลางหทัยรูป จะมีมโนธาตุ ในกลาง มโนธาตุ ก็จะมีมโนวิญญาณธาตุ ทำหน้าที่**รับรู้อารมณ์ทางใจโดยตรง**

๗. ภาวัญฐาน เป็นชื่อเรียกตำแหน่งที่ตั้งของภาวัญจิต¹ คือ จิตที่ทำหน้าที่รักษาภพชาติ ความเป็นอยู่ของสัตว์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น**ฐานที่ ๗ ของภาคปฏิบัติ** ซึ่งอยู่บริเวณเหนือ สะดือ (ฐานที่ ๖) ขึ้นไป ๒ นิ้วมือซ้อนกัน เป็นฐานที่ตั้งถาวรของใจเพราะเป็นที่อยู่ของภาวัญจิต เมื่อยังไม่ขึ้นสู่วิถีสวรรค์ หรือขึ้นรับอารมณ์แล้วก็ต้องมาลงตรงภาวัญฐานนี้ **ฐานนี้ยังเป็นที่เกิด (ปฏิสนธิ) ที่ดับ (มรณะ) ที่กลับ ที่ตื่น²** ก็อยู่ตรงนี้

หมายความว่า จะไปเกิดใหม่ (ตาย) ก็ตาม เกิดครั้งแรก (ปฏิสนธิ) ก็ตาม หลับสนิท หรือตื่นขึ้นรับอารมณ์ใหม่ทางทวารใดก็ตาม จะต้องมาเริ่มที่ฐานที่ ๗ นี้ และรวมถึงที่ฐานที่ ๗ นี้ การรับรู้อารมณ์จึงจะมีได้แน่นอน หรือจะไปสู่ทางมรรคผลนิพพาน ก็ต้องเข้าฐานนี้จึงจะ เข้าถึงภวังคปัญญา หากมนุษย์คนใดเอาใจไว้ที่ฐานนี้สม่ำเสมออย่างมีสติรู้ตัว ใจก็จะไม่แสหา อารมณ์ภายนอก ใจก็จะสงบหยุดนิ่งเป็นดวงใส นั่นแหละเรียกว่า สำรวมใจ ย่อมใกล้หนทาง พระนิพพานทีเดียว นักศึกษาลองฝึกปฏิบัติจะเห็นได้ด้วยตนเอง

ฐาน ๗ ฐาน มีความสัมพันธ์กัน คือ ฐานที่ ๗ คือ ส่วนต้นของใจ ส่วนกลางใจก็คือ เนื้อหัวใจ (หทัยวัตถุ) ส่วนปลายของใจก็ คือ ฐานต่าง ๆ ที่ไปถึงระบบการรับรู้ที่เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในส่วนที่แปรเปลี่ยนเป็นวิญญาณธาตุในส่วนปลายอีกทีหนึ่ง โดยมี สมองเป็นตัวเชื่อมส่วนการรับรู้ต่าง ๆ ของกายกับใจ รายละเอียดนักศึกษาก็จะได้ศึกษาในเรื่อง วิธีจิตต่อไป

(ดูภาพประกอบหน้าถัดไป)

¹ ภาวัญจิต ภาคปฏิบัติ คือ จิตที่อาศัยหทัยวัตถุซึ่งตั้งอยู่บริเวณกลางทรวงอก ก็มี, ไม่ต้องอาศัยหทัยวัตถุก็มี

² พระธรรมเทศนาพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) กัณฑ์ที่ 7 หน้า 5, กัณฑ์ที่ 30 หน้า 3, กัณฑ์ที่ 31 หน้า 11, กัณฑ์ที่ 50 หน้า 5

ภาพฐานที่แปรสัญญาณให้เกิดวิญญานธาตุ ๗

๔. การจำแนกวิญญาณธาตุ ๗ ที่เกิดในภุมิต่าง ๆ

การเกิดขึ้นของจิตในที่เกิดทั้ง ๖ นี้มีหลายลักษณะ คือ จิตบางดวงอาศัยเกิดได้ทั้ง ๖ ตำแหน่ง แต่บางดวงอาศัยที่เกิดเพียง ๓ ก็มี ดังนั้น จึงจัดจิตที่เกิดขึ้นในที่เกิดเหล่านี้ออกเป็น ๓ กลุ่ม

๔.๑. กลุ่มจิตที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง ๖

๔.๒. กลุ่มจิตที่อาศัยที่เกิดเพียง ๓

๔.๓. กลุ่มจิตที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย

๔.๑. กลุ่มจิตที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง ๖

จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น ท่านจัดออกเป็น ๗ กลุ่ม เรียกว่า วิญญาณธาตุ ๗ **วิญญาณธาตุ** แปลว่า **ธาตุรู้** ในกามภุมิ ๑๑ มีธาตุรู้ หรือวิญญาณธาตุทั้ง ๗ เป็นกลุ่มจิตที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง ๖

๔.๒. กลุ่มจิตที่อาศัยที่เกิดเพียง ๓

ในรูปภุมิ ๑๕ มีวิญญาณธาตุ ๔ เป็นกลุ่มจิตที่อาศัยที่เกิดเพียง ๓

๔.๓. กลุ่มจิตที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย

กลุ่มจิตที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย จะเกิดในรูปภุมิ เพราะเป็นภุมิที่ไม่มีรูป ๒๘ เลย ทำให้จิตไม่มีรูปวัตถุสำหรับอาศัยเกิดเลย จึงต้องเกิด ณ ฐานใจของตน จิตกลุ่มนี้ คือ วิญญาณธาตุ ๑ ได้แก่ มโนวิญญาณธาตุ ๔๖ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘, โมหมูลจิต ๒, มโนทวารวชชนจิต ๑, มหากุศลจิต ๘, มหาปริยาจิต ๘, อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๗ (เว้น โสดาปัตติมรรค) รวมเป็นจิต ๔๖ ดวง นี้เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยที่เกิดอย่างใดเลย

ถ้าอธิบายในภาคปฏิบัติ สันนิษฐานว่า ใจของอรุพพรหม คงจดจ่ออยู่เฉพาะภวังคฐาน คือ ฐานที่ ๗ อย่างเดียว ซึ่งเป็นที่ตั้งถาวรของใจ ไม่รับอารมณ์ภายนอก จึงไม่ต้องอาศัยวัตถุรูปใด ๆ เลย

(ดูตารางสรุป การเกิดขึ้นของวิญญาณธาตุ กับ วัตถุ ในภุมิทั้ง ๓)

วิญญูณธาตุ 7	ชื่อจิต	อาศัยวัตถุอะไร หรือ ไม่อาศัยวัตถุ เกิดในภูมิไหน ?		
		ปัญจโวการภูมิ		จตุโวการภูมิ
		กามภูมิ 11	รูปภูมิ 15 ¹	อรุณภูมิ 4
1. จักขุวิญญูณธาตุ	จักขุวิญญูณจิต 2	จักขุวัตถุ	จักขุวัตถุ	-
2. โสตวิญญูณธาตุ	โสตวิญญูณจิต 2	โสตวัตถุ	โสตวัตถุ	-
3. ฆานวิญญูณธาตุ	ฆานวิญญูณจิต 2	ฆานวัตถุ	- ⁴	-
4. ชิวหาวิญญูณธาตุ	ชิวหาวิญญูณจิต 2	ชิวหาวัตถุ	-	-
5. กายวิญญูณธาตุ	กายวิญญูณจิต 2	กายวัตถุ	-	-
6. มโนธาตุ	สัมปฏิจฉนจิต 2 ²	หทัยวัตถุ	หทัยวัตถุ	-
	ปัญจทวาราวชชนจิต 1 ²	”	”	-
7. มโนวิญญูณธาตุ	โลกมุลจิต 8	”	”	
	โทสมุลจิต 2	”	”	
	โมหมุลจิต 2	”	-	
	สันติริณจิต ³ 3	”	หทัยวัตถุ	
	มโนทวาราวชชนจิต 1	”	”	
	หสิตุปปาทจิต 1	”	”	
	มหากุศลจิต 8	”	”	
	มหาวิปากจิต ³ 8	”	-	
	มหากิริยาจิต 8	”	หทัยวัตถุ	
	รูปาวจรกุศลจิต 5	”	”	
	รูปาวจรวิปากจิต 5	-	”	
	รูปาวจรกิริยาจิต 5	”	”	
	อรุปาวจรกุศลจิต 4	”	”	
	อรุปาวจรวิปากจิต 4	-	-	
	อรุปาวจรกิริยาจิต 4	หทัยวัตถุ	หทัยวัตถุ	
	โสคา.มกค. 1	”	”	
	โลกุต.จ. 8 โลกุต.จ.อีก 7	”	”	
รวม	89	7/6	4/3	1/0

หมายเหตุ ¹ รูปภูมิ 15 (เว้นอสัญญสัตตกภูมิ 1) ² มโนธาตุ 3 ดวง ³ ตทารัมมณจิต 11 = สันติริณจิต 3 +

มหาวิปากจิต 8 ⁴ - คือเครื่องหมายแสดงว่า ภูมินั้นไม่มีวัตถุรูปนั้น (ในช่วงกามภูมิ 11 รูปภูมิ 15 อรุณภูมิ 4

ล่างสุดแสดงจำนวนรวม ตัวเลขแรกหน้า / แสดงจำนวนรวมวิญญาณธาตุ ตัวเลขหลัง / แสดงจำนวนรวมวัตถุ
รูปที่อาศัยเกิดในภุมินั้น ๆ เช่น 7 / 6 ในช่องกามภุมิ หมายถึง วิญญาณธาตุ 7 อาศัยวัตถุรูป 6 เกิด)

หมวดที่ ๒ ทวาร ๖

จิตที่สังเคราะห์ด้วยทวาร หมายถึง การศึกษาว่าในทวารแต่ละทวารนั้นมีจิตและ
เจตสิกเกิดได้เท่าไร และจิตดวงไหนที่เกิดในทวารไหน เป็นต้น คำว่า **ทวาร** แปลว่า ประตู
หรือทางเข้ามา ดังนั้นในที่นี้คำว่า ประตูจึงหมายถึง ทางเข้าออกของจิตพร้อมเจตสิก ประตูอัน
เป็นทางเข้าออกของจิตและเจตสิกนั้น โดยแท้จริงได้แก่ ปสาทรูป มีปสาทจักขุ (ประสาทตา)
เป็นต้น และภวังคจิต ๑๙ รวมเป็น ๖ ทวาร คือ

๑. จักขุทวาร ได้แก่ จักขุปสาทรูป
๒. โสตทวาร ได้แก่ โสตปสาทรูป
๓. ฆานทวาร ได้แก่ ฆานปสาทรูป
๔. ชิวหาทวาร ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป
๕. กายทวาร ได้แก่ กายปสาทรูป
๖. มโนทวาร ได้แก่ ภวังคจิต

ในทวารเหล่านี้ ๕ ทวารแรก เรียกว่า **ปัญจทวาร** เป็นรูปธรรม ทวารสุดท้ายคือ **มโน
ทวาร** เป็นนามธรรม อารมณ์ต่าง ๆ จะผ่านมาจากทวารเหล่านี้ จิตก็จะรับอารมณ์ทางทวาร
เหล่านี้ หรือเกิดทางทวารเหล่านี้ กล่าวคือ

- จิตที่รับอารมณ์ทางจักขุทวารเรียกว่า จักขุวิญญาณจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางโสตทวารเรียกว่า โสตวิญญาณจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางฆานทวารเรียกว่า ฆานวิญญาณจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางชิวหาทวารเรียกว่า ชิวหาวิญญาณจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางกายทวารเรียกว่า กายวิญญาณจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางมโนทวารเรียกว่า มโนวิญญาณจิต

เมื่ออารมณ์ผ่านเข้าสู่ทวารใด จิตก็จะรับอารมณ์ทางทวารนั้น หรือเกิดขึ้นทางทวารนั้น
ทันที ดังนี้

รูป	+	จักขุทวาร	-	จักขุวิญญาณ
สัทท	+	โสตทวาร	-	โสตวิญญาณ
คันธ	+	ฆานทวาร	-	ฆานวิญญาณ
รส	+	ชีวนทวาร	-	ชีวนวิญญาณ
โผฏฐัพพะ	+	กายทวาร	-	กายวิญญาณ
ธัมม	+	มโนทวาร	-	มโนวิญญาณ

ในที่นี้จะขออธิบายเฉพาะทางจักขุทวาร ดวงตาเป็นทวารเดียวที่สะท้อนให้เห็นความรู้สึกภายในตัวได้ ถ้าจิตคือคนที่อยู่ในบ้าน ดวงตาก็คือหน้าต่างที่มีม่านบาง ๆ กันอยู่ การมองที่ดวงตาสามารถมองเห็นถึงจิตภายในได้ แม้จะไม่ชัดเจน แต่ก็พอคาดคะเน ดังที่เราชอบพูดกันว่า ดวงตาคือ หน้าต่างของดวงใจ หรือมองตาก็รู้ใจ คนที่โกหก คนที่เจ็บปวด คนที่รู้สึกผิด รู้สึกโกรธ เราสามารถสังเกตความรู้สึกเหล่านี้ได้โดยการมองที่ดวงตา แม้แต่ในคนที่ไม่มีจิตวิเศษ การมองที่ตาก็สื่อออกมาได้ โบราณมักเปรียบเปรยว่า “อิจจาตาร้อน” ความจริง নয়แต่ตาไม่ได้ร้อน ใจต่างหากที่ร้อน

ในภาวะที่ใกล้เสียชีวิตจะเกิดนิมิต หรืออารมณ์ก่อนตาย ซึ่งเกิดขึ้นมาจากใจ และพุ่งขึ้นมาทางทวารตา ทุกคนที่ยังไม่บรรลุนิพพานจะเกิดนิมิตนี้เสมอ เป็นกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ ภาพที่เห็นอาจเป็นพระ โบสถ์ ศาลา วิมาน เป็นต้น ซึ่งภาพของนิมิตที่เห็นจะบอกแนวโน้มของภพภูมิใหม่ที่จะไปเกิด

หลายคนอาจคิดว่า ตาทำให้มองเห็น จริง ๆ แล้วไม่ใช่ ตา เป็นเพียงทวารทางเข้าเหมือนหน้าต่างบ้าน ส่วนที่รับรู้ภาพและทำให้เกิดความรู้สึก คือ จิต พิสูจน์ง่าย ๆ โดยดูจากคนที่เดินละเมอจะหลับตาอยู่แต่สามารถเดินไปเดินมาได้ตรงทางและหลบหลีกสิ่งของเหมือนตอนตื่น บางคนสามารถละเมอตกน้ำใส่ตุ่มโดยไม่ต้องลืมตาเลย

๑. จิตที่เกิดตามทวารและพ้นทวาร

จิตที่รับอารมณ์ทางทวารหนึ่ง ๆ มิได้มีเฉพาะบัญญัติวิญญาณและมโนวิญญาณเท่านั้น แต่ยังมีจิตดวงอื่น ๆ เกิดขึ้นก่อนและเกิดขึ้นติดตามมาด้วย ตามลักษณะแห่งจิตตูปาทะ ดังนั้นจิตที่รับอารมณ์ทางทวารนั้น ๆ ทุก ๆ ดวง จึงรวมเรียกว่า จักขุทวาริกจิต โสตทวาริกจิต

ฆานทวาริกจิต ชิวหาทวาริกจิต กายทวาริกจิต และมโนทวาริกจิต ตามลำดับ และจิตที่รับ
อารมณ์ทางทวารเหล่านี้ หรือเกิดขึ้นทางทวารเหล่านี้ทั้งหมด รวมเรียกว่า ทวาริกจิต

๑.๑. ทวาริกจิต ๖ ประเภท

ทวาริกจิต จิตที่เกิดตามทวารนั้น ๆ	ที่เกิดขึ้นแน่นอน	ที่เกิดขึ้นไม่แน่นอน	จำนวนจิตที่เกิด แต่ละทวาร
๑. จักขุทวาริกจิต	จักขุวิญญาณจิต 2	ปัญจทวาราวชชนจิต 1	รวมเป็นจิตที่เกิด ทางปัญจทวาร ๆ ละ 46 ดวง คือ แน่นอน 2 ดวง ไม่แน่นอนทวาร ละ 44 ดวง
๒. โสตทวาริกจิต	โสตวิญญาณจิต 2	สัมปฏิจจนจิต 2	
๓. ฆานะทวาริกจิต	ฆานะวิญญาณจิต 2	สันตிரณจิต 3	
๔. ชิวหาทวาริกจิต	ชิวหาวิญญาณจิต 2	โวกุฐัพพนจิต 1	
๕. กายทวาริกจิต	กายะวิญญาณจิต 2	กามาวจรชวนจิต 29 ตทาลัมพนจิต (ในมหาวิบากจิต) 8	
๖. มโนทวาริกจิต	มหัคคตกุศลจิต 9 มหัคคตกิริยาจิต 9 โลกุตตรจิต 8/40	สันตிரณจิต 3 โวกุฐัพพนจิต 1 กามาวจรชวนจิต 29 ตทาลัมพนจิต (ในมหาวิบากจิต) 8	รวมเป็นจิตที่เกิด ทางมโนทวาร 67 / 99 ดวง คือ แน่นอน 26/58 ไม่แน่นอน 41

๑.๒. ทวารวิมุตตจิต

นอกจากทวาริกจิต ๖ ประเภท ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีจิตอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่
พ้นจากทวารทั้ง ๖ นั้น โดยทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุตติกิจ จิตประเภทนี้เรียกว่า
ทวารวิมุตตจิต แปลว่า จิตพ้นจากทวารทั้ง ๖ มี ๑๙ ดวง คือ

อุปกขาสน์ตีรณจิต ๒ ดวง

มหาวิปากจิต ๘ ดวง

มหัคคตวิปากจิต ๙ ดวง

พึงเข้าใจว่าจิตทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้ เมื่อแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ คงได้ ๒
ประเภท คือ ประเภททวาริกจิต และทวารวิมุตตจิต

ทวาริกจิต ๖ ประเภท ประเภทละ ๔๖ ดวง เป็นจิต ๒๗๖ ดวง **หัก** ดวงที่ซ้ำกันออก
๑๙๖ ดวง คงเหลือ ๘๐ ดวง ($๒๗๖ \times ๖ = ๒๗๖ - ๑๙๖ = ๘๐$ ดวง) ทวารวิมุตตจิต ๑๙ ดวง
หัก ที่ซ้ำกันออก ๑๐ ดวง คงเหลือ ๙ ดวง ($๑๙ - ๑๐ = ๙$) รวมเป็นจิตทั้งสิ้น ๘๙ ดวง

๒. จิตที่เกิดทางทวาร ๕ ประเภท

จิต ๘๙ ดวงนั้น เมื่อแบ่งประเภทตามที่เกิดทางทวารเดียวกัน กับที่พ้นจากทวาร ท่าน
แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

จิตประเภทที่ ๑ เป็นจิตที่เกิดทางทวารเดียว หรือรับอารมณ์ทางทวารเดียว ๓๖ ดวง

จิตประเภทที่ ๒ เป็นจิตที่เกิดทางทวาร ๕ มี ๓ ดวง

จิตประเภทที่ ๓ เป็นจิตที่เกิดทางทวาร ๖ หรือรับอารมณ์ทางทวาร ๖ มี ๓๑ ดวง

จิตประเภทที่ ๔ เป็นจิตที่เกิดทางทวาร ๖ ก็ได้ เป็นทวารวิมุตตจิต (พ้นจากทวารทั้ง ๖)
ก็ได้ มี ๑๐ ดวง

จิตประเภทที่ ๕ เป็นจิตที่พ้นจากทวาร ๖ คือ จิตที่ไม่เกิดทางทวาร ๖ อย่างแน่นอน
ได้แก่ จิต ๙ ดวง คือ มหัคคตวิปากจิต ๙ ดวง

(ดูตารางสรุป)

ประเภทของทวาริกจิต	เกิดแน่นอน	เกิดไม่แน่นอน
เอกทวาริกจิต (จิตที่เกิดในทวารเดียว)	ทวิปัญจวิญญาณจิต 10 อัปนาชวนะ 26/58 ¹	กามจิต 44 (เว้นทวิ.10)
ปัญจทวาริกจิต (จิตที่เกิดใน ๕ ทวาร)	มโนธาตุ 3	กามจิต 41 (เว้นทวิ.10, มโนธาตุ 3)
ฉทวาริกจิต (จิตที่เกิดใน ๖ ทวาร)	มโนทวาราวชชนจิต 1 โสมนัสสันติริณจิต 1 กามชวนะ 29 ²	อุเบกขาสันติริณจิต 2 มหาวิปากจิต 8
ทวาริกจิต (จิตที่เกิดในทวาร)	กามจิต (เว้น อ.สันต.2, มหาว.8) 44 มหัคคตกุศล 9 มหัคคตกิริยา 9 โลกุตตรจิต 8/40	อุเบกขาสันติริณจิต 2 มหาวิปากจิต 8
ทวารวิมุตตจิต (จิตที่เกิดพ้นทวาร)	มหัคคตวิปาก 9	อุเบกขาสันติริณจิต 2 มหาวิปากจิต 8

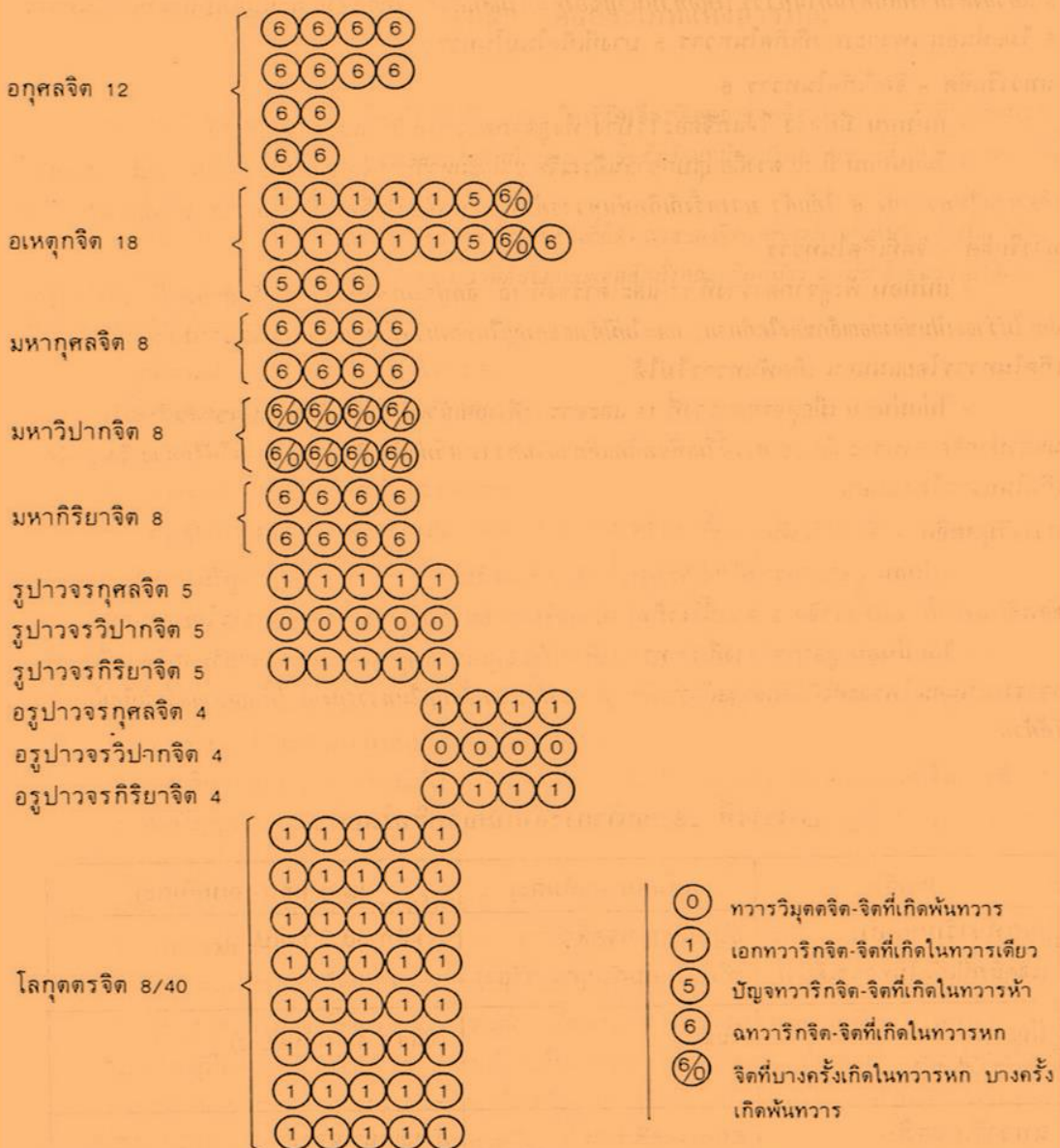
หมายเหตุ ¹ กามชวนะ 29 ได้แก่ อกุศลจิต 12, หลีตุปาหจิต 1, มหากุศลจิต 8, มหากิริยาจิต 8

² อัปนาชวนะ 26/58 ได้แก่ รูปาวจรกุศลจิต 5, รูปาวจรกิริยาจิต 5,

อรุปาวจรกุศลจิต 4, อรูปาวจรกิริยาจิต 4, โลกุตตรจิต 8/40

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น แสดงให้เห็นว่าจิตกับทวารนั้น มีความสัมพันธ์กันเสมอ เพราะธรรมชาติของจิตนั้น เป็นสิ่งที่รับรู้อารมณ์ แสวงหาอารมณ์อยู่เสมอ เปลี่ยนอารมณ์อยู่เรื่อย ๆ จากอารมณ์หนึ่งไปสู่อารมณ์หนึ่งอย่างรวดเร็วที่สุด และการรับอารมณ์นั้นส่วนใหญ่ก็รับทางทวาร ๖ แต่มีจิตบางดวงจำนวน ๔ ดวงเท่านั้น ที่ไม่ต้องอาศัยทวาร ไม่มีความสัมพันธ์กับทวาร

ภาพ ณ. แสดงการจำแนกจิตโดยทวารทั้ง 6

เลขจำนวนลงอยู่ในช่องทวาริกจิต(ช่องย่อย) มากกว่า 1 ช่อง แสดงว่าจิตพวกนี้เกิดในทวารใดทวารหนึ่งแล้ว เกิดในทวารอื่นอีกก็ได้ด้วยตามสมควร

ปัญจทวาริกจิต - จิตที่เกิดในทวาร 5

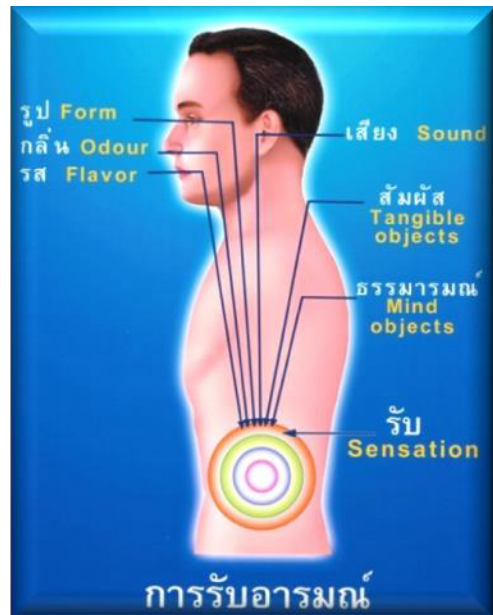
-แน่นอน ได้แก่ มโนธาตุ 3 เพราะเมื่อดูจากตารางที่ 10 จะเห็นว่าจิต 3 ดวงนี้เกิดภายในทวารทั้ง 5 คือ อักขุทวาร ฯลฯ ภายในทวารเท่านั้นแต่จะไม่เกิดในมโนทวารเด็ดขาด ด้วยในมโนธาตุ 3 นั้น ปัญจทวาราวชชนจิต ทำหน้าที่พิจารณา(รู้ฟังถึง)อารมณ์ใหม่ในปัญจทวารเท่านั้น และสัมปฏิจจนจิตทั้ง 2 ก็ทำหน้าที่เฉพาะรับอารมณ์ในปัญจทวารเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ใด ๆ ในมโนทวารเลย เพราะฉะนั้น มโนธาตุ 3 จึงเกิดในทวาร 5 โดยแน่นอน

หมวดที่ ๓ อารมณ์ ๖

๑. ความหมายและประเภท ของอารมณ์

จิตที่สงเคราะห์ด้วยอารมณ์ หมายถึง **จิตที่เกิดในอารมณ์นั้น ๆ** คำว่า อารมณ์ แปลว่า **ธรรมชาติที่ยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิก หรือ ธรรมชาติอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิก** ถ้าจะกล่าวให้สั้น ๆ ก็คือ **จิตรับรู้สิ่งใด หรือสิ่งใดที่ถูกจิตรู้ สิ่งนั้นแหละ เรียกว่า อารมณ์**

ตามธรรมชาติจิตและเจตสิก ย่อมจะต้อง ยึดเหนี่ยวหรือพะวงอยู่เฉพาะ หรือเข้าไปรับรู้ใน อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น จิตที่ยึดหรือสนใจในรูปที่ตาเห็น สนใจในเสียงที่ได้ยิน เป็นต้น การที่จิตต้องสนใจอยู่ใน อารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นี้ เรียกว่า จิตหน่วงอารมณ์ อารมณ์แม้จะมีมากมายหลายอย่าง แต่เมื่อจำแนกตามทวารที่ รับอารมณ์ก็มีเพียง ๖ ประเภท คือ

๑. **รูปารมณ์** ได้แก่ สีต่าง ๆ (วัณณะ) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิกทางตา
๒. **สัททวารมณ์** ได้แก่ เสียงต่าง ๆ (สัททะ) ที่จิตรับรู้ทางหู
๓. **คันธารมณ์** ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ (คันธะ) ที่จิตรับรู้ทางจมูก
๔. **รสารมณ์** ได้แก่ รสต่าง ๆ (รสะ) ที่จิตรับรู้ทางลิ้น
๕. **โณภูมัพพารมณ์** ได้แก่ ชาติุนดิน มีสภาพอ่อน แข็ง, ชาติุไฟ มีสภาพเย็น ร้อน, ชาติุลม มีสภาพห่อหุ้ม ตึง

๖. **ธรรมารมณ์** คือ สภาพที่เกิดขึ้นได้เฉพาะทางใจ หรือใจสามารถไปรู้ไปเห็นได้อย่างเดียว ทวารอื่นไม่สามารถไปรู้ไปเห็นได้ซึ่งได้แก่ จิต ๘๙, เจตสิก ๕๒, ปสาทรูป ๕, สุขุมรูป ๑๖, นิพพาน และบัญญัติ

สี เป็นตัวยึดหน่วงจิตที่เกิดทางตา เสียง เป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางหู กลิ่น เป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางจมูก รส เป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางลิ้น โภจณูปพารมณฺ์ เป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางกาย ธรรมารมณฺ์ เป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางใจ คำว่า หน่วงจิตนั้นหมายรวมถึงหน่วงเจตสิกด้วย

และพึงเข้าใจว่าอารมณฺ์ทั้ง ๕ ข้างต้น หมายเอาเฉพาะปัจจุบันนารมณฺ์เท่านั้น ส่วนอารมณฺ์สุดท้าย คือ ธรรมารมณฺ์ นั้น เป็นได้ทั้งปัจจุบัน อดีต อนาคต หรือ กาลวิมุตต์ ดังนี้

การเกิดของรู อารมณฺ์ The Occurrence of Consciousness		
อายตนะภายนอก External objects	อายตนะภายใน Internal faculties	รู อารมณฺ์ Consciousness
รูป Form	ตา Eye	เห็น Seeing
เสียง Sound	หู Ear	ได้ยิน Hearing
กลิ่น Odour	จมูก Nose	ได้กลิ่น Smelling
รส Flavor	ลิ้น Tongue	ได้ลิ้มรส Tasting
สัมผัส Tangible objects	กาย Body	ได้สัมผัส Touching
ธรรมารมณฺ์ Mind objects	ใจ Mind	รู อารมณฺ์ Mind-Consciousness

๑. รูปารมณฺ์ คือ สีต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของจักขุทวาริกจิตแม่ทั้ง ๔๖ ดวง

๒. สัททวารมณฺ์ คือ เสียงต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของโสตทวาริกจิตแม่ทั้ง ๔๖ ดวง

๓. คันธารมณฺ์ คือ กลิ่นต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของฆานทวาริกจิตแม่ทั้ง ๔๖ ดวง

๔. รสธารมณฺ์ คือ รสต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของชีวกทวาริกจิตแม่ทั้ง ๔๖ ดวง

๕. โภจณูปพารมณฺ์ คือ สิ่งสัมผัสต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของกายทวาริกจิตแม่ทั้ง ๔๖ ดวง

๖. ธรรมารมณฺ์ คือ สภาวะ ๖ อย่าง ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์

คือ พ้นจากกาลทั้ง ๓ (นิพพาน) จัดเป็นอารมณฺ์ของมโนทวาริกจิต แม่ทั้ง ๖๗ ดวง มีอารมณฺ์พิเศษอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งว่าโดยสภาวะก็ได้แก่อารมณฺ์ ๖ อย่างนั้นเอง แต่เป็นอารมณฺ์ที่สมมุติกันไว้ เป็นกรรม กรรมนิमित และคตินิमित ซึ่งอารมณฺ์ทั้ง ๓ อย่างนี้ จะเป็นปัจจุบัน อดีต

หรือเป็นบัญญัติก็ได้ โดยเป็นอารมณ์ของทวารวิมุตตจิต ๑๙ ดวง ที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และ จุตกิจ และจิตที่ทำงานนี้ก็เรียกว่า ปฏิสนธิจิต ภาวังกิจ และ จุตจิต กล่าวคือ จทวาริกจิต หรือทวารวิมุตตจิต อันได้แก่จิต ๑๙ ดวง คือ อุpekขาสันตี่รณจิต ๒ ดวง, มหาวิปากจิต ๘ ดวง และมหัคคตวิปากจิต ๙ ดวง รวม ๑๙ ดวงนี้ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และ จุตกิจ โดยอาศัยทวาร หรือไม่ต้องอาศัยทวารก็ได้ จิตทั้ง ๑๙ ดวงนี้ มีอารมณ์ เป็นพิเศษ คือ เป็นอารมณ์เรียกชื่อพิเศษว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และ คตินิมิต อารมณ์ หรือจะเรียกสั้น ๆ ว่า กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต ดังนี้ก็ได้

พึงเข้าใจว่า ในเวลาใกล้จะตายนั้น คนและสัตว์ (เว้นพระอรหันต์และอัสัญญสัตว์ เพราะพระอรหันต์ไม่มีการเกิดขึ้นอีกแล้ว และอัสัญญสัตว์ก็ไม่มีจิต จึงไม่มีอารมณ์) จะต้องมีการกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ปรากฏแก่ชวณจิต ในมรณสันนวิถิ กล่าวคือ

๑. กรรมอารมณ์ มีได้ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ตนเคยทำอะไรใด เคยทำมาอย่างไร กุศลกรรมนั้น ก็จะปรากฏอย่างนั้นในมโนทวาร แล้วมรณสันนชวณจิตก็จะยึดกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ ที่เป็นฝ่ายอกุศลกรรม เช่น ฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ตนเคยทำกรรมใด เคยทำมาอย่างไร อกุศลกรรมนั้นจะปรากฏอย่างนั้นในมโนทวาร แล้วมรณสันนชวณจิตก็จะยึด อกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์

กรรมอารมณ์นี้ปรากฏทางมโนทวารอย่างเดียว ไม่ปรากฏทางปัญจทวาร เพราะเป็นอดีตอารมณ์ คือเป็นกรรมในอดีต ตนเคยทำมาอย่างไร ก็ทำให้จิตนึกน้อมสิ่งนั้น กรรมนั้นมาเป็นอารมณ์ เป็นแต่นึกได้ คิดได้ในใจ ไม่ถึงกับเป็นภาพมาปรากฏ อย่างนี้เรียกว่า มีกรรมอารมณ์ ปรากฏในใจ เมื่อมีกรรมอารมณ์เป็นกุศล กุศลกรรมนั้นก็必将ไปสู่สุคติ ถ้ามีกรรมอารมณ์เป็นอกุศล อกุศลกรรมนั้นก็必将ไปสู่ทุคติ

๒. กรรมนิมิตอารมณ์ หมายถึง สิ่งที่ใช้ประกอบกรรมปรากฏเป็นภาพขึ้นในใจ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ บ้างจ่ายต่าง ๆ ที่ตนเคยใช้ประกอบนั้น ๆ มีได้ทั้งเป็นฝ่ายกุศลและอกุศล ที่เป็นกุศลก็จะทำให้เกิดภาพการทำบุญปรากฏทางใจ เช่น ภาพเครื่องสักการบูชา ภาพการบริจาคทาน ภาพโบสถ์ ภาพศาลาที่ตนเคยสร้าง เป็นต้น มรณสันนชวณจิตก็จะยึดห่วงเอาภาพกุศล

กรรมนั้นเป็นอารมณ์ ที่เป็นฝ่ายอกุศลก็จะมีภาพการประกอบกรรมชั่วปรากฏขึ้นทางใจ เช่น ภาพศัตรารูทึบที่เคยใช้ประกอบอกุศลกรรม ภาพเครื่องดักสัตว์ ภาพการลักทรัพย์ เป็นต้น จะปรากฏขึ้นในใจ มรณาสันนชวนจิตก็จะยึดเหนี่ยวเอาภาพอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ เมื่อมีกรรมนิमितอารมณ์เป็นกุศลก็จะนำไปสู่สุคติ ถ้ามีกรรมนิमितอารมณ์เป็นอกุศลก็จะนำไปสู่ทุคติ

๓. คตินิมิตอารมณ์ หมายถึง ภาพแห่งคติ แห่งภพ แห่งชาติ ที่จะไปเกิดปรากฏขึ้นในใจ อาจเป็นภาพสุคติหรือทุคติก็ได้ ถ้าจะไปสู่สุคติ ก็จะมีภาพวิมาน ภาพปราสาท ภาพทิพย์สมบัติ หรือภาพพระสงฆ์ วัตรวอารามอันสวยงาม ปรากฏขึ้นในมโนทวาร ถ้าจะไปสู่ทุคติ ก็จะปรากฏมีภาพเปลวไฟ เหวลึก ถ้ำลึก ความมืด หรือภาพสัตว์ร้าย เป็นต้น ปรากฏขึ้นในมโนทวาร

สำหรับผู้ที่จะเกิดเป็นรูปพรหม รูปพรหมนั้น จะปรากฏเฉพาะกรรมนิमितอารมณ์อย่างเดียว โดยมรณาสันนชวนจิตจะยึดเหนี่ยวเอาบัญญัติธรรม หรือมหัคคตธรรม เป็นอารมณ์ตามควรแก่ฌานที่ได้บรรลุนั้น ๆ

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า อารมณ์พิเศษทั้ง ๓ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมจะปรากฏขึ้นทางใจของผู้ใกล้จะตายเสมอ และอารมณ์ทั้ง ๓ นั้นว่าโดยสภาวะก็ได้แก่อารมณ์ ๖ อย่างนั่นเอง อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเรียกชื่อเป็นพิเศษ ๓ อย่างดังกล่าวนั้น ปรากฏเป็นอารมณ์ของทวารวิมุตตจิต ๑๙ ดวง ซึ่งทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และจุติกิจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภาวังกิจ และจุติจิต นั่นเอง กล่าวคือ

กรรมอารมณ์ ก็คือ ธรรมารมณ์ ซึ่งเกิดขึ้นทางมโนทวารนั่นเอง และเป็นอารมณ์ที่เป็นอดีต

กรรมนิमितอารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ทั้ง ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ เป็นอารมณ์ที่เป็นอดีตและปัจจุบันด้วย

คตินิมิตอารมณ์ ก็ได้แก่ ธรรมารมณ์นั่นเอง ซึ่งปรากฏทางมโนทวารอย่างเดียวและเป็นอารมณ์ปัจจุบันอย่างเดียว

๒. อารมณ์ตามประเภทของจิต ๔ ประเภท

อารมณ์ทั้ง ๖ อย่างนั้น แบ่งตามประเภทของจิตที่รับอารมณ์เหล่านี้ได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กามารมณ์ อารมณ์ของกามาวจรจิต
๒. มหัคคตารมณ์ อารมณ์ของมหัคคตจิต
๓. ปัญญาตารมณ์ อารมณ์ คือ ปัญญา
๔. นิพพานารมณ์ อารมณ์ คือ นิพพาน

อารมณ์ประเภทที่ ๑ หมายถึง อารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์, รสารมณ์ โสภณารมณ์ และธัมมารมณ์ เฉพาะที่เป็นอารมณ์ของกามาวจรจิต

อารมณ์ประเภทที่ ๒ หมายถึง วิญญาณัญจนายตนฌานกุศลจิต ๓ ดวง (กุศล วิปาก และกิริยา) เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓ ดวง (กุศล วิปาก และกิริยา) และบัญญัติธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ของมหัคคตจิต

อารมณ์ประเภทที่ ๓ ได้แก่ บัญญัติ ๒ ประการ คือ อัตถบัญญัติ และสัททบัญญัติ ซึ่งเป็นอารมณ์ของมหัคคตจิต

อัตถบัญญัติ นั้น ได้แก่ สิ่งที่บัญญัติขึ้นสมมติขึ้น เพื่อให้รู้ความหมายของรูปธรรมและนามธรรม เช่น กลิน อสุระ กายคตาสติ เป็นต้น

สัททบัญญัติ นั้น ได้แก่ สิ่งที่บัญญัติขึ้น หรือศัพท์ที่บัญญัติขึ้น ใช้เรียกสิ่งต่าง ๆ พอได้ยินเสียงเท่านั้น ก็นึกเห็นรูปร่าง หรือลักษณะสิ่งเหล่านั้นได้ เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น

อารมณ์ประเภทที่ ๔ ได้แก่ ธัมมารมณ์ที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งเป็นอารมณ์ของมัคคจิต และผลจิตโดยเฉพาะ

๓. อารมณ์แบ่งออกตามอำนาจการยึดเหนี่ยว ๒ ลักษณะ คือ

๑. สามัญญอารมณ์ อารมณ์ธรรมดา กับ
๒. อธิปัตติอารมณ์ อารมณ์พิเศษ

๓.๑. สามัญญอารมณ์ หมายถึง อารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยวพอประมาณ พอมีอารมณ์มาใหม่ก็ลืมอารมณ์เก่า ได้แก่ อารมณ์ปกติทั่วไปที่เราได้รับทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๓.๒. อริบดีอารมณ์ หมายถึง อารมณ์พิเศษที่จิตโปรดมาก ยินดีมาก เมื่อจิตได้รับอารมณ์นี้แล้ว จะยึดอยู่ตลอดเวลา บางทีหลาย ๆ วัน จึงจะลืมอารมณ์ชนิดนั้นได้ หรืออาจตลอดชั่วชีวิตก็ไม่ลืม หรือถ้าไม่ได้อารมณ์นั้นมาก็อาจตายได้

๔. อารมณ์จัดตามกาล

อารมณ์ทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าวมานั้น เมื่อจัดตามกาลที่เกิด แบ่งออกได้อีก ๒ ประเภท คือ

๑. เตกาลิกอารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล ๓
๒. กาลวิมุตตารมณ์ คือ อารมณ์ที่พ้นจากกาล

๔.๑. เตกาลิกอารมณ์ อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล

อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก และรูป ๒๘¹ หมายถึง อารมณ์ ๖ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

สำหรับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ **กำลังรับอยู่ยังไม่ดับไป** จัดเป็นอารมณ์ปัจจุบัน (รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น และกายโดยตรง เป็นปัจจุบันอารมณ์อย่างเดียว)

ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เป็นอดีตอารมณ์นั้น หมายถึง อารมณ์เหล่านี้ผ่านไปแล้ว คือ ได้เห็นแล้ว ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ร่ำรส และได้สัมผัสถูกต้องแล้ว แต่มานึกคิดทางใจใหม่อีกก็จัดเป็น อารมณ์อดีต สำหรับอารมณ์ทางใจนั้น คือ ความคิดนึก เช่น ความโกรธ ความเกลียด ความเลื่อมใส ความรัก เป็นต้น ที่ผ่านไปแล้ว

ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เป็นอนาคตอารมณ์นั้น หมายถึง อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ยังมาไม่ถึง แต่จะมาปรากฏในกาลข้างหน้า ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น

¹ รูป ๒๘ แบ่งตามอารมณ์ ๖ คือ ๑. อารมณ์ ๕ คือ วิสขรูป ๗ ได้แก่ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสธารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ๓ ๒. ธรรมารมณ์ ๑ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖

กาย และใจ คือ จะได้เห็น จะได้ยิน จะได้กลิ่น จะได้ร่ำรส จะได้ถูกต้องสัมผัส โดยคิดนึก จินตนาการเป็นมโนภาพ และจะได้นึกคิดถึงธรรมารมณ์ ที่จะมาปรากฏในเวลาข้างหน้า

จะเห็นได้ว่าอารมณ์ทางใจ คือ ธรรมารมณ์ จัดเป็น อารมณ์ปัจจุบัน อดีต และอนาคต และพ้นจากกาลได้ ตามสมควร คือ ถ้าเป็นสี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางกาย และ ความคิดทางใจ ที่กำลังสัมผัสอยู่และกำลังคิดอยู่ก็จัดเป็น อารมณ์ปัจจุบัน แต่ถ้าได้สัมผัสแล้ว และคิดมาแล้วก็เป็น อดีตอารมณ์ แต่ถ้าจะได้สัมผัส และจะได้คิดข้างหน้าก็จัดเป็น อารมณ์ อนาคต (อนาคตารมณ์) ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็จัดเป็นกาลวิมุตตอารมณ์

๔.๒. กาลวิมุตตารมณ์ อารมณ์ที่พ้นจากกาล

อารมณ์ที่พ้นจากกาล คือ อารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็คือ อารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็คือ นิพพานและบัญญัติ เพราะเหตุว่านิพพานและบัญญัตินั้น เป็น อสังขตธรรม ที่ไม่ถูกสร้างไม่ถูกปรุงแต่งขึ้นด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อกุศล และอาหาร เมื่อไม่ถูกสร้างจึงไม่มีการเกิด เมื่อไม่มีการเกิดเสียแล้ว ก็หมดโอกาสที่จะพูดว่า นิพพานและ บัญญัติ เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงเรียกว่า กาลวิมุตตารมณ์

ต่อไปนี้จะแสดงจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์แน่นอน ๔ ประเภท และไม่แน่นอน ๓ ประเภท คือ

อารมณ์ที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง ๖ แต่ยังมีอารมณ์ของ จิตอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นจิตไม่เกิดในทวาร จิตที่ไม่เกิดในทวารนั้น มี ๑๙ ดวง ซึ่งก็คือ ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต นั้นเอง อารมณ์ของจิต ๑๙ ดวงนี้ ก็คือ อารมณ์ที่เป็น กรรม กรรมนิमित และคตินิमित ซึ่งนักศึกษาก็จะได้ศึกษาในเรื่อง การไปเกิด (มรณะ) ต่อไป

หมวดที่ ๔ วิญญาน ๖ กล่าวควบคู่กับวัตถุไปแล้ว จึงไม่ขอกล่าวซ้ำอีก

หมวดที่ ๕ วิธี ๖

หมวดที่ ๕ วิธี ๖ (วิธีฉกกะ) คือ แนวทางแห่งการปรากฏขึ้นของจิต ๖ ทาง ได้แก่

๑. จักขุทวารวิถี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางตา หรือ กระแสจิตที่เกิดทางตา
๒. โสตรทวารวิถี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางหู หรือ กระแสจิตที่เกิดทางหู
๓. ฆานทวารวิถี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางจมูก หรือ กระแสจิตที่เกิดทางจมูก
๔. ชิวหาทวารวิถี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางลิ้น หรือ กระแสจิตที่เกิดทางลิ้น
๕. กายทวารวิถี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางกาย หรือ กระแสจิตที่เกิดทางกาย
๖. มโนทวารวิถี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางใจ หรือ กระแสจิตที่เกิดทางใจ

คำว่า **“ทวารวิถี”** หมายถึง จิตที่ปรากฏขึ้นโดยความเป็นไปทางทวารทั้ง ๖ คือ จักขุทวาร และ โสตรทวาร เป็นต้น ที่ได้แสดงไว้แล้วในเรื่อง ธรรมที่เนื่องกับจิต ความปรากฏขึ้นของจิต โดยอาศัยความเป็นไปทางทวารทั้ง ๖ เหล่านั้น จึงมีชื่อเรียกตามทวารนั้น ๆ ด้วยว่า จักขุทวารวิถี โสตรทวารวิถี ฆานทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี กายทวารวิถี และมโนทวารวิถี

หมวดที่ ๖ วิสยปวัตติ ๖¹

คำว่า **วิสยปวัตติ** แยกบทได้เป็น ๒ บท คือ **วิสยะ + ปวัตติ** สนธิกันเป็น **วิสยปวัตติ**

วิสยะ แปลว่า **อารมณ์** คือ ธรรมชาติที่ถูกจิตรู้

ปวัตติ แปลว่า **ความเป็นไป**

วิสยปวัตติ จึงแปลว่า **ความเป็นไปของจิตในอารมณ์หนึ่ง ๆ** หมายความว่า ในวิถีจิตนั้นมีอารมณ์ที่ปรากฏนาน และชัดเจนเพียงใด วิสยปวัตติจัดตามกาลย่อมเป็นไปได้ ๒ กาล คือ

๑. **วิสยปวัตติในปฏิสนธิกาล** คือ ความเป็นไปของจิตและเจตสิกในขณะแรกเกิดของปฏิสนธิจิต (อุปาทขณะ) ในปฏิสนธิกาลนั้น มีอารมณ์เพียง ๓ คือ **กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ และคตินิमितอารมณ์** เป็นอารมณ์ที่ได้มาจากอดีตชาติ อาจเป็นชาติที่แล้วหรือชาติใดชาติหนึ่งที่ล่วงไปแล้วก็ได้ (ดูตัวอย่างของอดีตชาติของพระอานนท์เถระในเรื่อง นารทชาดก²) มา

¹ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **วิญญานวิถี** คือ วิถีวิญญานที่เป็นไปในอารมณ์ ๖ โดยที่อารมณ์นั้นปรากฏชัดเจนมาก บ้างน้อยบ้างนั่นเอง

² พุ.ชา.อ.มหานรทกัศสปชาดก 64/218

ปรากฏเมื่อใกล้จะตาย จิตจึงรับอารมณ์อดีตเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับวิสยวัตติ ๖ ที่เป็นอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันนี้ด้วย

ปฏิสนธิจิต มีอารมณ์เก่า ไม่ได้รับอารมณ์ใหม่ด้วย เป็นจิตที่พ้นทวาร (ทวารวิมุตตจิต) ด้วย และเป็นจิตที่ไม่มีวิถี (วิมุตตจิต) ด้วย จึงไม่ขอแสดงไว้ในบพนี้

แม้ว่าวังคจิต และจุตติจิต ในภาพเดียวชาติเดียวกับปฏิสนธิจิตนั้น ก็เป็นจิตดวงเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับปฏิสนธิจิต ก็เป็นจิตพ้นทวารและพ้นวิถีเหมือนกัน จึงไม่กล่าวไว้ในบพนี้เหมือนกัน

๒. วิสยวัตติในปวัตติกาล คือ ความเป็นไปของจิตและเจตสิกที่เป็นไปในปวัตติกาล มีอารมณ์ ๖ อย่าง คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ เป็นต้น และปรากฏแก่จิตชัดเจนมากบ้างน้อยบ้าง จิตที่เป็นไปในปวัตติกาลดังกล่าวนี้ชื่อว่า **วิถีจิต** ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในบพนี้

วิสยวัตติในปวัตติกาลนี้ อภิธัมมัตถสังคหะ แสดงไว้มี ๖ อย่าง คือ วิสยวัตติ ๖ จำแนกเป็น ๒ คือ วิสยวัตติทาง**ปัญจทวาร ๔** และ**มโนทวาร ๒**

ก. วิสยวัตติทางปัญจทวาร หมายถึง ความปรากฏและความชัดเจนแจ่มแจ้งของอารมณ์ที่เกิดทางทวาร ๕ มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. อติมหันตารมณ์ ปรากฏนานและชัดเจนมากที่สุด
๒. มหันตารมณ์ ปรากฏนานและชัดเจนมาก
๓. ปริตตารมณ์ ปรากฏไม่นานและชัดเจนน้อย
๔. อติปริตตารมณ์ ปรากฏไม่นานและชัดเจนน้อยที่สุด

ข. วิสยวัตติ ทางมโนทวาร หมายถึง ความชัดเจนแจ่มแจ้งของอารมณ์ที่เกิดทางใจอย่างเดียว มี ๒ ได้แก่

๑. วิภูตารมณ์ ชัดเจนแจ่มแจ้งมาก
๒. อวิภูตารมณ์ ชัดเจนแจ่มแจ้งไม่มาก

แต่ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกา ท่านแสดงวิสยวัตติไว้ ๘ คือ วิถีจิตที่เป็นไปกับอารมณ์ทางปัญจทวารมี ๔ เหมือนกันกับในอภิธัมมัตถสังคหะ **ต่างกันเฉพาะที่เป็นไปทางมโนทวาร** ซึ่งเพิ่มอีก ๒ จึงรวมเป็นวิถีจิตทางมโนทวาร ๔ คือ

๑. **อติวิฤตารมณวิธี** ชัดเจนแจ่มแจ้งมากที่สุด
 ๒. วิฤตารมณวิธี ชัดเจนแจ่มแจ้งมาก
 ๓. อวิฤตารมณวิธี ชัดเจนแจ่มแจ้งน้อย
 ๔. **อติอวิฤตารมณวิธี** ชัดเจนน้อยที่สุด

สรุปความว่า วิสยปวัตติของวิธีจิต ตามนัยแห่งอภิธรรมมัตถสังคหะมี ๖ ตามนัยแห่ง
 ปรมัตถทีปนีฎีกา มี ๘

ส่วนวิสยปวัตติของวิธีมุตตจิต ๑๔ ดวง มีเพียง ๓ คือ กรรมอารมณ กรรมนิมิต
 อารมณ และคตินิมิตอารมณ ซึ่งจะได้กล่าวในเรื่องกรรมวิหยาต่อไป

แสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ ๖ หมวด					
วัตถุ	ทวาร	อารมณ	วิญญาน	วิธี	วิสยปวัตติ
๑. จักขุปสาท	จักขุปสาท	รูปารมณ	จักขุวิญญาน	จักขุทวารวิธี	อติมหันตารมณเป็นต้น
๒. โสตปสาท	โสตปสาท	สัททารมณ	โสตวิญญาน	โสตทวารวิธี	”
๓. ชานปสาท	ชานปสาท	คันธารมณ	ชานวิญญาน	ชานทวารวิธี	”
๔. ชิวหาปสาท	ชิวหาปสาท	รสารมณ	ชิวหาวิญญาน	ชิวหาทวารวิธี	”
๕. กายปสาท	กายปสาท	โผฏฐัพพารมณ	กายวิญญาน	กายทวารวิธี	”
๖. หนัยรูป	ภวักจิต๑๔	ธรรมารมณ	มโนวิญญาน	มโนทวารวิธี	วิฤตารมณ,อวิฤตารมณ

ข้ออุปมาเปรียบเทียบธรรม ๖ หมวด

วัตถุ	เปรียบเทียบ	ห้องต่าง ๆ ในตัวบ้าน
ทวาร	เปรียบเทียบ	ประตูภายในบ้าน
อารมณ	เปรียบเทียบ	แขกที่เข้ามาสู่บ้าน
วิญญาน	เปรียบเทียบ	เจ้าของบ้าน
วิธี	เปรียบเทียบ	หนทางภายในบ้าน
วิสยปวัตติ	เปรียบเทียบ	ความสว่างน้อยหรือสว่างมากของหนทางภายในบ้าน

๓. ความต่างกัน แห่งวิธี ๖ กับ วิสยปวัตติ ๖

ความแตกต่างกันระหว่างหมวดที่ ๕ กับหมวดที่ ๖ คือ

หมวดที่ ๕ (วิธี ๖) แสดงเพื่อให้ทราบว่า ความเป็นไปของจิตที่เกี่ยวกับทวารนั้น ๆ ว่า วิธีจิตเกิดทางทวารไหน

ส่วนหมวดที่ ๖ (วิสยปวัตติ ๖) แสดงความเป็นไปของจิตที่เกี่ยวกับอารมณ์นั้นว่า อารมณ์นั้นปรากฏได้นานและชัดเจนแจ่มแจ้งเพียงใด

เมื่อกล่าวรวมกัน ทั้งวิธีและวิสยปวัตติ จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า จิตนั้นเกิดทางทวารใด และอารมณ์ชัดเจนเพียงใด เช่น จิตที่เกิดทางตา และมีความชัดเจนมากที่สุด ก็เรียกว่า จักขุทวาร อติมหันตารมณวิธี เป็นต้น แม้ทางทวารอื่นก็เป็นไปในการทำงานเดียวกันนี้

ส่วนทางมโนทวาร เรียกว่า วิญจตารมณวิธี หรือ อวิญจตารมณวิธี เท่านั้น เพราะทั้ง ๒ ชื่อ นั้น ย่อมเกิดทางมโนทวารทางเดียวกัน แต่ตามนัยแห่งคัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกา ท่านแบ่งเป็น ๔ โดยเพิ่มเป็น **อติวิญจตารมณวิธี** วิญจตารมณวิธี อวิญจตารมณวิธี และ**อติอวิญจตารมณวิธี**

๔. ความต่างกันของวิสยปวัตติทั้ง ๖

ความต่างกันของความเป็นไปของจิตที่จะทำให้ภาพ เสียง กลิ่น รส และความนึกคิดปรากฏได้นานหรือไม่นานและมีความชัดเจนเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๒ ประการหลัก คือ วัตถุ ๖ กับ อารมณ์ ๖ ดังได้กล่าวไว้แล้วตอนต้นเรื่อง จิตปรมัตถ์ ตอนอุปัติเหตุแห่งจิต มีคุณภาพดีหรือด้อยกว่ากันเพียงไร

วัตถุ ทางปัญจทวาร ก็ได้แก่ ประสาทตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งเป็นความใสสำหรับรับ **อารมณ์** คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง ย่อมได้อารมณ์ของวิธีจิต ๔ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. **อติมหันตารมณ** คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุด ยกตัวอย่าง ทางตาที่เห็นรูป
- ก. **เกี่ยวกับวัตถุ** จักขุวัตถุ ที่มีหน้าที่รับรูปรามณนั้น จะต้องเป็นจักขุปสาท (ความใสในการรับภาพ) ที่ดีมาก ไม่พิการบกพร่อง แม้แต่เล็กน้อยเลย จึงสามารถรับรูปรามณ

ได้เป็นอย่างดี

ข. **เกี่ยวกับอารมณ์** รูปารมณ์นั้นต้องชัดและเด่น คือ ตั้งอยู่ไม่ไกลเกินไป หรือใกล้จนชิดตา ไม่ผ่านไปเร็ว และต้องตั้งอยู่ในที่ที่มีแสงสว่างพอที่จักขุประสาทจะรับได้

ชัดเจน

เมื่อจักขุวัตถุได้รับรูปารมณ์ชัดเจนแจ่มแจ้งเช่นนั้น จึงทำให้ขณะจิตเกิดได้มากที่สุด แม้ทางหูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ร่ำรส กายได้รับการสัมผัสถูกต้อง ก็เป็นไปในการทำงานเดียวกัน

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุดที่ชื่อว่า อติมหันตารมณ์¹ นี้มีจิตตูปบาท¹ ถึง ๑๔ ขณะ ทั้งนี้ไม่นับภวังคจิต ๓ ขณะ ซึ่งไม่ใช่จิตในวิถีด้วย และมีวิถิจิตถึง ๗

๒. มหันตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากพอประมาณ มีความชัดเจนไม่เท่าอติมหันตารมณ์ ทั้งนี้เพราะวัตถุหรืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งบกพร่องไปบ้างเล็กน้อย

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากพอประมาณที่ชื่อว่า มหันตารมณ์นั้น มีจิตตูปบาทเพียง ๑๒ ขณะ ทั้งนี้ไม่นับภวังคจิตรวมด้วยเช่นเดียวกัน และมีวิถิจิตเพียง ๖

๓. ปริตตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อย เพราะวัตถุหรืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งบกพร่องไปมาก จึงไม่ชัดแจ้งพอที่จะตัดสินลงไปได้ว่า อารมณ์นั้นดีหรือชั่วประการใด

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยชื่อว่า ปริตตารมณ์ นี้มีจิตตูปบาทเพียง ๗ ขณะ เท่านั้นเอง และมีวิถิจิตเพียง ๕

๔. อติปริตตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยที่สุด เพราะวัตถุหรืออารมณ์นั้นบกพร่องมากเหลือเกิน จึงทำให้จิตเพียงแต่แว่ว ๆ ไหว ๆ เท่านั้น ไม่ทันจะได้เห็นหรือได้ยินเป็นต้น อารมณ์นั้นก็ดับไปเสียแล้ว เลยยังไม่ทันรู้ว่าอะไรเป็นอะไร

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยที่สุดชื่อว่า อติปริตตารมณ์ นี้มีจิตตูปบาทไม่มีเลย และวิถิจิตก็ไม่มีด้วย

¹ จิตตูปบาท แปลว่า ความเกิดขึ้นของจิตกับเจตสิก ในที่นี้หมายถึง จำนวนจิตที่เกิดขึ้นในวิถีหนึ่ง

ส่วน**วัตถุ** คือ ที่อาศัยรับอารมณ์ทางมโนทวาร (ใจ) ได้แก่ หทัยรูป สำหรับรับ **อารมณ์** คือ **ธรรม** ที่เรียกว่า ธรรมารมณ์ หมายถึง สภาพธรรมที่เกิดทางใจ¹ ย่อมได้อารมณ์ของวิถิจิต ๒ อย่าง ๆ ได้อย่างหนึ่ง คือ

๑. วิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเจนแจ่มแจ้งมาก ทำให้มีจิตตูปบาทถึง ๑๐ ขณะ และมีวิถิจิต ๓

๒. อวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเจนน้อยกว่า จึงมีจิตตูปบาทเพียง ๘ ขณะ และมีวิถิจิตเพียง ๒

อารมณ์ทางใจนี้ตามนัยฎีกามี ๔ โดยเพิ่มอีก ๒ คือ **อดีตวิภูตารมณ์** คือ อารมณ์ที่ปรากฏชัดเจนทางใจมากที่สุด และ **อดีตอวิภูตารมณ์** คือ อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดทางใจเลย

๕. ความหมายของจิตตูปบาท วิถิจิต และขณะ

คำว่า **จิตตูปบาท** คือ จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับเจตสิกที่ประกอบ ในที่นี้มีความหมายว่า ในวิถินั้นมีจิตเกิดขึ้นกี่ดวง **ให้นับตั้งแต่ อาวัชชนจิต คือ จิตที่รับอารมณ์ใหม่เป็นต้นไป** จิตเกิดขึ้นในวิถินั้นกี่ดวงก็นับเรียงดวงไปเลย ไม่ว่าจิตนั้นจะทำกิจอย่างเดียวกันหรือทำกิจต่างกัน

เช่น ชวนจิตในวิถินั้นมี ๗ ดวง หรือ ๗ ขณะ ซึ่งทำชวนกิจอย่างเดียวกันก็นับเป็นจิตตูปบาท ๗ ขณะ หรือ ๗ ดวง ตทาลัมพนจิตในวิถินั้นมี ๒ ดวง ทำหน้าที่ตทาลัมพนกิจอย่างเดียวกัน ก็นับเป็นจิตตูปบาท ๒ ดวง หรือ ๒ ขณะ

ส่วน**ภวังคจิต** แม้จะมีอยู่ในวิถินั้นด้วยก็**ไม่นับ** เพราะภวังคจิตเป็นจิตที่รับอารมณ์เก่า ดังกล่าวแล้วข้างต้น

คำว่า **วิถิ** คือ จิตในวิถินั้นมีกี่อย่าง มีความหมายว่า จิตในวิถินั้นทำกิจกี่อย่าง ทำกิจอย่างหนึ่งก็เรียกว่ามี วิถิจิต ๑ ซึ่งแม้จะมีจิตที่ทำหน้าที่กิจนั้นกี่ดวงก็ตามก็นับเพียง วิถิจิต ๑ เท่านั้น

¹ ธรรมารมณ์ ได้แก่ **รูปธรรมบางอย่าง** คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ และ**นามธรรม** คือ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพาน และ บัญญัติ

โดยเริ่มนับแต่ อาวัชชนจิต เป็นต้นไป แต่ไม่นับเรียงดวงอย่างจิตตูปบาท แต่นับเฉพาะกิจที่ไม่ซ้ำกัน เช่น ชวนจิตมีจิตตูปบาท ๗ ดวง แต่ทำชวนกิจอย่างเดียวกัน ก็เรียกว่า วิถีจิต ๑ เป็นต้น

คำว่า **ขณะ** คือ จิตเกิดขึ้นดวงหนึ่งก็นับเป็นขณะหนึ่ง เรียกว่า ขณะจิต บางทีก็เรียกขณะ เฉย ๆ แต่ว่าจิตที่เกิดขึ้นดวงหนึ่งก็เรียกว่า ขณะหนึ่งนั้นยังแบ่งได้เป็น ๓ อนุขณะ หรือ ๓ ขณะเล็ก คือ

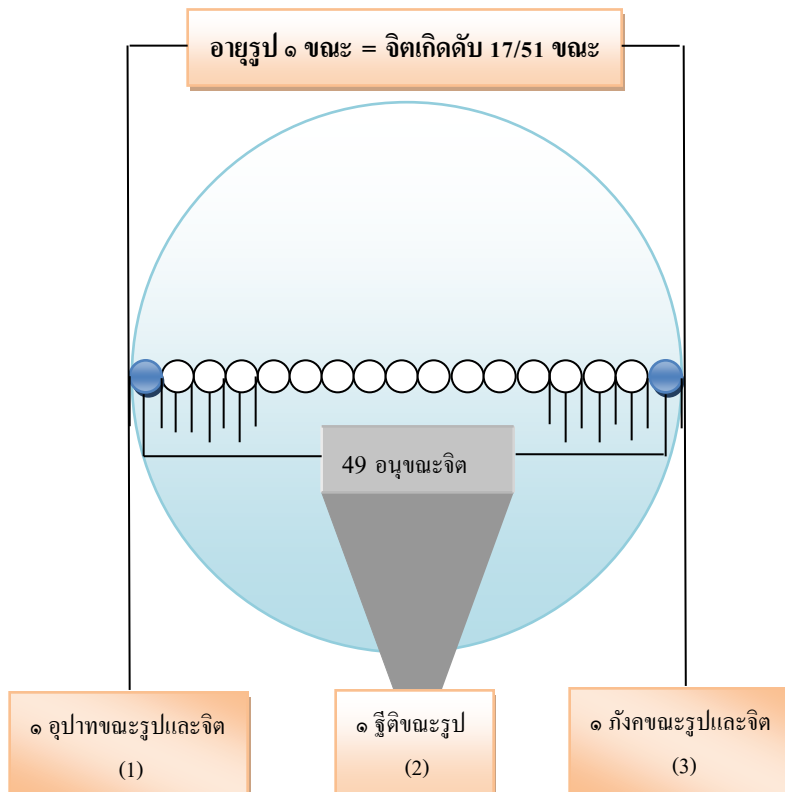
อุปาทขณะ หมายถึง ขณะที่เกิดจิตขึ้น ๑ อนุขณะ

ฐิติขณะ หมายถึง ขณะที่เกิดตั้งอยู่ ๑ อนุขณะ

ภังคขณะ หมายถึง ขณะที่เกิดดับไป ๑ อนุขณะ

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ขณะจิต หรือจิตแต่ละดวงนั้นมีอายุ ๓ อนุขณะ คือ อุปาทขณะ, ฐิติขณะ, และภังคขณะ

รูป แต่ละรูปมีอายุเท่ากับจิตเกิดดับไป ๑๗ ดวง หรือ ๑๗ ขณะ หรือ ๕๑ อนุขณะ (ขณะเล็ก) คือ อุปาทขณะของรูป ๑ อนุขณะ, ฐิติขณะของรูป ๔๙ อนุขณะ และภังคขณะของรูป ๑ อนุขณะ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า หากเราเริ่มนับระยะเวลาเริ่มต้นเกิดของรูปกับจิตดวงแรกมี ๑ ขณะ เท่ากันคือ ๑ ขณะเกิด (อุปาทกขณะ) [ดังภาพ (1)]

แต่ระยะเวลาที่ดำรงอยู่ของรูป ๑ จิตฺติขณะ เท่ากับ จิตตั้งอยู่ ดับลง เกิด ตั้งอยู่ และดับ ไปอีก ๔๙ อนุขณะ คือ มีระยะเวลาเท่ากับจิตดำรงอยู่ (จิตฺติขณะ) , ดับลง (ภังคขณะ) ของดวงแรก จิตเกิดขึ้น (อุปาทกขณะ) , ดำรงอยู่ (จิตฺติขณะ) , ดับลง (ภังคขณะ) ของดวงที่ ๒ - ๑๖ และจิตเกิดขึ้น (อุปาทกขณะ) , ดำรงอยู่ (จิตฺติขณะ) ของดวงที่ ๑๗ [ดังภาพ (2)]

ระยะเวลาสิ้นสุดของรูป ๑ ภังคขณะ เท่ากับ การสิ้นสุดของจิตดวงที่ ๑๗ ที่ภังคขณะ พอตรูปร่างมีอายุยืนยาวมากกว่าจิตมากนัก [ดังภาพ (3)]

ตัวอย่างเช่น เราเห็นภาพดอกไม้ (คือดวงกลมใหญ่) ตั้งแต่เริ่มเห็นจนสิ้นสุดการเห็นจะมีวิถีจิตเกิดดับ ๑๗ ดวง การเห็นภาพดอกไม้ (ดวงกลมใหญ่) ก็จะดับลงในวิถีจิตดวงที่ ๑๗ ตรงภังคขณะที่ ๕๑ พอติ แล้วจึงเริ่มการเห็นดอกไม้ใหม่อีกวาระหนึ่ง เป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าเราจะรับอารมณ์ชนิดอื่นอีก

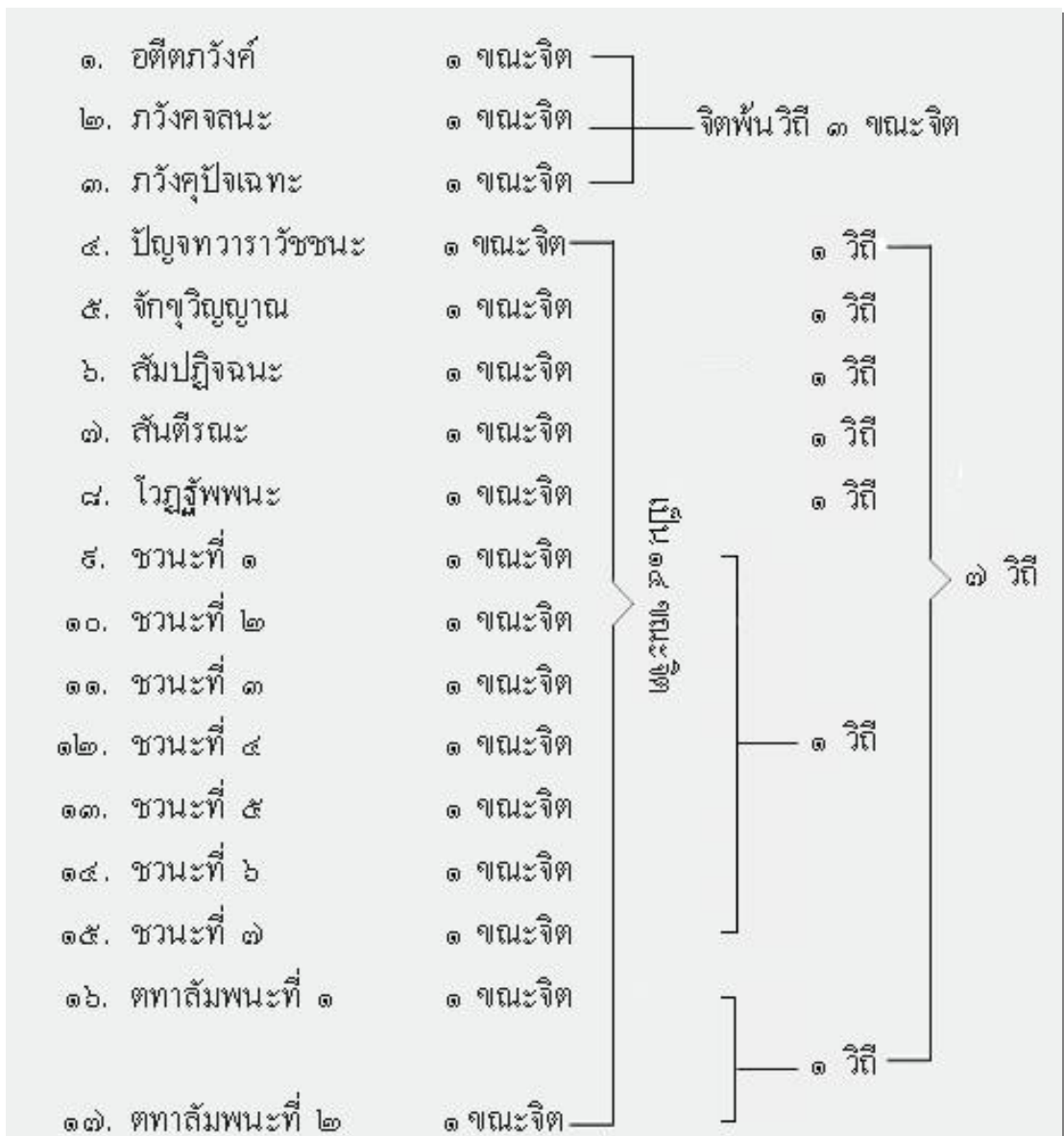
รูปธรรมทั้งหมดมี ๒๘ รูป แต่รูปที่มีอายุ ๑๗ ขณะจิต มี ๒๒ รูป, ส่วนอีก ๖ รูป คือ วิญญูตรูป ๒ และลักขณะรูป ๔ มีอายุไม่ถึง ๑๗ ขณะจิต เพราะวิญญูตรูป ๒ เป็นรูปที่เกิดและดับพร้อมกับจิตดวงเดียว จึงมีอายุเท่ากับจิต คือ ๓ อนุขณะเหมือนกัน

ส่วนลักขณะรูป ๔ นั้น ชาติ (อุปจยรูป กับ สันตติรูป) เป็นรูปที่ขณะแรกเกิด (อุปาทกขณะ) และอนิจจตารูป ที่กำลังดับไป (ภังคขณะ) มีอายุเท่ากับอุปาทกขณะ และภังคขณะของจิต ส่วน ชรตารูป เป็นรูปที่ตั้งอยู่ (จิตฺติขณะ) มีอายุ เท่ากับ ๔๙ อนุขณะจิต

อนึ่ง อติมหันตารมณวิถิ มหันตารมณวิถิ ปริตตารมณวิถิ และ อติปริตตารมณวิถิ เป็นวิถีที่เกิดทาง ปัญหาวาร ซึ่งต้องมีรูปธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน **อายุของรูปนั้นมี ๑๗ ขณะจิต จึงแสดงจิต ๑๗ ดวง เท่ากับอายุของรูปธรรมที่มาเป็นอารมณ์**

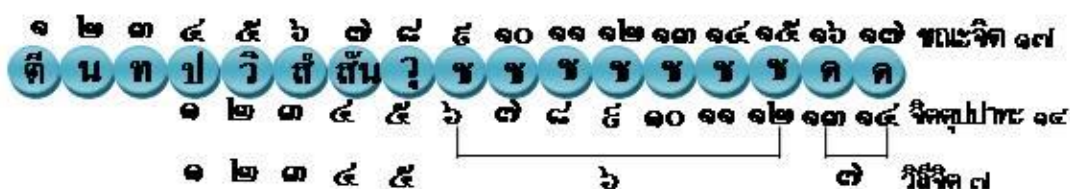
ส่วนวิภูตารมณวิถิ และอวิภูตารมณวิถินั้น เป็นวิถีที่เกิดทางมโนทวาร มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ก็ได้ มีนามธรรม หรือบัญญัติ เป็นอารมณ์ก็ได้ จึงไม่ได้แสดงจิตถึง ๑๗ ขณะ

ตัวอย่าง อติมหันตารมณวิถิ

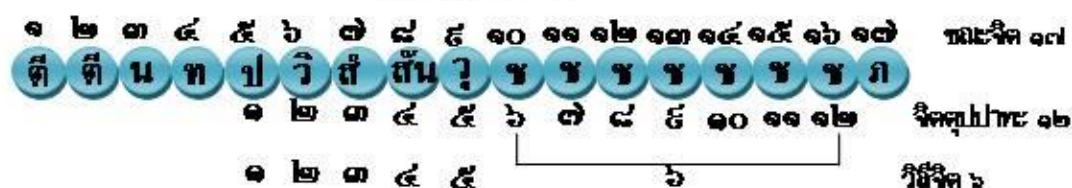

วิธีจิตทางปัญจทวาร

อหิมหันตการมณวิถึ

มหันตการมณวิถึ

ปริทการมณวิถึ

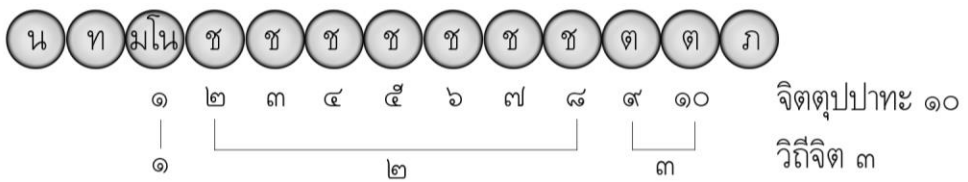
อหิปริทการมณวิถึ

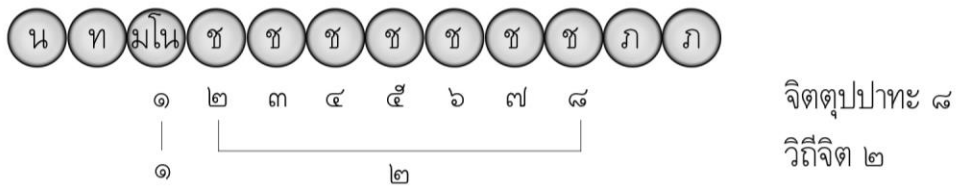
จิตสุภาพะและวิธีไม่มีเลข

วิธีจิตทางมโนทวาร

วิภูตารมณวิธี

อวิภูตารมณวิธี

ความหมายของอักษรย่อ

ตี - อตฺตภาวํ

ป - ปัญฺหาวารชฺชณะ

สัน - สันตฺรณะ

ต - ตทาถัมพะ

น - ภาวํจลณะ

วิ - ปัญฺจวิญญาณ

ว - โวญฺฐัพพะ

ภ - ภาวํ

ท - ภาวํคฺคฺปะเจตฺเต

ส - สัมปฏิจฺฉณะ

ช - ชวณะ

มโน - มโนทวารวชฺชณะ

๖. หน้าที่ของจิต และลำดับการเกิดขึ้นในวิถี

ก่อนที่จะศึกษาขั้นตอนการรับรู้อารมณ์ใหม่ของจิตแต่ละดวงตามลำดับที่เรียกว่า “วิถีจิต” เราควรศึกษาถึงหน้าที่ของจิตแต่ละดวงที่เรียกว่า “กิจ” ว่าเกิดขึ้นทำหน้าที่รับอารมณ์ด้วย เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น

๑. ความหมายและหน้าที่ของจิต ๑๔ ประการ

การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของกายและวาจาล้วนเกิดขึ้น เพราะอาศัยจิตและเจตสิกเป็นตัวบงการทั้งสิ้น ส่วนการทำงานที่เกี่ยวกับใจ คือ การคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ นั้น จิตเจตสิกเป็นผู้กระทำเอง ดังนั้นจิตและเจตสิก จึงมีภาระหน้าที่ประจำที่ต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา **หน้าที่ของจิต** ท่านเรียกว่า “กิจ” การศึกษาเรื่อง จิตที่สังเคราะห์ด้วยหน้าที่ จึงเป็นการศึกษาภาระหน้าที่ของจิตโดยตรง ทั้งนี้เพื่อให้ทราบว่า ในจิต ๑๒๑ ดวงนั้น จิตดวงไหนมีหน้าที่อย่างไรได้บ้าง

ตามปกติคนเรา ถ้าทำงานแล้วจะต้องมีสถานที่ทำงาน จิตกับเจตสิกก็เหมือนกัน คือ มีที่ทำงานประจำในหน้าที่ของตน สถานที่ทำงานของจิตและเจตสิก ท่านเรียกว่า **ฐาน** โดยนัยนี้ในหัวข้อเรื่อง จิตที่สังเคราะห์ด้วยหน้าที่นี้ จึงมีหัวเรื่องที่ควรศึกษา ๒ ประการ คือ

๑. หน้าที่ของจิต

๒. ฐานของจิต

ตามที่กล่าวว่าจิตมีหน้าที่เฉพาะตน ๆ ประจำอยู่ โดยสรุปแล้ว จิตทั้ง ๑๒๑ ดวง มีหน้าที่ทั้งหมดเพียง ๑๔ หน้าที่เท่านั้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. ปฏิสนธิกิจ คือ หน้าที่ให้เกิดในภพใหม่ จิตดวงนี้เกิดขึ้นครั้งแรก ทำหน้าที่สืบต่อมาจากจิตที่ตายจากภพเก่า (จุติจิต) ของสัตว์ที่ดับลงจากภพในอดีต และปรากฏขึ้นใหม่ ซึ่งจะทำให้สัตว์เกิดขึ้นในภพภูมิใหม่

๒. ภวังคกิจ คือ หน้าที่รักษาภพชาติให้ตั้งอยู่จนเท่าที่อายุของสัตว์จะอยู่ได้ในภพนั้น ๆ เกิดขึ้นครั้งแรก (ปฐมภวังค์) ภายหลังที่ปฏิสนธิจิตได้ดับลง และมีการเกิดขึ้นตลอดไปนับครั้งไม่ถ้วน ไปจนถึงจุติจิตบังเกิดขึ้นดับลง

๓. อาวชชนกิจ คือ หน้าทีค้ำหนึ่งหาอารมณ์ใหม่ พิจารณาว่าอารมณ์ที่มากกระทบนั้นมาทางทวารไหน คือ ทางตา หรือทางหู เป็นต้น จะเกิดขึ้นทุกครั้งที่ทวารกระทบกับอารมณ์แล้วยังกระเสาะจืดให้เวียนมาสู่อารมณ์

๔. ทัสสนกิจ คือ หน้าทีเห็น หมายถึง หน้าทีเห็นรูปารมณ์ คือ สีสัน รูปพรรณสัณฐานต่าง ๆ จะเกิดดับทุกขณะที่เห็น

๕. สวนกิจ คือ หน้าทีได้ยิน ให้ได้ยินเสียงต่าง ๆ ที่มากกระทบทางโสตทวาร เกิดดับอยู่ทุกขณะที่ได้ยินเสียง

๖. ขายนกิจ คือ หน้าทีรู้สึกลิ้น เกิดดับทุกขณะที่รู้สึกลิ้น

๗. สายนกิจ คือ หน้าทีรู้รส เกิดดับทุกขณะที่รู้รส

๘. ผุสนกิจ คือ หน้าทีรู้สัมผัสทางกาย หมายถึง ทำหน้าที่รู้สิ่งทีมากกระทบกาย มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เกิดดับทุกขณะที่กายถูกกระทบ

๙. สัมปฏิจจนกิจ คือ หน้าทีรับอารมณ์ ได้แก่ รับอารมณ์ต่อจากปัญจวิญญาณจิต มีจักขุวิญญาณจิต เป็นต้น จิตทีทำหน้าที่รับอารมณ์นี้ ท่านเปรียบเหมือนนายประตุมิหน้าที่รับบุคคล ผู้สัญจรให้ผ่านเข้าไปข้างใน จะเกิดดับทุกขณะที่อารมณ์มากกระทบ

๑๐. สันตிரณกิจ คือ หน้าทีพิจารณาอารมณ์ หมายถึง พิจารณาอารมณ์ทีรับมาจากสัมปฏิจจนจิต เช่น พิจารณาว่า รูปทีเห็นนั้นเป็นรูปอะไร เสียงทีได้ยินเป็นเสียงอะไร เป็นต้น จะเกิดดับทุกขณะที่อารมณ์มากกระทบ

๑๑. ไวกุลัพพนกิจ คือ หน้าทีตัดสินอารมณ์ ได้แก่ ตัดสินอารมณ์ทีสันตிரณจิตพิจารณาแล้ว การตัดสินอารมณ์ของจิตดวงนี้ก็คือ การตกลงใจว่า รูปทีเห็นสวยหรือไม่สวยหรือกลาง ๆ เสียงทีได้ยินไพเราะหรือไม่ไพเราะหรือกลาง ๆ เป็นต้น เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์มากกระทบ

๑๒. ขวนกิจ คือ หน้าทีเสพอารมณ์ เสพอารมณ์หรือตีमारมณ์ ตามทีไวกุลัพพนจิตได้ตัดสินแล้ว คือ ถ้าไวกุลัพพนจิตตัดสินอารมณ์ว่า รูปทีเห็นมีลักษณะสวย ขวนจิตก็จะเพลิดเพลिनกับความสวย ถ้าตัดสินว่ารูปไม่สวย ก็จะเฉย ๆ ถ้าตัดสินว่า รูปทีเห็นน่าเกลียดน่ากลัว จิตดวงนี้ก็จะไม่ชอบใจ หรืออาจจะเกิดความไม่สบายใจ เป็นต้น จิตดวงนี้จะเกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ ทำให้รู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ และจะเกิด ๗ ดวงติดต่อกัน แต่บางวิถิ

ชวนจิตอาจจะเกิดไม่ถึง ๗ ดวง ชวนจิตนี้เองที่จัดเป็นอนุสสณกรรม อนุสสณกรรม หรือกิริยา ถ้ามีกิเลสก็ทำให้ได้รับผลต่อไป ถ้าไม่มีกิเลสเจือปนก็ไม่ให้ผล

๑๓. ตทารัมมณกิจ หรือ ตทาลัมพนกิจ คือ หน้าที่หน่วงอารมณ์ ต่อจากชวนจิต ตามปกติเมื่อจิตเสวยอารมณ์ (ชวนจิต) ทั้ง ๗ ดวง ดับไปแล้ว ก็เป็นอันสิ้นสุดของวิถิจิตวิธีหนึ่ง จิตรักษากภาพ (ภวังคจิต) ก็จะเกิดสืบต่อมา และตามปกติจิตรักษากภาพ จะมีอารมณ์เป็นของตน ๓ ประเภท คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ แต่บางอารมณ์ชวนจิตมีกำลังอารมณ์รุนแรง จึงมีอิทธิพลให้ภวังคจิต หรือจิตรักษากภาพ นี้เกิดต่อจากจิตเสวยอารมณ์ **เกิดขึ้นยึดอารมณ์ของชวนจิตต่อไปอีก ๒ ดวง (ภวังคจิตที่เกิดขึ้นยึดอารมณ์ของชวนจิตนี้แหละ เรียกว่า ตทาลัมพนกิจ)** เมื่อจิตรักษากภาพที่ยึดอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ดับไปแล้วทั้ง ๒ ดวง ก็เป็นอันสิ้นสุดอายุของอารมณ์ หรือสิ้นสุดของวิถิจิต ต่อจากนั้นจิตรักษากภาพที่มีอารมณ์เดิมของตน ก็จะเกิดต่อมาจากจะประสบอารมณ์ใหม่อีก

๑๔. จุตติกิจ คือ หน้าที่ตายจากภพเก่า เป็นกิจสุดท้ายที่ทำหน้าที่เคลื่อนย้ายเปลี่ยนภพภูมิจากภพเก่า คือ ทำลายสัตว์ และสังขารให้พ้นจากการที่จะตั้งอยู่ในภพเดิมนั้น ในชั่วชีวิตหนึ่งของสรรพสัตว์ จุตติจิตนี้เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วก็ดับไป

๑.๑. จิต ทำหน้าที่ได้อย่างไร

เฉพาะในช่วงเวลาที่มีชีวิตอยู่ นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมานั้น จิตจะทำหน้าที่ ๑๒ อย่าง วนเวียนอยู่ตลอดเวลา กล่าวคือ ทำหน้าที่ ภวังคกิจ แล้วทำหน้าที่ อวชฌนกิจ ฯลฯ ตทาลัมพนกิจ แล้วทำหน้าที่ ภวังคกิจ อีก ต่อจากนั้นก็ทำหน้าที่ อวชฌนกิจ ฯลฯ ตทาลัมพนกิจต่อไปโดยลำดับอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะถึงวาระสุดท้ายในภพหนึ่งชาติหนึ่ง คือ ทำหน้าที่จุตติกิจ

ครั้นทำหน้าที่ **จุตติกิจ** คือ เคลื่อนหรือตายจากภพหนึ่ง ชาติหนึ่งแล้ว ก็จะทำหน้าที่ **ปฏิสนธิกิจ ในภพใหม่ชาติใหม่ แล้วทำหน้าที่ภวังคกิจ ในภพใหม่ชาติใหม่** ฯลฯ วนเวียนอยู่อย่างนี้จนกว่าสิ้นภพสิ้นชาติ คือ ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการทำหน้าที่ของจิตจึง **ควรจะได้ศึกษาเรื่อง วิถิจิต** ไว้ ณ ที่นี้เลย จะขอยกตัวอย่างเฉพาะกรณีที่มี **สัททอารมณ์มาปรากฏทางโสตทวาร** อย่างชัดเจน จิตจะทำ

หน้าที่โดยลำดับโดยเบื้องต้น ทำหน้าที่ภวังคกิจเป็น ๓ ลักษณะ คือ **อดีตภวังค์คะ, ภวังคจลนะ และภวังคุปัจเจทะ** แล้วจึงทำหน้าที่อื่น ๆ รวม ๘ กิจ (**เฉพาะทางโสตทวาร**) ดังนี้

๑. ภวังคกิจ มี ๓ คือ อดีตภวังคะ, ภวังค์จลนะ และภวังคุปัจเจทะ
๒. โสตทวาราวชชนกิจ
๓. สวนกิจ
๔. สัมปฏิจจนกิจ
๕. สันตிரณกิจ
๖. โภจณุปนกิจ
๗. ชวนกิจ
๘. ตทาลัมพนกิจ

พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

ตามปกตินั้น จิตเป็นสิ่งที่รับรู้อารมณ์ ต้องมีอารมณ์จึงจะเกิดขึ้นได้ และจิตนั้นมีการเกิด-ดับอยู่ตลอดเวลา การเกิด-ดับนี้ กำหนดเป็น ๓ ขณะ คือ **อุปปาทะ** (ขณะเกิด) , **ฐิติ** (ขณะตั้งอยู่) และ**ภังคะ** (ขณะดับ) การเกิด-ดับของจิตนี้เป็นไปรวดเร็วมาก มีคำกล่าวว่า ชั่วลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น จิตจะเกิด-ดับถึงแสนโกฏิขณะ แม้จิตจะเกิด-ดับรวดเร็วอย่างนี้ จิตก็คิดอ่านหาอารมณ์อยู่เสมอ คิดปล่อยอารมณ์หนึ่งไปอารมณ์หนึ่งอยู่ตลอดเวลา

ขณะที่จิตยังมีได้รับอารมณ์ทางทวาร ๖ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางใจ นั้น เรียกว่า จิตตกภวังค์ เช่น เวลานอนหลับ จิตจะไม่รู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั่นคือ จิตตกภวังค์นั่นเอง แม้ในเวลาตื่นอยู่ จิตขึ้นสู่วิถี คือ รับรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ แล้ว ก็จะมีอันตภวังค์แล้ว พ้นจากภวังค์ขึ้นสู่วิถี สลับกันไปอย่างนี้อย่างรวดเร็วที่สุด จนไม่สามารถกำหนดได้ว่า ขณะใด จิตตกภวังค์ ขณะใดจิตขึ้นสู่วิธียอมรับอารมณ์ทางทวาร ๖ แต่**ขณะที่จิตตกภวังค์นั้น จิตก็พร้อมที่จะรับอารมณ์ พร้อมที่จะขึ้นสู่วิถีเสมอ**

มีข้ออุปมา ดังต่อไปนี้ มีแมงมุมตัวหนึ่งทำการชักใยซึ่งเป็นตาข่าย ไว้ในที่แห่งหนึ่งด้วย ประสงค์จะดักแมลงต่างๆ เพื่อจับกินเป็นอาหาร มันชักใยเป็นตาข่ายเสร็จแล้ว ก็เกาะคอยที่อยู่ตรงกลางใยนั้น เพื่อจับจ้องแมลงเป็นอาหาร ข้อนี้เปรียบเหมือน ขณะที่จิตตกภวังค์ คอยจ้องหา

อารมณ์อยู่ ฉะนั้นต่อมาเมื่อมีแมลงตัวเล็กๆ บินมาติดใยแมลงนั้น แรงกระทบของแมลงนั้น กระเทือนไปถึงแมงมุม ทำให้แมงมุมทราบว่ามีแมลงมาติดใยของตน แมงมุมจึงไหวตัว ข้อนี้ เปรียบเหมือน เมื่อมีเสียงมากระทบโสตประสาท แล้วกระเทือนถึงภวังคจิต ทำให้เกิด **ภวังคฉณะ** คือ การเคลื่อนไหวของภวังคจิต อันได้แก่จิต เตรียมทั้งอารมณ์เก่า เพื่อรับอารมณ์ ใหม่ คือ เสียงที่มากระทบนั่นเอง

เมื่อแมงมุมไหวตัวแล้ว ก็ไต่จากที่เกาะไปหาแมลงที่มาติดใยนั่น เพื่อจับแมลงนั้นกิน เป็นอาหาร ข้อนี้เปรียบได้กับ ขณะที่จิตเป็น **ภวังคบุพเพทะ** คือ จิตตัดขาดจากภวังค์เก่า พ้นจากภวังค์จะขึ้นสู่วิถี

ขณะที่แมงมุมจะไต่ไปจับแมลงนั้น มันก็ใคร่ครวญก่อนว่า แมลงนั้นอยู่ทางไหน คือ พิจารณาว่าแรงกระทบนั้นมาจากทางไหน เมื่อทราบแน่ชัดแล้วจะได้ไต่ไปทางนั้น ข้อนี้เปรียบ ได้กับ ขณะที่จิตทำหน้าที่ **โสตทวาราวชชนก** คิดใคร่ครวญว่าเสียงที่มากระทบโสตประสาท นั้นอยู่ทางไหน

เมื่อแมงมุมทราบแน่ชัดว่าแมลงติดอยู่ทางไหนแล้ว มันก็ไต่ตรงไปทางนั้น การที่แมงมุม ทราบแน่ชัดนั้น เปรียบได้กับ ขณะที่โสตวิญญาณทำหน้าที่ **สวณก** ได้ยินเสียงนั้นแน่ชัดว่ามา จากทิศไหนทางใด

เมื่อแมงมุมไต่ไปถึงแมลงที่ติดใยนั่นแล้ว จับแมลงนั้นไว้ในทันทีที่ไต่ไปถึง ข้อนี้ เปรียบเหมือน ขณะที่จิตทำหน้าที่ **สัมปฏิจจนก** รับอารมณ์ คือ เสียงนั้นไว้จากโสตวิญญาณ

ขณะที่แมงมุมจับแมลงที่ติดอยู่ที่ใยแล้ว พิจารณาว่าแมลงนั้นเป็นชนิดใด จะกินเป็น อาหารเข้าไปได้อย่างไร ข้อนี้เปรียบได้กับ ขณะที่จิตทำหน้าที่ **สันตிரณก** คิดพิจารณาอารมณ์ คือ เสียงที่รับฟังไว้นั้นว่าเป็นเสียงอะไร

เมื่อแมงมุมพิจารณาแล้วตัดสินใจเด็ดขาดว่า แมลงที่มาติดใยนั่นสามารถกินเป็นอาหาร ได้ การตัดสินใจเด็ดขาดของแมงมุมในข้อนี้เปรียบได้กับ ขณะที่จิตทำหน้าที่ **ไวภูมัพพนก** คิด ตัดสินอารมณ์ได้เด็ดขาดว่าอารมณ์ คือ เสียงนั้นเป็นอย่างไร เป็นเสียงยอ หรือเสียงด่า เป็น เสียงที่จะทำให้จิตเป็นกุศลหรืออกุศล

ขณะที่แมงมุมกินแมลงที่มาติดใยนั่นเป็นอาหาร หลังจากที่ได้ตัดสินใจเด็ดขาดว่า แมลงนั้นสามารถกินเป็นอาหารได้ ข้อนี้เปรียบได้กับ ขณะที่จิตทำหน้าที่ **ชวณก** คิดเสพ

อารมณ์ กิเลสอารมณ์นั้น คือ ถ้าสิ่งที่ได้ยินนั้นเป็นเสียงที่ดี ก็เกิดความดีใจ ถ้าเป็นเสียงชั่วร้าย ก็เกิดความเสียใจ (ซึ่งชวนกิจนั้นมี ๗ ชวนะ)

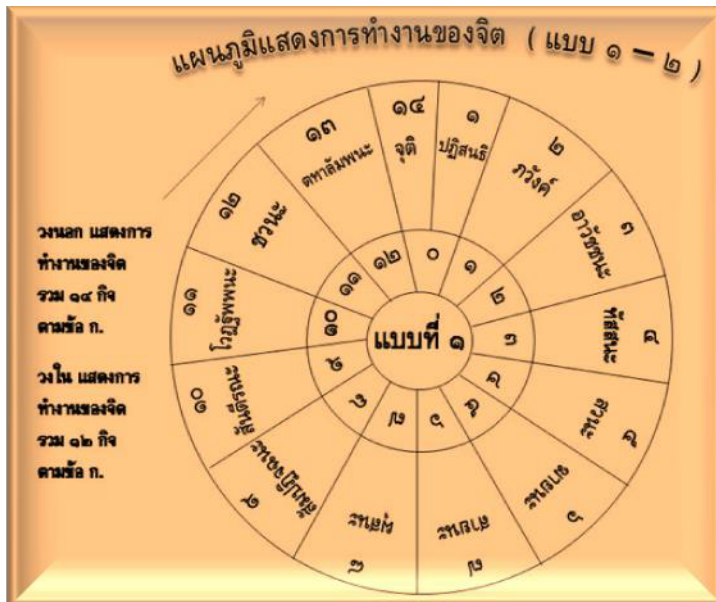
เมื่อเมฆมุกกิมมิลงนั้นเป็นอาหาร ก็ย่อมกลืนลงไปรวมอยู่ที่กระเพาะ เพื่อย่อยไปบำรุงร่างกายของมัน ข้อนี้นี้เปรียบได้กับ ขณะที่จิตทำหน้าที่ ตทาลัมพนกิจ คิดรับอารมณ์ รวบรวมอารมณ์นั้นไว้ต่อจากชวนจิต เพื่อส่งต่อไปเก็บไว้ที่ภวังคจิตใหม่ ฟังทราบ ว่า ตทาลัมพนจิตนั้นเกิดขึ้น ๒ ขณะ ทั้งนี้ก็เพราะว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นต่อจากชวนจิตนั้นเป็นอารมณ์แรง การรับอารมณ์ต้องผ่อนรับเป็น ๒ ขณะ โดยขณะแรก ยังไม่รับอารมณ์ไว้เต็มที่ เป็นเพียงชะลอไว้เท่านั้น ถึงขณะที่ ๒ จึงรับอารมณ์นั้นไว้เต็มที่ เป็นเหมือนการเบรกรถที่กำลังวิ่งด้วยความเร็วสูง ถ้าจะเบรกให้หยุดทันทีอาจเสียหลัก ทำให้รถคว่ำได้ จำต้องผ่อนเบรกไว้ ชะลอความเร็วไว้ก่อน จึงเบรกให้หยุดในภายหลัง และพึงเข้าใจว่า **ตทาลัมพนจิต** นั้น จะทำหน้าที่รวบรวมอารมณ์ตลอดถึงความยินดียินร้ายอันเป็นบุญ เป็นบาป **ส่งต่อไปเก็บประทับไว้ที่ภวังคจิต** เสมอไป

ตามที่ยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายมานี้ ก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนขึ้นว่า จิตนั้นได้ทำกิจ คือ ทำหน้าที่อย่างไร โดยยกตัวอย่างเฉพาะขณะที่**ได้รับอารมณ์ทางโสทวาร** ส่วนอารมณ์ที่ได้รับทางทวารอื่นๆ ก็ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวนี้

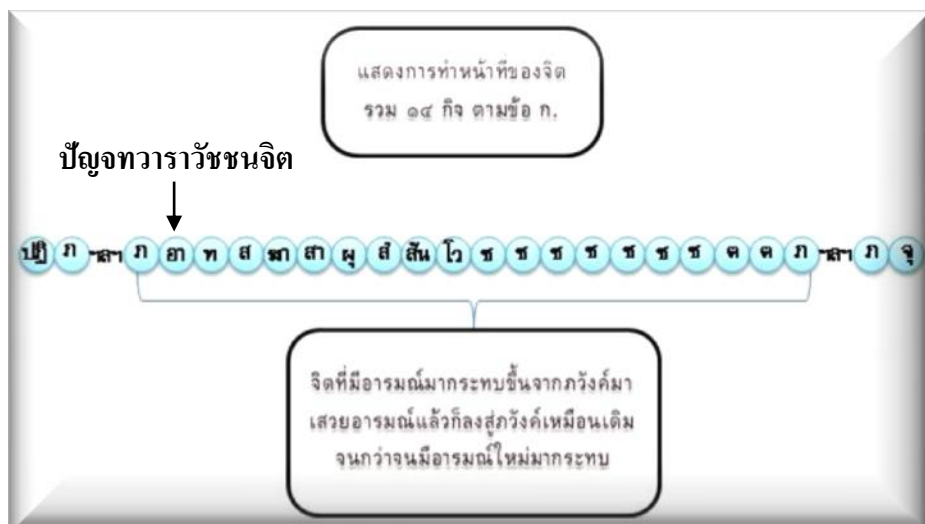
และพึงเข้าใจว่าจิตทำงานโดยทำหน้าที่ ๑๔ นั้น ก็คือ จิตเกิดขึ้นจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งตามวาระที่เกิดขึ้นนั่นเอง กล่าวคือ

ก. เมื่อกำหนดการทำงานของจิตที่วนเวียนรอบชาติหนึ่งๆ โดยเริ่มที่ปฏิสนธิ เป็นจุดแรกไปสิ้นสุดลงที่จุติ ก็จะเห็นว่าจิตทำหน้าที่ในชาติหนึ่งๆ รวม ๑๔ อย่าง เฉพาะหน้าที่ปฏิสนธิและจุตินั้น ในชาติหนึ่งจิตจะทำหน้าที่สองอย่างนี้ อย่างละหนึ่งครั้งเท่านั้น แต่หน้าที่อื่นๆ อีก ๑๒ อย่างนั้น ในชาติหนึ่งๆ จิตทำหน้าที่เหล่านั้นมากเกินไปที่จะนับจะประมาณ (**ให้ดูแผนภูมิประกอบ แบบ ๑**)

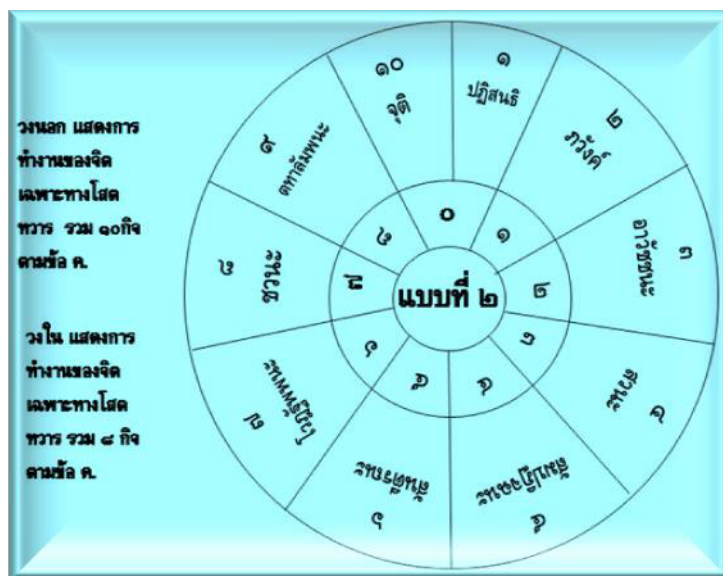
ข. เมื่อกำหนดการทำงานของจิตที่วนเวียนในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเริ่มที่ภวังค์เป็นจุดแรก ไปจนถึงตทาลัมพนะเป็นกิจสุดท้าย แล้วทำหน้าที่ภวังค์ หน้าที่อวิชชชะ และหน้าที่ต่อๆ ไปอีก แล้ววกมาทำหน้าที่ภวังค์ และหน้าที่อื่น ๆ วนเวียนอยู่อย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก กำหนดไม่ได้ว่าจิตได้ทำหน้าที่ ๑๒ อย่างนั้นกี่ครั้งกี่หน และกี่รอบ (**ให้ดูวงกลมรอบในจากแผนภูมิประกอบ แบบ ๑**)

รับอารมณ์ทางปัญญา

ค. เมื่อกำหนดการทำงานของจิตแยกเป็นรายवार ก็จะเห็นว่า ในปญฺจวารจิต (จักขุวาร โสตวาร ฆานวาร ชิวหาวาร และกายวาร) ทำหน้าที่ตามข้อ ก. นั้น รวมได้จำนวนวารละ ๑๐ กิจ และตามข้อ ข. นั้น รวมได้จำนวน ๘ กิจ (ให้ดูแผนภูมิประกอบแบบ ๒)

๑. ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจ มีจิตทำหน้าที่ทั้ง ๓ นี้ ๑๙ ดวง คือ

๑. อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ดวง

๒. ผลของกุศลจิต ๘ ดวง (มหาวิปากจิต)

๓. จิตที่ถึงความมีอานุภาพใหญ่ที่เป็นวิปาก ๙ ดวง (มหัคคตวิปากจิต)

จิต ๑๙ ดวง ที่กล่าวมานี้ดวงใดดวงหนึ่งจะทำหน้าที่ทั้ง ๓ อย่างดังกล่าวมานั้น คือเมื่อทำหน้าที่เกิดในภพมนุษย์หรือสัตว์ จิต ๑๙ ดวงนั้นดวงใดดวงหนึ่งก็ทำหน้าที่รักษาภพไปด้วย ซึ่งในขณะที่ทำหน้าที่รักษาภพจิตเหล่านี้ก็จะมี **อารมณ์ ๓ ประการ คือ กรรม กรรมนิमित และ คตินิमित** เหมือนกับตอนทำหน้าที่เกิด (ปฏิสนธิ) และจิตทั้ง ๑๙ นี้ ดวงใดดวงหนึ่งที่ทำหน้าที่เกิดมาแล้วและได้ทำหน้าที่รักษาภพมาแล้ว นั้นแหละจะมาทำหน้าที่ตายในภพปัจจุบันด้วย

๒.๑. กรรม กรรมนิमित และคตินิमतอารมณ์ ๓ อย่างนี้คืออะไร

ในเวลาใกล้จะตายนั้น ย่อมมีอารมณ์พิเศษเกิดขึ้นในใจ คือ มีกรรมอารมณ์ กรรมนิमतอารมณ์ และคตินิमतอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏแก่ **ขวนจิต** ในมรณาสันนวิถิ (เวลาใกล้ตาย) อารมณ์พิเศษนี้จะปรากฏแก่ทุกคน ทุกตัวสัตว์ เว้นแต่อสัญญสัตตพรหมและพระอรหันต์เท่านั้น เพราะอสัญญสัตตพรหมไม่มีจิต จึงไม่มีอารมณ์ปรากฏ และพระอรหันต์ก็เป็นผู้หมดกิเลสไม่เกิดอีกต่อไป จึงไม่มีอารมณ์พิเศษอันเป็นนิमितแห่งการเกิดอีก

เมื่อจิตนั้นรับอารมณ์อย่างใด ปฏิสนธิจิตและภวังคจิต ก็รับอารมณ์อย่างนั้น ในกรณีดังกล่าวนี้ พึงทำความเข้าใจดังนี้

กรรมอารมณ์ คือ กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่ตนได้ทำมาปรากฏขึ้นในขวนจิต เวลาใกล้ตาย กล่าวคือ กรรมที่เป็นกุศล เช่น ตนเคยให้ทาน รักษาศีล พังฆกรรม หรือเจริญเมตตาภาวนา เป็นต้น เคยทำอย่างใด กรรมนั้นก็จะมีมาปรากฏแก่ใจอย่างนั้น ขวนจิตมาในมรณาสันนวิถิ ก็จะยึดกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ และจุติจิตก็จะยึดกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

กรรมฝ่ายอกุศลที่ตนเคยทำมา เช่น ตนเคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติในกาม เป็นต้น ตนเคยทำไว้อย่างไร กรรมนั้นก็จะมีปรากฏแก่ใจอย่างนั้น ขวนจิตในมรณาสันนวิถิ ก็จะยึดอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ และจุติจิตก็จะยึดอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

กรรมนิมิตอารมณ์ คือ นิมิตแห่งการทำความกรรม อันได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องไทยธรรม จตุปัจจัย ที่ใช้ในการทำความกรรมนั้น ๆ นิมิตแห่งกุศลธรรมที่ตนเคยทำมา ก็ปรากฏให้เห็นในจิตใจ เช่น ปรากฏเห็นโบสถ์ ศาลา กุฏิ วิหาร ที่ตนเคยสร้าง หรือเคยร่วมการกุศล เห็นจตุปัจจัยที่ตนเคยถวายสงฆ์ เป็นต้น ชวนจิตที่ยึดกรรมนิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ และจิตจิตก็จะยึดเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

นิมิตแห่งอกุศลกรรมที่ตนเคยทำมา ก็ปรากฏให้เห็นในจิตใจ เช่น เห็นเครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำอกุศลกรรม เห็นหอก ดาบ มีด ปืน เป็นต้น ชวนจิตในมรณาสันนวิถิ ก็จะยึดนิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ จุตติจิตก็จะยึดนิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

คตินิมิตอารมณ์ คือ นิมิตแห่งคติที่จะไปเกิด อันได้แก่ สุขคติ หรือทุกข์คติ อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏให้เห็นในดวงจิต เช่น นิมิตแห่งสุขคติ ก็ปรากฏให้เห็นภาพวิมาน ปราสาทราชมนเทียร วัดวาอารามอันสง่างาม เป็นต้น ชวนจิตในมรณาสันนวิถิ ก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ จุตติจิตก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน นิมิตแห่งทุกข์คติ ก็ปรากฏให้เห็นเปลวไฟ เหวลึก ถ้ำมืด เป็นต้น ชวนจิตในมรณาสันนวิถิ ก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ จุตติจิตก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

เมื่อจิตยึดอารมณ์ฝ่ายกุศล ปฏิสนธิจิตและภวังกจิต ก็จะยึดอารมณ์ฝ่ายกุศลเช่นเดียวกันจึงเป็นอันกล่าวว่ อารมณ์พิเศษฝ่ายกุศลนี้เองที่นำไปสู่สุคติ และเมื่อจิตยึดอารมณ์ฝ่ายอกุศล ปฏิสนธิจิตและภวังกจิต ก็จะยึดอารมณ์ฝ่ายอกุศลเช่นเดียวกันจึงเป็นอันกล่าวว่ อารมณ์พิเศษฝ่ายอกุศลนี้เองที่นำไปสู่ทุกข์คติ

๒. อวชฺชนกิจ หน้าที่ค้ำึงหาอารมณ์ใหม่ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ

๑. จิตที่ค้ำึงหาอารมณ์ทางทวาร ๕ (ปัญจทวาราวชฺชนะ)

๒. จิตที่ค้ำึงหาอารมณ์ทางใจ (มโนทวาราวชฺชนะ)

๓. ทสฺสนกิจ หน้าที่เห็น มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๒

๔. สฺวนกิจ หน้าที่ได้ยิน มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ โสทฺธิวิญญาณจิต ๒

๕. สมายนกิจ หน้าที่รู้กลิ่น มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ ฆานวิญญาณจิต ๒

๖. สํายนกิจ หน้าที่รู้รส มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญาณจิต ๒

๗. ผู้สนธิกิจ หน้าทีรู้สัมผัสทางกาย มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ กายวิญญานจิต ๒

๘. สัมปฏิจจนกิจ หน้าทีรับอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ สัมปฏิจจนจิต ๒

๙. สันตীরณกิจ หน้าทีพิจารณาอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๓ ดวง คือ

อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ และ โสมนัสสันตীরณจิต ๑

๑๐. ไวกุลัพพนกิจ หน้าทีตัดสินอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๑ ดวง คือ

มโนทวารารชชนจิต

๑๑. ชวนกิจ หน้าทีเสวยอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๕๕ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒, หลีตูปปาหจิต ๑, มหากุศลจิต ๘,
มหากิริยาจิต ๘, รูปาวจรกุศลจิต ๕, รูปาวจรกิริยาจิต ๕,
อรูปาวจรกุศลจิต ๔, อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ ดวง

๑๒. ตทาลัมพนกิจ หน้าทีหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้

มี ๑๑ ดวง คือ สันตীরณจิต ๓ และ มหาวิปากจิต ๘

๑.๓. ลักษณะการจำแนกจิตทั้งหมดโดยกิจ ๑๔ คือ ยกจิตขึ้นเป็นประธาน แล้วหาหน้าที ที่มารวมลงในจิตนั้น แล้วจัดเป็นกลุ่มหน้าที ๕, ๔, ๓, ๒, ๑, ดังนี้

๑. อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ ทำหน้าที่ได้ ๕ หน้าที คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภวังคกิจ ๓. จุตติกิจ ๔. สันตীরณกิจ ๕. ตทารัมมณกิจ

๒. มหาวิปากจิต ๘ ดวง ทำหน้าที่ได้ ๔ หน้าที คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภวังคกิจ ๓. จุตติกิจ ๔. ตทารัมมณกิจ

๓. มหัตถคตวิปากจิต ๔ ดวง ทำหน้าที่ได้ ๓ หน้าที คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภวังคกิจ ๓. จุตติกิจ

๔. โสมนัสสันตীরณจิต ๑ และ มโนทวารารชชนจิต ๑ ทำหน้าที่ ๒ หน้าที คือ

โสมนัสสันตীরณจิต ทำหน้าที่ สันตীরณกิจ และ ตทารัมมณกิจ

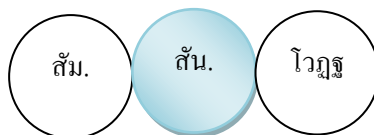
มโนทวารารชชนจิต ทำหน้าที่ ไวกุลัพพนกิจ และ อาวชชนกิจ

๕. จิต ๖๘ ดวง แต่ละดวงทำหน้าที่เพียงหน้าที่เดียว ดังต่อไปนี้

- ปัญหาวารวาชชนจิต ๑ ดวง ทำหน้าที่ อวาชชนกิจ คำนิ่งหาอารมณ์ใหม่
- จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ ทัสสนกิจ เห็น
- โสทวิญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ สวณกิจ ได้ยิน
- ฆานวิญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ ฆายนกิจ ดมกลิ่น
- ชิวหาวิญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ สายนกิจ รู้รส
- กายวิญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ ผุสนกิจ รู้สัมผัส เย็น ร้อน, อ่อน แข็ง, หย่อน ตึง
- สัมปฏิจจนจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ สัมปฏิจจนกิจ รับอารมณ์
- จิตอีก ๕๕ ดวง ทำหน้าที่ ชวนกิจ เสพอารมณ์ ซึ่งเป็นตัวกรรม ที่ทำให้เกิดวิบากต่อไปบ้าง เป็นเพียงกริยาบ้าง คือ

อกุศลจิต ๑๒ หลีตูปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘
มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘

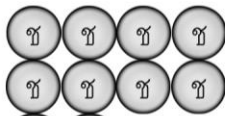
ส่วนเรื่องฐานของจิต ซึ่งหมายถึง จิตดวงใดตั้งอยู่ระหว่างจิตดวงใดได้บ้าง เช่น สันตীরณฐาน มี ๑ ฐาน จิตดวงนี้เกิดระหว่าง สัมปฏิจจนจิต กับ วัฏฐัพพนจิต หมายความว่า สันตীরณจิต ทำหน้าที่ต่อจากสัมปฏิจจนจิต แล้วก่อนที่จะดับ ก็เป็นปัจจัยให้วัฏฐัพพนจิตเกิดต่อจากอีกที ดูภาพ

รายละเอียดเกี่ยวกับฐาน จะไม่ขอกล่าวในที่นี้ หากนักศึกษาสนใจควรศึกษาใน ชั้น จูฬอาภิธรรมิกโท หรือหาหนังสือของชั้นนี้มาอ่านเพิ่มเติมได้

แสดงการจำแนกจิตโดยกิจ

โลภะ ๘

โทสะ ๒

โมหะ ๒

อหะ.อกุ.วิ. ๗

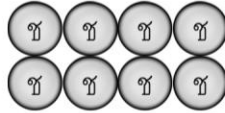
อหะ. กุ. วิ. ๘

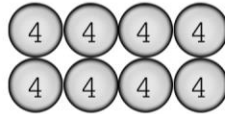
อหะ. กิ. ๓

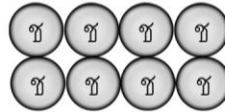
มหา. กุ. ๘

มหา. วิ. ๘

มหา. กิ. ๘

รูป. กุ. ๕

รูป. วิ. ๕

รูป. กิ. ๕

อรูป. กุ. ๔

อรูป. วิ. ๔

อรูป. กิ. ๔

โลกุตตรจิต ๘/๔๐

ทัส จิตที่ทำหน้าที่ทัสสนกิจ

สว จิตที่ทำหน้าที่สวณกิจ

ฆา จิตที่ทำหน้าที่ฆายนกิจ

สา จิตที่ทำหน้าที่สายนกิจ

มุ จิตที่ทำหน้าที่มุสนกิจ

ลัม จิตที่ทำหน้าที่ลัมปฏิจฉนกิจ

ช จิตที่ทำหน้าที่ชวณกิจ

อา จิตที่ทำหน้าที่อาวัช

๒ จิตที่ทำหน้าที่ 2 อย่าง

๓ จิตที่ทำหน้าที่ 3 อย่าง

๔ จิตที่ทำหน้าที่ 4 อย่าง

๕ จิตที่ทำหน้าที่ 5 อย่าง

สรุป ลำดับการเกิดขึ้นในวิถีจิตทางปัญจทวาร คือ ในเวลาไม่มีอารมณ์มากระทบ **ภวังคจิต** ย่อมสงบนิ่งรักษาสภาพชาติอยู่ภายในตัว เมื่อมีอารมณ์มากระทบ เช่น รูปกระทบกับประสาทตา ภวังคจิตที่ถูกระทบ และไหวตัว (**ภวังคจลนะ**) และตัดภวังค์ (**ภวังค์ปัจเจก**) **ปัญจทวารวิชชณจิต** ก็ทำหน้าที่เปลี่ยนกระแสภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้นแล้วก็ดับ **จักขุวิญญาณจิต** เกิดขึ้นทำหน้าที่เห็นแล้วก็ดับ **สัมปฏิจจนจิต** เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อแล้วก็ดับ **สันตிரณจิต** เกิดขึ้นรับอารมณ์นั้นมาพิจารณาแล้วก็ดับ **โวกุฏัพพนจิต** เกิดขึ้นรับหน้าที่ชี้ขาดตัดสินอารมณ์นั้นแล้วก็ดับลง **ชวันจิต** เกิดขึ้น ๗ ขณะ ทำหน้าที่เสพอารมณ์เป็นอนุสสหรือกุศล ไปตามการตัดสินของโวกุฏัพพนจิต **บุญบาปจึงเกิดขึ้นในชวันจิตทั้ง ๗ ดวงนี้** แล้วก็กลับลงสู่ภวังค์ ณ **ฐานที่ตั้งของใจ** ท่ามกลางกายตามเดิมอีก นี่เป็นลำดับการเกิดขึ้นของจิตที่อารมณ์มากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า เมื่ออารมณ์กระทบประสาทแล้ว **จิตที่อาศัยหทัยรูป** ย่อมเกิดขึ้นก่อน **กว่าจิตที่อาศัยประสาทรูปเกิด** คือ อารมณ์แต่ละอารมณ์ ย่อมมาสู่คลองในทวารทั้งสอง คือ ทางปัญจทวาร มีจักขุทวาร เป็นต้น กับ มโนทวาร

หน้าที่ของอารมณ์ มีเพียงกระทบประสาทเท่านั้น หน้าที่ของจักขุวิญญาณจิต เป็นเพียงการเห็นอารมณ์ หน้าที่ของสัมปฏิจจนจิต มีเพียงการรับอารมณ์ หน้าที่ของสันตிரณจิต คือ การพิจารณาอารมณ์ และหน้าที่ของโวกุฏัพพนจิต คือ การกำหนดอารมณ์เท่านั้น ชวันจิตเท่านั้นย่อมเสวยอารมณ์โดยส่วนเดียว

ส่วนอารมณ์ที่มากระทบทางใจนั้น เกิดจากการคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ (ธรรมารมณ์) ด้วยใจโดยตรง เมื่อธรรมารมณ์มากระทบใจ ภวังค์ก็ไหวตัว **มโนทวารวิชชณจิต** ก็เปลี่ยนจากกระแสภวังค์ ขึ้นรับอารมณ์นั้นทางใจ และทำหน้าที่ตัดสินชี้ขาดในอารมณ์นั้นแล้วดับ ชวันจิตทั้ง ๗ ก็เกิดขึ้น เสพอารมณ์อันเป็นอนุสสกรรมหรือกุศลกรรม เมื่อสิ้นสุดชวันวิถีก็นลงสู่ภวังค์ ณ **ฐานที่ตั้งของใจ** ท่ามกลางกายตามเดิมอีก

ความหมาย ตามอรรถกถา คือ วิถีจิตเกิดที่กลางดวงจิต ที่ตั้งอยู่ที่หทัยวัตถุ บริเวณกลางทรวงอกก่อน แล้วจึงมาที่ปลายใจที่ตั้งอยู่ ณ ปสาทรูป ๕ ซึ่งรับรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส อย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่ตามภาคปฏิบัติของพระมงคลเทพมุนี คือ วิถีจิต จะเริ่มเกิดที่ที่ตั้งของภวังค์ คือ ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ส่งผ่านไปที่หทัยวัตถุ บริเวณกลางทรวงอก แล้วจึงมาที่ปลายใจที่ตั้งอยู่ ณ ปสาทรูป ๕ ซึ่งรับรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส

๗. ลำดับการเกิดขึ้นของวิถีจิตภาคปฏิบัติ

ลำดับการเกิดวิถีจิต ในภาคปฏิบัตินี้ได้คัดย่อมาจากพระธรรมเทศนาของพระอาจารย์ผู้สอนเจริญภาวนาวิชาธรรมกาย ซึ่งผู้เรียบเรียงเห็นว่ามีความชัดเจนดี จึงนำมาขยายความเพิ่มเติมในส่วนภาคปฏิบัติให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และยังทำให้ความรู้ที่ได้รับ ในเรื่องระบบการรับรู้ทางด้านกายวิภาคบริบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้

ธาตุภายนอก ๖ คือ รูปธาตุ สัทธาธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพะธาตุ และธรรมธาตุ โดยปกติธาตุต่าง ๆ ที่ยังไม่มาสู่ใจ เรียกว่า “ธาตุ”¹ แต่เมื่อเหนี่ยวเข้ามาสู่ระบบการทำงานของใจ แล้วก็จะกลายเป็น “อารมณ์” ยกตัวอย่าง เช่น ภาพต่าง ๆ ที่ยังไม่เข้ามาสู่คลองแห่งการเห็นทางตาก็เป็นแค่ รูปธาตุ เมื่อรูปกระทบกับตาแล้วเข้าไปในระบบการทำงานของตา ก็เป็น รูปอารมณ์ เมื่อไรที่เหนี่ยวเข้ามาในระบบการทำงานของขันธ์ ๕ ก็กลายเป็นอารมณ์ไป, เสียงเมื่ออยู่ข้างนอกก็เป็นแค่ สัทธาธาตุ มากระทบที่หูแล้ว เหนี่ยวเข้ามาสู่ระบบการทำงานของหู ก็เป็น สัทธารมณ์, กลิ่น ที่ยังอยู่ข้างนอกก็เป็น คันธธาตุ กลิ่นตามปกติก็มีทุกที่ไป แต่เมื่อไหร่เหนี่ยวเข้ามาสู่ระบบการทำงานของใจเขาก็ เรียกว่า คันธารมณ์, รส ก็เหมือนกัน อาหารที่ยังไม่กินก็เป็น รสธาตุ อยู่ข้างนอก ยังไม่เป็นรสารมณ์ เพราะยังไม่ถูกลิ้น เราจึงไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร ก็ยังไม่เกิดเป็นอารมณ์ขึ้นมา เมื่อเข้ามาสู่ระบบการทำงานของใจแล้วก็จะเกิดเป็นอารมณ์ทั้งนั้น

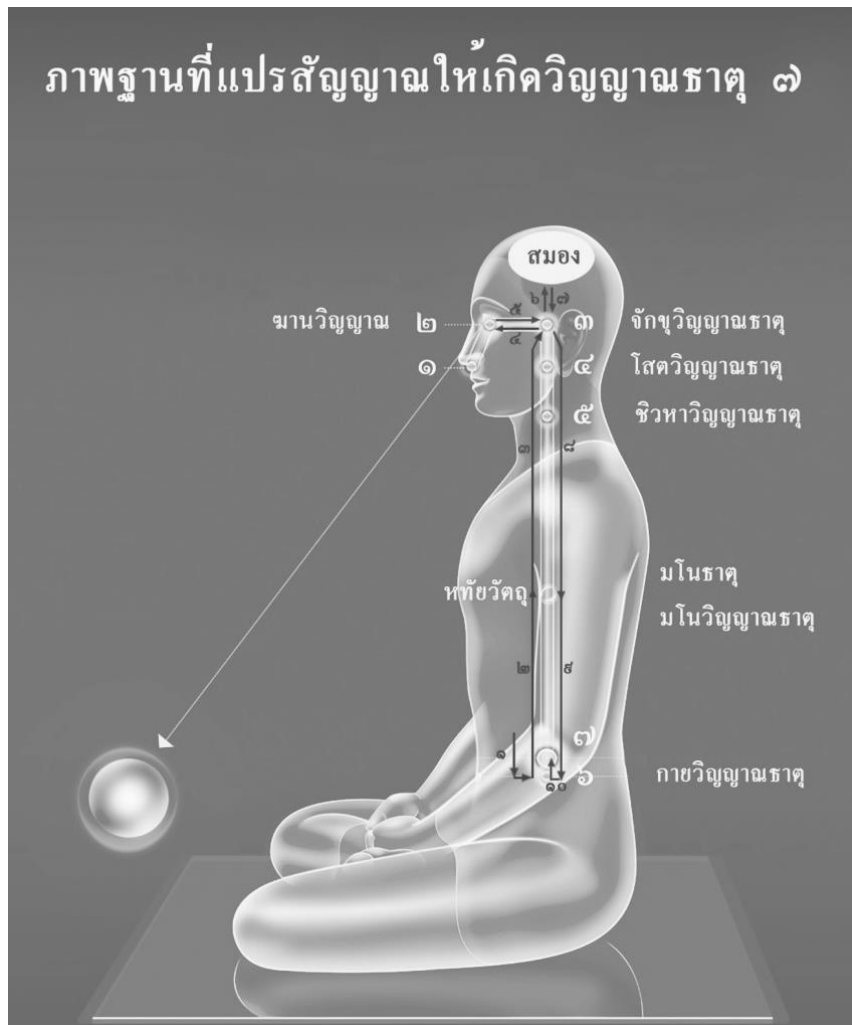
¹ สิ่งที่ยังไม่รู้เรียกว่า ธาตุ เพราะตั้งทรงอยู่ตามปกติของมัน สิ่งที่ยังไม่รู้แล้วเรียกว่า อารมณ์ เช่น รูปธาตุ ตราบใดที่ยังไม่รู้ทางจักขุ คือ เห็นว่าเป็นรูปอะไร รูปนั้นก็ยังคงตั้งอยู่ของเขาย่างนั้น (เรายังไม่เห็น) แต่เมื่อมาเข้าสู่ระบบการทำงานของใจ คือ เห็นแล้ว จะชัดหรือไม่ชัดก็ตามที่ รูปธาตุท่านก็เรียกว่า รูปอารมณ์ ธาตุกับอารมณ์จึงต่างกันตรงนี้

ดังนั้น ถ้ากล่าวถึง อายุตะนะ ๑๒ ก็หมายความว่า ระบบการทำงานทุกระบบ ส่วนธาตุ ๑๘ หมายถึง ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ทำงานรวมอยู่ในอายตนะนั้น เรามาดูการทำงานของแต่ละอย่าง ในอายตนะทั้ง ๖ อายตนะภายใน ที่รับอายตนะภายนอก เขาทำงานอย่างไร

ขอยกตัวอย่าง ที่ตา ก่อน คือ เมื่อมีรูปธาตุมากระทบที่จักขุธาตุ จักขุธาตุ ก็คือ ดวงตา ทั้งหมด กลางจักขุธาตุมีจักขุประสาท ซึ่งมีลักษณะเป็นดวงเล็ก ๆ มีขนาดเท่ากับหัวของเหาที่เยื่อ บุญันตา เหมือนกับสำลีสที่ซุบน้ำมันหุ้มเข้าไป ๗ ชั้น ในกลางของจักขุประสาทก็มีจักขุวิญญาณธาตุ ก็คือ เห็น จำ คิด รู้ ที่ส่งมาจากศูนย์กลางกาย เห็น จำ คิด รู้ ที่วิ่งขึ้นมาเป็นสาย คล้ายกับไฟเบอร์ออปติก ไยแก้วนำแสงทำให้สื่อข้อมูลเร็วแบบ *Superhighway Formation* เมื่อสักครูได้อธิบายไปแล้วว่า เมื่อรูปมากระทบกับตา นัยน์ตานี้ ระบบของตาทั้งหมด คือ จักขุธาตุ จักขุประสาท จักขุวิญญาณธาตุ เขาเรียกว่าเป็น อายุตะนะ เป็นที่ดึงดูดรูป ตัวลูกตาเขาเรียกว่า จักขุธาตุ ในกลางจักขุธาตุมีจักขุประสาท ในกลางจักขุประสาทมีจักขุวิญญาณธาตุ ซึ่งจักขุวิญญาณธาตุ เดินทางมาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ (สถานต้น) ส่งมาที่ฐานที่ ๖ แล้วก็ต้องผ่านกลางเนื้อหัวใจ (สถานกลาง) แล้วจึงผ่านมาถึงฐานที่ ๓ (สถานปลาย) ที่จะส่งมาที่จักขุประสาท กลายเป็น จักขุวิญญาณธาตุ ฐานที่ ๓ เป็นตัวแปรสัญญาณ ทำให้เห็น จำ คิด รู้ จากกลางของกลาง กลายเป็นจักขุวิญญาณธาตุ เพราะฐานนี้ฐานที่ ๓ ดังนั้น ฐานแต่ละฐานนั้นสำคัญ พอมารับรูป ตรงนี้ ตัวจักขุวิญญาณธาตุก็ส่งกลับไปฐานที่ ๓ แล้วจึงขึ้นไปที่สมอง แล้วย้อนกลับมาถึงฐานที่ ๗ ก็เห็นเป็นภาพขึ้นมาครบวงจร นี่คือการงานส่วนการที่เห็น จำ คิด รู้ ที่ส่งไปรับรูป จากฐานที่ ๗ ฐานที่ ๖ ขึ้นมาที่กลางเนื้อหัวใจ แล้วออกมา ตรงนี้ทางภาษาอภิธรรมเขาก็เรียกว่า **วิถิจิต** จะเห็นดวงกลมใสวิ่งมาอย่างรวดเร็ว ไม่ใช่มาทีละดวงเดียว แต่มาแบบ *superhighway* แล่นเร็วมาก และเยอะมาก มารับตรงนี้

(เพื่อความชัดเจนให้ดูภาพประกอบหน้าถัดไป)

การเดินทางของวิธีจิตทางจักษุทวาร

๑. วิธีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๗	ลงมา	ฐานที่ ๖
๒. วิธีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๖	ขึ้นไป	หทัยวัตถุ
๓. วิธีจิตเดินทางจาก	หทัยวัตถุ	ไป	ฐานที่ ๓
๔. วิธีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๓	ไป	จักษุประสาท
๕. วิธีจิตเดินทางจาก	จักษุประสาท	กลับมา	ฐานที่ ๓
๖. วิธีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๓	ขึ้นไป	สมอง
๗. วิธีจิตเดินทางจาก	สมอง	กลับมา	ฐานที่ ๓
๘. วิธีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๓	ลงมา	หทัยวัตถุ
๙. วิธีจิตเดินทางจาก	หทัยวัตถุ	ลงมา	ฐานที่ ๖
๑๐. วิธีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๖	ขึ้นไป	ฐานที่ ๗

อันดับต่อไป **หู** ข้างนอกที่เรามองเห็นก็คือ โสตราตุ เมื่อสัมผัสธาตุถึงจุดเข้ากับหูคือ โสตราตุของเรา สัมผัสธาตุก็กลายเป็น สัมผัสทายณะ หูก็เป็นโสตายณะ เมื่อเข้ามาสู่รูหู คือเข้าสู่ระบบของการรับรู้ของจิตทางหูแล้วก็เป็นสัมผัสารมณ (เสียงที่ได้ยิน) ระบบหูทั้งหมดเป็นโสตราตุ ในกลางของโสตราตุมี โสตปสาท ก็คือ ความใสมีหน้าที่รับเสียง มีลักษณะเหมือนกับขนจามรีที่มีขนดเป็นวง ๗ ชั้นอยู่ในกลางหู เขาเรียกว่า โสตปสาท ในกลางโสตปสาทนั้นมี โสตวิญญานธาตุ ดังนั้น เมื่อมีเสียงมากระทบหูก็เข้าไปตามระบบ ตรงศูนย์กลางกายวิถีจิตก็จะวิ่งมาตลอดเวลา วิ่งมาถึงฐานที่ ๔ ตัวฐานที่ ๔ เป็นตัวแปรเห็น จำ คิด รู้ ให้กลายเป็นโสตวิญญานธาตุ เป็นตัวแปรสัญญาอีกทีหนึ่ง เป็นดวงใส ๆ ไปรับอยู่ในกลางโสตปสาท ไปรับเอาเสียงมา แล้วก็วิ่งไปสู่ระบบของการฟังทั้งหมด ขึ้นไปสู่สมองในส่วนของการรับเสียง เข้าไปสู่วงจรรันแล้วจึงค่อยกลับมายังฐานที่ ๔ มาที่เนื้อหัวใจ มาฐานที่ ๖ แล้วมารวมฐานที่ ๗ ทำให้เราได้รับการได้ยินเสียง

จมูก กลิ่นที่อยู่ข้างนอก เป็นคันธธาตุ เมื่อถึงจุดกับจมูกซึ่งเป็น ฆานายณะ จึงกลายเป็นคันธทายณะ เมื่อเข้ามาสู่จมูก เข้ามาสู่ระบบการรับรู้ทำให้เป็นคันธารมณ ตัวระบบจมูกทั้งหมดเขาเรียกว่าเป็น ฆานาธาตุ ในกลางของฆานาธาตุมี ฆานปสาท มีลักษณะเหมือนกับกีบเท้าแพะเป็นโพรงของการรับกลิ่น ในกลางของฆานปสาทก็มี ฆานวิญญานธาตุ คือ เห็น จำ คิด รู้ที่วิ่งมาจากฐานที่ ๗ ขึ้นมาฐานที่ ๖ มาเนื้อหัวใจขึ้นมาฐานที่ ๒ ที่หัวใจ เป็นตัวแปรสัญญาทำให้เกิดเป็นฆานวิญญานธาตุ ทำให้ไปรับกลิ่นขึ้นมา แล้วก็ส่งขึ้นไปฐานที่ ๒ และส่งไปสู่ระบบของจมูก ที่รับกลิ่น แล้วก็ย้อนเข้ามาสู่ระบบวนมาถึงฐานที่ ๗ เราจึงได้รับกลิ่น

ลิ้น ชิวหาธาตุ รสอะไรต่าง ๆ ที่มีอยู่ข้างนอกมีในอาหารก็เป็นเพียงรสธาตุ เมื่อถึงจุดเข้าหาลิ้นซึ่งเป็น ชิวหายณะ เขาก็เรียกว่าเป็น รสทายณะ เมื่อเข้ามาสู่ระบบการรับรู้ของลิ้นก็เป็นรสารมณ ระบบการรับรู้ของลิ้นทั้งหมดเขาเรียกเป็นชิวหาธาตุ ส่วนชิวหายณะ ก็คือระบบทั้งสอง ทั้งวิญญานธาตุ ทั้งปสาทเป็นอายตนะทั้งหมด แต่ถ้าเป็นตัวชิวหาธาตุก็คือ ในทางลิ้นที่หยาบ ๆ นี้เรียกว่าชิวหาธาตุ แต่ถ้าชิวหายณะ คือ ทั้งชิวหาธาตุ ชิวหาปสาท ชิวหาวิญญานธาตุ เป็นตัวชิวหายณะหมด ในกลางชิวหาธาตุ ก็มีชิวหาปสาท ชิวหาปสาทมีลักษณะเหมือนกลีบบัวอยู่ในกลางลิ้น และในกลางชิวหาปสาทนั้นมีชิวหาวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุมาถึงตรงนี้

โดยมาจากฐานที่ ๗ ส่งมา ผ่านเนื้อหัวใจ มาฐานที่ ๕ เป็นตัวแปรสัญญาณ ทำให้เห็น จำ คิด รู้ กลายเป็น ชิวหาวิญญานธาตุ เข้ามาบรรล เสรีแล้วก็เข้าสู่ระบบของลิ้น ส่งไปที่สมองแล้วย้อน ลงมาถึงฐานที่ ๗ ก็ทำให้เราได้รับรส

กาย ความเย็น ร้อน อ่อน แข็งข้งนอก ความเป็นอยู่ข้างนอกเป็นเพียงแค่อิทธิพลพะ ชาติ เมื่อตั้งติดกับตัวเราก็กายเป็นโณฏฐัพพายตนะ เมื่อเข้ามาสู่กายของเราเข้ามาสู่ระบบการ รับรู้ของเราก็กายเป็นโณฏฐัพพารมณ ในระบบของกายายตนะ กายธาตุ ก็คือ กายเราทั้งหมด นั้นเอง ในกายธาตุทุกส่วนจะมีกายปสาทที่มีลักษณะเหมือนกับดอกบัวใสอยู่ในนั้น ในกาย ปสาทก็มีกายวิญญานธาตุ กายายตนะ คือ กายธาตุ กายปสาท กายวิญญานธาตุ นี่คือระบบ กายายตนะทั้งหมด เห็น จำ คิด รู้ ที่วิ่งมาจากฐานที่ ๗ สู่ฐานที่ ๖ แต่มาครบวงจรตรงที่กลาง เนื้อหัวใจด้วยจะเนื่องกัน แต่ต้องสัมพันธ์กันอยู่แล้ว เพราะว่า **ตา หู จมูก ลิ้น จะต้องผ่าน ดวง กาย** เพราะว่าในนัยน์ตาของเรามีกายปสาท ถ้าอะไรมากระทบลูกตาตรงนี้ก็เจ็บตา เป็นโณฏฐัพ พารมณ ลองเอาอะไรแยงเข้าไปในหูก็เจ็บเหมือนกัน ดังนั้นตรงฐานที่ ๖ นี่ถึงเป็นจุดที่รวม ทุก อย่างต้องมาผ่านที่ฐานที่ ๖ เพราะฐานที่ ๖ เป็น**จุดรวมของกาย และเป็นที่ตั้งของดวงธรรม ที่ ทำให้เป็นกาย ระดับเดียวกับสะดือ**

ทำไมมาอยู่ตรงสะดือ ? เพราะว่าสัตว์ที่จะมาเกิด (ปฏิสนธิ) อยู่ในครรภ์มารดา เมื่อพ่อ แม่บังเกิดเรณรมย์ใจหนองเข้าหากัน สัตว์ที่มาปรากฏ (คันธรรพสัตว์) ก็จะเคลื่อนจากฐานที่ ๗, ๖, ๕, ๔, ๓, ๒ และ ๑ ของพ่อ เข้าสู่ฐานของแม่อยู่ฐานที่ ๗ ของแม่ พ่อหนองใจกันระหว่างพ่อ แม่และสัตว์ที่มาเกิด ตกศูนย์กลายเป็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายและปฏิสนธิวิญญานกลายเป็น ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์แล้วก็เคลื่อนเข้าไปซ้อนกับธาตุหยาบที่ผสมกันในอุ้มดลูก ตอน นั้นเอง ที่ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายอยู่ตรงนี้ตลอดกาล ทำให้ขยายไปเป็นปัญญาสาขต่าง ๆ ทำให้ สิ่งที่มาหล่อเลี้ยงในกายทารก ก็คือ สายสะดือส่งอาหารหยาบ ๆ อยู่ในระดับที่ดวงธรรมที่ทำให้ เป็นกายตั้งอยู่ จึงทำให้ร่างกายเติบโต เป็นปัญญาสาขขึ้นมาได้ **ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายนี้ เป็น ตัวรวมธาตุและทั้งหลายสิ่งโตขึ้นมาเป็นกาย** ของผั่งกายละเอียดที่อยู่ข้างในว่าจะเป็นไป อย่างไร ตามดวงบุญ ดวงบาป (ไปศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาทในปีที่ ๔ จะได้เห็นชัดขึ้น) ดังนั้น ดวงกายนี้สำคัญ ตรงฐานที่ ๖ นี่ ในกายทั้งหมดเป็นกายธาตุ ในกายธาตุมีกายปสาท มีทุกส่วน

ทั่วร่างกายของเรา กายปสาทมีลักษณะเหมือนดอกบัวใส ในกายปสาทมีกายวิญญูณธาตุ คือ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากฐานที่ ๗, ฐานที่ ๖ และวิ่งไปที่กลางเนื้อหัวใจไปทุกจุดเลย เพราะทุกส่วนของตา หู จมูก ลิ้น ก็มีกายปสาทด้วย ดังนั้นทุกอย่างก็มารวมศูนย์อยู่ที่ฐานที่ ๖ ซึ่งฐานนี้เป็นตัวแปรเห็น จำ คิด รู้ ให้เป็นกายวิญญูณธาตุ ทำให้เกิดการรับรู้โผฏฐัพพารมณ์นั่นเอง ก็จะเป็นลักษณะเดียวกันคือ เป็นสายขึ้นไป คือ **วิถีจิตนั่นเอง** ส่งมาตรงนี้ **แล้วก็จะส่งไปตามฐานต่าง ๆ ที่รับรู้ผ่านสมอง ก็ต้องกลับมาฐานที่ ๖, แล้วมาที่ฐานที่ ๗**

ใจ อันดับสุดท้าย มนายนะ อารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์หมายถึงอะไรก็ตามที่นอกเหนือจากรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความดีใจ ความเสียใจ ความเฉย ๆ หรือว่า ความรัก ความเกลียด ความชัง ความชอบ ความใคร่ อะไรต่าง ๆ ราคะ กาม อะไรทุกอย่างที่เกิดขึ้นมาล้วนเป็นธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ถ้ายังไม่เข้ามาสู่ใจก็เป็น**ธรรมาตฺ** ถ้าถึงจุดเข้ากับใจ ก็กลายเป็นธรรมายตนะ ถ้าเข้ามาสู่ในใจแล้วเป็น ธรรมารมณ์ มีมนธาตุหรือมโนธาตุ มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ตั้งอยู่ภายในกลาง**หทัยวัตถุ (เป็นรูปละเอียด ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อ อาจเรียกว่าเนื้อหัวใจส่วนละเอียดก็ได้)** ซึ่งอยู่ในบริเวณกลางเนื้อหัวใจ (**มังสะหทัย คือหัวใจส่วนหยาบที่เห็นด้วยตาเนื้อได้**) อีกที่ภายในกลางเนื้อหัวใจมีหลุมขนาดเท่าเมล็ดบุนนาค ในหลุมนั้นมีโลหิตขังอยู่ประมาณถึงฟายมือ ในกลางมโนธาตุ (ซึ่งทำหน้าที่ ปัญจทวาราวชชนะหาอารมณ์ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และสัมผัสจนกิจ รับอารมณ์นั้นมาสู่ใจ) นั่นก็จะมี เห็น จำ คิด รู้ คือ **มโนวิญญูณธาตุ** (ที่มาทำงานรับอารมณ์ทางใจ คือ ธรรมารมณ์) ที่เชื่อมโยงมาจากฐานที่ ๗ ซึ่งเป็นตัวใจ อันเป็นตัวควบคุมทั้งหมด สรุปลงโดยภาพรวมก็คือ **ฐานที่ ๗ คือ ส่วนต้นของใจ ส่วนกลางก็คือหัวใจ ส่วนปลายของใจก็คือ ฐานต่าง ๆ ที่ไปถึงระบบการรับรู้ที่เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในส่วนที่แปรเปลี่ยนเป็นวิญญูณธาตุในส่วนปลายอีกทีหนึ่ง**

ฉะนั้น ในวันหนึ่ง ๆ จิตจึงขึ้นวิถีหลาย ๆ ลักษณะ หลาย ๆ รอบนับไม่ถ้วน ทำกุศลบ้าง อกุศลบ้าง แล้วกลับลงสู่ภวังค์ แม้ในเวลาตื่นจิตก็ต้องลงสู่ภวังค์ เมื่อสิ้นสุดของวิถีหนึ่ง ๆ แม้ในเวลาหลับจิตก็ขึ้นสู่วิถีได้ เช่น ในขณะที่เราฝัน เป็นต้น จิตขึ้นสู่วิถีเพื่อรับอารมณ์ (สุปิน-วิถี) ดังนั้นแต่ละวัน เรามีความพอใจ,ไม่พอใจทำบาปและบุญ อันเป็นอกุศลกรรม กุศลกรรม ย่อมเกิดเป็นวิบาก (ผล) เก็บประทับไว้ในจิตไม่สูญหายไปไหน รอเวลาและโอกาสในการส่งผล

เท่านั้น ดังนั้นการทำความดีต้องได้รับผลแห่งความดีเป็นความสุขแน่นอน ทำชั่วต้องได้รับผลชั่วเป็นความทุกข์อย่างแน่นอน บางครั้งผลอาจเกิดใกล้กับเหตุที่ทำไว้ พอให้เชื่อกฎแห่งกรรมได้บ้าง แต่บางครั้งผลอาจจะไกลกับเหตุที่ทำไว้ เราจึงลืมไป ยิ่งเป็นเหตุที่ทำไว้ไกลผ่านมามากหลายภพหลายชาติ เราจึงไม่มีโอกาสรู้เลย ด้วยเหตุนี้คนส่วนมากจึง ไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

แต่ด้วยพระปัญญาคุณของท่านผู้รู้ทั้งหลายที่ได้เนรมิตตกนามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอาศัยพระมหากรุณาธิคุณ ได้ทรงสั่งสอนให้ผู้มีปัญญาได้เข้าใจเรื่องบาปบุญคุณโทษที่สัตว์บุคคลได้กระทำไว้ว่า ย่อมส่งผลไปตามฐานะ และโอกาสอันควร ทำให้ผู้มีปัญญาเหล่านั้นเกิดความเบื่อหน่ายในวัฏสงสารอันเป็นวัฏฏทุกข์นี้ และหมั่นสั่งสมบุญบารมี เพื่อออกจากกองทุกข์ มุ่งสู่ภูมิสถานอันเป็นบรมสุขอย่างถาวรต่อไป คงเหลือไว้แต่ผู้ไม่แสวงหาปัญญาทางธรรม จึงมองเห็นแต่เหตุและผลในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น แม้มีผู้เป็นกัลยาณมิตรมาชักชวนชี้แจงก็หารับฟังไม่ ยังคง ยึดมั่นในทิฐิความเห็นของตนเป็นใหญ่เท่านั้น จึงยังต้องอยู่ในวัฏฏทุกข์แห่งสังสารวัฏอีกยาวไกลอีกต่อไป

๘. สุนิธิ

๘.๑. ความหมายและประเภทของสุนิธิ

วิธีจิตย่อมเกิดตลอดเวลา บางครั้งก็เกิดทางวาร ๕ บางครั้งก็เกิดทางมโนวาร โดยตรงสลับกันไป ยกเว้น เวลาหลับสนิทซึ่งจิตจะตกไปสู่ภาวะเดิม คือ จิตรักษามพ (ภวังคจิต) นานขึ้น แต่ถ้าหลับไม่สนิทจิตอาจจะขึ้นวิธี **การขึ้นสู่วิธีของจิตในเวลาหลับไม่สนิท เรียกว่า ความฝัน** มีชื่อทางวิชาการว่า **สุนิธิ** แปลว่า **วิธีจิตในความฝัน** วิธีจิตที่เกิดขึ้นเป็นความฝันนี้เป็นกามชวมนโนวารวิธี หมายถึง รับกามอารมณ์ทางใจทางเดียวเท่านั้น วิธีฝันไม่อาจเกิดทางปัญจวารได้เลย นิमितที่เป็นความฝันของบุคคลนั้นย่อมมีชัดเจนมากบ้าง หรือชัดเจนน้อยบ้าง หรือบางครั้งมีความชัดเจนน้อย จนไม่รู้เรื่องราวในฝันเลยก็มี ด้วยเหตุนี้วาระของสุนิธิจึงมีได้ทั้ง ๔ ประเภท คือ

๑. สุนิธิวิธีที่มี ตทาลัมพนจิต เป็นดวงสุดท้าย (ตทาลัมพนวาระ)

ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต

๒. สุนิธิวิธีที่มี ชวนจิต เป็นดวงสุดท้าย (ชวนวาระ)

ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ

๓. สุนิธิวิธีที่มี โภจณูปพนจิต เป็นดวงสุดท้าย (โภจณูปพนวาระ)

ภ น ท ม ม ม ภ ภ

๔. สุนิธิวิธีที่มี ภวังคจลนจิต ไหวตัว ๒ ครั้ง แล้วก็ดับไป (โมฆวาระ)

ภ น น ภ ภ ภ ภ

สุนิธิวิธีประเภทแรกนี้ จะมีอารมณ์ชัดเจน เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วก็จำเรื่องราวได้ตลอดและจดจำไปได้นาน สาเหตุที่ทำให้อารมณ์ฝันชัดเจนก็เพราะว่า นิमितที่ปรากฏในความฝันนั้นเป็นอารมณ์ที่ห่วงจิตมาก เมื่อจิตถูกห่วงมากจึงเกิดขึ้นอย่างแรง ทำให้ตทาลัมพนจิตเกิดได้

สุนิธิวิธีประเภทที่ ๒ มีอารมณ์ชัดเจนน้อยลงมา แต่เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วยังพอจำได้เป็นส่วนใหญ่

สຸบินวิธีประเภทที่ ๓ มีอารมณ์ไม่ชัดเจนเลย พอตื่นมาแล้วก็จำไม่ได้ว่าฝันอย่างไร รู้แต่เพียงว่าฝันเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะจิตเสวยอารมณ์ (ชวนจิต) ไม่เข้าถึงการเสพอารมณ์เลย เกิดเพียงจิตตัดสินใจอารมณ์ ๓ ดวง แล้วก็ลงสู่ภวังค์ตามเดิม

สຸบินวิธีประเภทที่ ๔ มีอารมณ์ไม่ชัดเช่นเดียวกับสຸบินวิธีประเภทที่ ๓ คือ ไม่ทันได้ฝันเลยภวังค์จิตไหวตัวเพียง ๒ ครั้ง ก็ลงสู่ภวังค์ตามเดิม

ความฝันที่เกิดในสຸบินวิธีที่ ๑ และที่ ๒ จัดเป็นกุศล และอกุศลได้ แต่ขณะที่เกิดในเวลาฝันนี้ เจตนาหมกมุ่นน้อย ไม่แรงกล้าเหมือนเวลาที่เสพอารมณ์ในขณะที่ตื่นอยู่ จึงไม่สามารถนำปฏิสนธิในสุคติหรือทุคติได้ คงให้ได้บ้างในปวัตติกาลเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็ไม่เป็นการล่วงกรรมบถ เพราะเจตนาเกิดในอารมณ์ที่ไม่ปกติ และจิตที่รับอารมณ์ก็ไม่ปกติ จึงไม่ถึงความเป็นกรรมบถ

ส่วนความฝันที่เกิดในสຸบินวิธีที่ ๓ และที่ ๔ เป็นความฝันที่ไม่เข้าถึงการเสพอารมณ์ เพราะไม่อาจรู้นิมิตในฝันได้ จึงจัดเป็น อัมพยากฤต

๘.๒. เหตุเกิดวิธีแห่งความฝัน ๔ ประเภท

ความฝันย่อมเกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ธาตุกำเริบ (ธาตุกโยมะ)
๒. เคยเป็นมาก่อน (อนุภูตปุพพะ)
๓. เทวดาดลใจ (เทวโตปสังหาระ)
๔. บุรพนิมิต (ปุพพนิมิตตะ)

๑. ธาตุกำเริบ คนที่ธาตุกำเริบ เพราะเกิดความเจ็บปวดทรมาน ลมขึ้น กินอึไม่ไป หิวเกินไป กินก่อนนอน หรือนอนปวด อุจจาระปัสสาวะ เป็นต้น สาเหตุเหล่านี้ทำให้ธาตุแปรปรวนกำเริบได้ ย่อมทำให้ฝันไป และเมื่อฝัน ย่อมฝันหลายอย่าง เช่น ฝันว่าตก

จากภูเขา เทาะได้ ถูกสัตว์ร้าย เช่น ช้างและโจร เป็นต้น ไล่ตาม ผ่านว่าได้เข้าห้องสุขาเพื่อจะ
ถ่ายปัสสาวะอุจจาระ เป็นต้น ความฝันประเภทนี้ไม่จริง

๒. เคยเป็นหรือเคยประสบมาก่อน อาจเรียกว่า จิตอาวรณ์ก็ได้ หมายถึง ความฝันถึง
อารมณ์ที่ประสบมาแล้วในกาลก่อน ด้วยอำนาจของจิตหน่วงอารมณ์ที่ตนเคยได้เห็น ได้ยิน ได้
กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องทางกาย นึกคิดด้วยใจ หรือ สิ่งที่ตนเคยประพจน์มาแล้วด้วยกาย วาจา ใจ
เป็นอาจิน ทั้งในอดีตชาติ และในปัจจุบันชาติ ที่ผ่านมาจนถึงก่อนนอน จิตนั้นเก็บอารมณ์นั้นมา
ฝันต่อ ความฝันชนิดนี้เกิดด้วยจิตใจจดจ่อผูกพันอารมณ์นั้นเป็นพิเศษ หรือมีความเก็บกดแรง
ปรารถนา หรือความต้องการบางอย่างไว้มาก เมื่อไม่ได้รับการตอบสนองทางกาย หรือวาจาจึง
เก็บเอาไปฝันเพื่อระบายความรู้สึก จึงเรียกว่า เกิดจากจิตอาวรณ์ ฝันชนิดนี้เอาเป็นที่แน่นอน
ไม่ได้

๓. เทวดาดลใจหรือเทพอุปสังหรณ์ ทวยเทพย่อมบันดาลอารมณ์หลายอย่าง เพราะ
ประสงค์ดีก็มี เพราะประสงค์ร้ายก็มี ผู้นั้นย่อมฝันเห็นอารมณ์เหล่านั้น ด้วยอำนาจของทวยเทพ
เหล่านั้น ถ้าเทวดาสัมมาทิฐิที่มีความรักใคร่ปรารถนาจะสงเคราะห์ก็บอกสิ่งที่จริง ถ้าเทวดา

มีจิตทิฐิที่เกลียดชัง ปรารถนาจะให้
ได้รับทุกข์ภัยก็บอกลงไม่ให้เป็นการ
จริง ฉะนั้นความฝันประเภทนี้จึงจริงบ้าง
ไม่จริงบ้างตามความประสงค์ของเทวดา

๔. บุรพนิมิต หรือลางบอกเหตุ
ล่องหน้า อันเป็นเครื่องหมายให้รู้ล่วงหน้า
ในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ หรือที่จะให้
พินาศ ซึ่งเกิดด้วยอำนาจบุญและบาปที่
ตนเคยทำไว้แล้วในอดีต ครั้นเมื่อถึง

กาลเวลาที่จะให้ผลเป็นความสุข หรือความทุกข์นั้น อำนาจของกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมนั้นมี
กำลังแรง มากกระตุ้นใจให้เกิดเป็นความฝันขึ้นก่อนที่จะได้รับผลของกรรมนั้น ๆ ได้ เช่น
พระชนนีของพระโพธิสัตว์ได้นิมิตในการได้พระโอรส พระเจ้าโกศลทรงพระสุบิน ๑๖ อย่าง และ

พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงพระมหาสุบิน ๕ ประการ ความฝันประเภทนี้ เป็นจริงดังฝันอย่างแน่นอน

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **ในฝันที่เป็นกุศล** ย่อมได้แก่ ฝันว่าทำการไหว้เจตีย์ พังธรรม และแสดงธรรม เป็นต้น **ในฝันที่เป็นอกุศล** เช่น ฝันเห็นผู้ทำปาณาติบาต เสพกาม เป็นต้น พ้นจากสองอย่างนั้นเป็น อัปยากฤต ในขณะอาวัชชนจิตนี้ และขณะ ตทาลัมพนจิตยัตถ์ ฝันนั้นเป็นอารมณ กรรมที่ทำในเวลาฝันนั้นไม่อาจให้ปฏิสนธิ หมายถึง ไม่นำไปเกิดในทุคติภูมิ หรือสุคติภูมิได้ เพราะความที่วิบากนั้นมียกกำลังน้อยมาก แต่ครั้งเมื่อปฏิสนธิเป็นไปแล้วด้วยกรรมอย่างอื่นให้ผลแล้ว กรรมที่ทำในเวลาฝันย่อมให้ผล เช่น นอนฝันละเมอไปตีศีรษะคนอื่นแตก เป็นต้น

ก็สุบินนี้นั้น แม้จะโดยเวลาฝันแล้ว ความฝันในเวลากลางวัน ย่อมไม่จริง ในปฐมยาม, มัชฌิมยาม และปัจจุณยาม ก็เหมือนกัน **แต่ตอนใกล้รุ่ง เมื่ออาหารที่กิน ดื่ม และเคี้ยวย่อยดีแล้ว โยชะอยู่ตามที่ในร่างกาย พอรุ่งขึ้นความฝันย่อมจริง** เมื่อฝันอันมีอริยธรรมเป็นนิमित ย่อมได้อริยธรรม เมื่อฝันมีอนิยธรรมเป็นนิमित ย่อมได้อนิยธรรม

คนฝันเพราะมูลเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ต่างกัน ฝันจึงต่างกันไป ฝันแม้ทั้ง ๔ นั้น พระเสกขะและปุณณ ย่อมฝันได้ เพราะยังละวิปัสสนาไม่ได้ พระอเสกขะ (พระอรหันต์) ไม่ฝันเลย เพราะละวิปัสสนาได้แล้ว ในภาคปฏิบัติของการเจริญภาวนาวิชชาธรรมกายกล่าวว่า พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ฝันเพราะท่านดับกิเลสและกายในกายภายในตัวที่จะนำไปเกิดได้หมดแล้ว คือ กายมนุษย์ละเอียดหรือกายฝัน กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ภาวปฏิบัติเรียก กายนำไปเกิด เหล่านี้ว่า **กายที่มีปฏิสนธิวิญญาณ**¹ อันเป็นเหตุให้ไปเกิดวนเวียนอยู่ในภพสาม

¹ ส.นิ.อ. สูตรที่ 10 26/95 อญญ ปฏิสนธิกาช อุปคตวา โหติ

ความฝันที่เกิดกับมนุษย์โดยทั่วไปเกิดขึ้นได้ ๒ แบบ¹ คือ

๑. **แบบกายละเอียดไม่ได้หลุดไปจากกายหยาบ** เช่น ที่เกิดจากธาตุวิปริต
จิตอวารณ

๒. **แบบกายละเอียดหลุดออกไปทำหน้าที่ฝัน** ก็จะไปพบผู้คนเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้วนำกลับมาถ่ายทอดข้อมูลให้แก่กายมนุษย์หยาบทราบ ที่ไม่ตาย เพราะหัวต่อกายยังไม่ได้หลุดออกจากกัน แต่ยืดออกไปเป็นสายที่ยังเชื่อมโยงกับกายมนุษย์หยาบอยู่ แต่เป็นสายที่ละเอียดกว่าดวงตาของกายมนุษย์ละเอียดจะเห็นได้ เช่น บางครั้งฝันว่าตัวเองหลุดออกไปยืนมองดูกายมนุษย์หยาบนอนอยู่ โดยไม่เห็นสายเชื่อมโยง และเมื่อตื่นขึ้นมาก็ยังจำเรื่องราวได้ อีกทั้งยังไม่ตาย !

¹ ข้อมูลเพิ่มเติมจาก โรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา

๘.๓. ตัวอย่างความฝัน

๑.) ความฝันของพระนางสมุทสา' (บุพพนิมิต)

ก็ในวันที้อาลัมพายนจับพระมหาสัตรีไปนั้น พระมารดาของพระมหาสัตรีได้เห็นในระหว่างทรงพระสุบินว่า พระนางถูกชายคนหนึ่งตัวดำ ตาแดงเอาดาบตัดแขนขวาของพระนางขาดแล้วนำไปทิ้ง ๆ ที่มีเลือดไหลอยู่ ครั้นพระนางตื่นขึ้น ก็สะดุ้งกลัวลุกขึ้นคลำแขนขวา ทรงทราบว่าเป็นความฝัน ลำดับนั้นพระนางทรงดำริว่า เราฝันเห็นร้ายแรงมาก บุตรของเราทั้ง ๔ คน หรือทำวตรฐูทั้งตัวเราเองคงจะเป็นอันตราย ก็อีกอย่างหนึ่งพระนางทรงปรารภคิดถึงพระมหาสัตรียิ่งกว่าผู้อื่น เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า นาคนอนนั้นอยู่ในนาคพิภพของตน ฝ่ายพระมหาสัตรี เพราะเป็นผู้มีศีลเป็นอริยาศัย ไปยังมุนษย์โลกกระทำอุโบสถกรรม เพราะเหตุนั้น พระนางจึงทรงคิดถึงพระภริยัตถ์ยิ่งกว่าใคร ๆ ว่า หมอญ หรือสุบรรณจะพึงจับเอาบุตรของเราไปเสียกระมังหนอ จากนั้นพอล่วงไปได้กึ่งเดือน พระนางทรงถึงโหม่นสว่า บุตรของเราไม่สามารถจะพลัดพรากจากเราเกินกึ่งเดือนเลย ภัยอย่างใดอย่างหนึ่งจักเกิดขึ้นแก่บุตร (ฝันของพระนางเป็นจริง)

๒.) ความฝันของพระเจ้าธัญชัยโกรพยราช' (บุพพนิมิต)

ก็ในวันนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระเจ้าธัญชัยโกรพยราชได้ทรงพระสุบินว่า มีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ตั้งอยู่ใกล้พระทวารพระราชนิเวศน์ ลำต้นประกอบด้วยปัญญา กิ่งแล้วไปด้วยศีล ผลเต็มไปด้วยปัญญาโครส ห้อมล้อมไปด้วยช้างและม้าที่ประดับประดาแล้ว มหาชนพากันมาทำสักการะอย่างใหญ่ ประคองอัญชลีแก่มันนั้นเป็นอันมากลำดับนั้น ยังมีบุรุษดำคนหนึ่งนั่งผ้าแดง หัตถ์ดอกไม้งดงามถืออาวุธมาตัดรากต้นไม้ให้ขาดแล้ว เมื่อมหาชนร้องไห้ปริเวทนาการอยู่ ได้ลากเอาต้นไม้ไป ไม่กี่วันก็นำเอามาส่งคืนไว้ในที่เดิมอีก แล้วหลีกไป พระราชาทรงพิจารณาพระสุบินนั้นอยู่ ทรงสันนิษฐานว่า ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นดุจดั่งไม้ใหญ่มิได้มี ต้องเป็นวิรุทธบัณฑิต ใคร ๆ คนอื่นที่เปรียบกับบุรุษผู้มาตัดรากต้นไม้ นั้น เมื่อมหาชนร้องไห้ปริเวทนาการอยู่ ลากเอาไปแล้วมิได้มี ต้องเป็นมาณพ (นันทยกษ) ผู้เอาวิรุทธบัณฑิตไป วันพรุ่งนี้

¹ จ.ช.อ.อ.พุทธศตวรรษ ๖๔/๗๑

² จ.ช.อ.อ.วิรุทธศตวรรษ ๖๔/๔๗๕

มาจนพจนานุกรมวิธานบัณฑิต มาประดิษฐานไว้ที่ทวารแห่งโรงธรรมสภาแล้ว จักหลีกไปเปรียบกับ บุรุษผู้นำเอาต้นไม้ขึ้นมาจากดินไว้ ณ ที่เดิมอีกแล้วไปเสีย วันนี้เราจักได้เห็นวิธานบัณฑิตแน่นอน ครั้นทรงสันนิษฐานดังนี้แล้ว ทรงมีพระหทัยโสมนัส

๓.) ความฝันของพระอุสภเถระ¹ (เพราะธาตุกำเริบ)

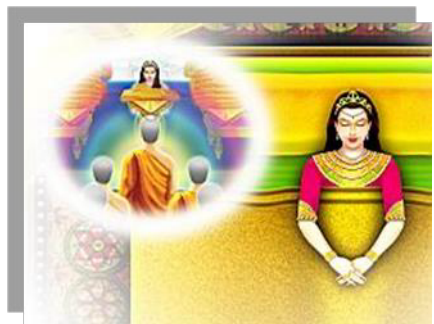
จำเดิมแต่เวลาที่บวชแล้ว พระอุสภะไม่บำเพ็ญสมณธรรม ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ ในกลางวัน ชอบนอนหลับตลอดทั้งคืน ยังเวลาให้ล่องไปวันหนึ่ง ท่านปล่อยสติ ขาดสัมปชัญญะ นอนหลับ ฝันเห็นตนเอง ปลงผมและหนวดแล้ว ห่มจีวรสีใบมะม่วงอ่อน นั่งบนคอช้าง เข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมาชุมนุมกันในที่นั้นนั้นแล จึงลงจากคอช้าง ด้วยความละอาย ตื่นขึ้น เกิดความสลดใจว่า เราปล่อยสติไม่มีสัมปชัญญะ นอนหลับฝันเห็น เป็นเช่นนี้ไป จึงแล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก

๘.๔. วิธีนอนหลับให้ฝันดี

ความฝัน มีทั้งฝันที่เป็นกุศลและฝันที่เป็นอกุศล และคนส่วนมากย่อมปรารถนาที่จะฝันดีที่เป็นกุศลเท่านั้น ความฝันนั้นแม้เราจะไม่สามารถบังคับให้เป็นไปในสิ่งที่ต้องการได้ แต่เราอาจจะฝึกฝนให้เกิดเฉพาะฝันที่ดีไม่ฝันร้ายได้ ถ้าหมั่นฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ ลองวิธีการดังต่อไปนี้ดู

๑. ก่อนนอนประมาณ ๑-๒ ชั่วโมงเป็นอย่างน้อย ต้องไม่ออกกำลังกาย ไม่รับประทาน อาหารจืดจืด โดยเฉพาะอาหารหรือเครื่องดื่มประเภทกระตุ้นประสาท เช่น กาแฟ ช็อคโกแลต เป็นต้น และต้องทำใจสบาย ปล่อยวางความกังวล ความทุกข์ทั้งหมดไว้ชั่วคราว ให้คิดว่า ถึงนอนคิดต่อก็ทำอะไรให้ดีขึ้นไม่ได้ มีแต่จะทำให้เสียทั้ง สุขภาพกายสุขภาพใจ

๒. ให้เรานอนหลับอย่างมีสติสัมปชัญญะ โดยการระลึกนึกถึงบุญกุศลที่เคยทำมาแล้ว เช่น สมาทาน ศีล ถวายทานแก่พระภิกษุ เป็นต้น หรือความตั้งใจที่จะ

¹ พ.เถร.อ.51/181

ทำบุญกุศลในครั้งต่อไป หรือ โดยการนึกถึงกรรมฐานบทใดบทหนึ่งก่อนนอน ให้นึกเบา ๆ เพียงพอกำหนดได้เท่านั้นอย่านึกแรงไป หรือ นานเกินไปจะทำให้นอนไม่หลับ

๓. หมั่นเจริญเมตตา แผ่ส่วนกุศลและความรักความปรารถนาได้อย่างจริงใจไปสู่สรรพสัตว์ทั้งหลาย วิธีการข้างต้นนี้เป็นเพียงวิธีการบางส่วนในอีกหลายวิธีที่จะทำให้เราไม่ฝันร้ายหรือฝันวิปลาสต่าง ๆ แต่จะทำให้ฝันดีเป็นกุศล หรือนอนหลับได้สนิทโดยไม่ฝันเลย ซึ่งจะทำให้ร่างกายของเราได้พักผ่อนอย่างเต็มที่

แต่**วิธีที่ดีที่สุด** หากทำได้ ก็คือ การเข้าสู่สมาธิขั้นใดขั้นหนึ่งก่อนนอนและขณะนอนหลับ ก็ให้หลับในสมาธิที่มีทั้งความสงบ ความสว่างไสว ความสุขเย็นกายเย็นใจ ภาษาของนักปฏิบัติสมาธิเรียกว่า **“นอนอยู่ในอุหะเลบุญ”** คราวนี้เราก็จะไม่ฝันร้ายหรือไม่ฝันดี แต่จะไม่ฝันเลย คือ หลับสนิทดี ตื่นขึ้นตามเวลาที่ต้องการอย่างสดชื่นแจ่มใส มีสุขภาพกายใจที่สมบูรณ์พร้อมใส สำหรับการรองรับงานสร้างบุญสร้างบารมีต่อไป และที่สำคัญเราสามารถรักษาบุญไม่ให้ตกหล่นในขณะหลับได้อีกด้วย

๘.๕. ภูมิและบุคคลที่ฝันได้และไม่ได้

ความฝันย่อมเกิดได้ในภูมิ ๔ คือ มนุษย์ภูมิ ๑ และ อายภูมิ ๓ ได้แก่ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ และดิรัจฉานภูมิ เว้นนรภูมิ เพราะสัตว์นรกได้รับทุกข์ทรมานมาก จนไม่มีการหลับนอน

บุคคล ๗ ประเภทที่ฝันได้ คือ

๑. **บุคคล ๗** ได้แก่ เปต^๑ อสุรกายบางพวกที่ทุกข์ทรมานน้อย บางคราวก็สุข และสัตว์ดิรัจฉาน (เว้นสัตว์นรก)

^๑ ชุ.เป. อ. 49/351

๒. **สุคติเหตุบุคคล ๑๑** ประเภท ได้แก่ มนุษย์ ๑๐ ประเภท ที่พิจารณาแต่กำเนิด เช่น ตาบอดแต่กำเนิด ผู้พูดติดอ่างแต่กำเนิด พวกกะเทย และเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาชชั้นต่ำบางประเภท เช่น เวมานิกเปรตบางพวก วินิปาติกอสุราบางพวก¹ ที่พิการต่าง ๆ

๓. **ทวิเหตุบุคคล** ได้แก่ มนุษย์ และเทวดา ๖ ชั้น

๔. **ติเหตุบุคคล** (เว้น รูปพรหม อรูปพรหม เพราะอยู่ในนิมิต ไม่มีการหลับจึงไม่ฝัน)

๕-๖-๗. **พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีบุคคล** ที่เป็นมนุษย์ ยังไม่สิ้นอาสวะกิเลส และยังต้องพักผ่อนหลับนอน เพราะวิปัสสนาบางประการยังหลงเหลืออยู่ จึงยังฝันได้บ้าง

ส่วนบุคคลที่ไม่ฝัน ได้แก่ ผู้ที่ทุกข์ทรมานมากจนไม่มีเวลาหลับ เช่น สัตว์นรก และเปรต อสุรกายบางพวก ผู้ที่มีความสุขอยู่ในนิมิตสมาบัติ เช่น รูปพรหม อรูปพรหม และผู้ที่ไม่มิกิเลสอาสวะ เช่น พระอรหันต์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น

๙. วิธีจิตของทารก

ทารกที่อยู่ครรภ์มารดา ย่อมมีวิถีจิตเกิดได้เช่นกัน คือ มโนทวารวิถีย่อมเกิดก่อนวิถีจิตอื่น คือ เกิดตั้งแต่ภายหลังปฏิสนธิและหลังจากที่ภวังคจิตเกิดแล้ว ๑๖ ขณะจิต เป็นต้นมา

บัญญัติทวารวิถีเกิดได้ ๓ คือ โสตทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี และกายทวารวิถี ในบัญญัติทวารวิถีทั้ง ๓ ประการนี้ กายทวารวิถีเกิดก่อน เพราะกายปสาทรูปเกิดพร้อมกันกับปฏิสนธิวิญญาณ ส่วนโสตทวารวิถี และชิวหาทวารวิถี เกิดในสัปดาห์ที่ ๑๑ หลังจากปฏิสนธิกาล

แต่จักขุทวารวิถีและฆานทวารวิถีจะเกิดก็ต่อเมื่อคลอดจากครรภ์มารดา และทารกเริ่มมีความสนใจในอารมณ์นั้นแล้ว

¹ ส.สกา.อ.สมุททกสูตร 25/489

ความแตกต่างระหว่างปัญญาทวารวิถีและมโนทวารวิถี

กามวิถี เป็นจิตที่มีกามธรรมเป็นอารมณ์ มี ๒ คือ

๑. ปัญญาทวารวิถี คือ กามวิถีที่เกิดทางปัญญาทวาร
๒. มโนทวารวิถี คือ กามวิถีที่เกิดทางมโนทวาร

วิถีจิตทั้ง ๒ ประเภทนี้ มีความแตกต่างกัน ดังนี้	
ปัญญาทวารวิถี	มโนทวารวิถี
๑. ต้องมีอดีตภวังค์เสมอ ๒. มีวิสัยปวัตติ ๔ คือ อติมหันตารมณ์ มหันตารมณ์ ปริตตารมณ์ และ อติปริตตารมณ์ ๓. อาศัยเกิดได้ใน ๕ ทวาร ๔. อาศัยวัตถุ ๕ เกิด คือ อาศัย จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหาและกายวัตถุ ๕. มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ๖. มีอารมณ์ ๕ เช่น รูป เป็นต้น ๗. เกิดแก่กามบุคคล และรูปบุคคล ตามสมควรแก่ทวาร ๘. มีอารมณ์เป็นปัจจุบันอย่างเดียว ๙. มีวิถีจิตเกิดได้มากถึง ๗ อย่าง คือ ๑) อาวัชชนะ ๒) ปัญญาวิญญาณ ๓) สัมปฏิจฉันนะ	๑. ส่วนมากไม่มี ๒. มีวิสัยปวัตติ ๒ คือ วิภูตารมณ์ และ อวิภูตารมณ์ ๓. อาศัยเกิดได้ทางมโนทวารอย่างเดียว ๔. อาศัยหทัยวัตถุในปัญจโวการภูมิ (ภูมิที่มีชั้น ๕) แต่ในจตุโวการภูมิ (ภูมิมีชั้น ๔) คือ อรูปภูมิ ไม่อาศัยวัตถุเลย ๕. มีทั้งรูปธรรม นามธรรม และบัญญัติเป็นอารมณ์ ๖. มีอารมณ์ ๖ ทั้งหมด ๗. เกิดได้ทั้งกามบุคคล รูปบุคคล และ อรูปบุคคล ๘. มีอารมณ์ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต และ กาลวิมุต ๙. มีวิถีจิตเกิดได้ ๓ อย่างคือ ๑) อาวัชชนะ ๒) ขวนะ ๓) ตทาลัมพะนะ

๔) สันติระณะ ๕) ไวกุลัพพะณะ ๖) ชวณะ ๗) ตทาลัมพะณะ	- - - -
๑๐. มีเฉพาะรูปปรหมัตถ์เท่านั้นเป็นอารมณ์	๑๐. มีทั้งปรหมัตถธรรมทั้ง ๔ และบัญญัติเป็นอารมณ์
๑๑. มีขณะจิตเกิดได้ ๑๔ ขณะ ถ้านับภวังคจิต ๓ เข้าด้วยก็ได้ ๑๗ ขณะ	๑๑. มีขณะจิตเกิด ๑๐ ขณะ ถ้านับภวังคจิตด้วยก็ได้ ๑๒ ขณะ
๑๒. มีเวทนา ๕ คือ ๑. สุขเวทนา ๒. ทุกขเวทนา ๓. โสมนัสสเวทนา ๔. โทมนัสสเวทนา ๕. อุเบกขาเวทนา	๑๒. มีเวทนาเพียง ๓ คือ ๑. โสมนัสสเวทนา ๒. โทมนัสสเวทนา ๓. อุเบกขาเวทนา

๑๐. แนวคิดและข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาเรื่อง วิถีจิต เบื้องต้นนี้ จะเห็นได้ว่า วิถีจิต จะเกิดขึ้นมากหรือน้อย คือนานหรือไม่นาน และชัดเจนแจ่มแจ้งเพียงใด อันเป็นผลให้บุญบาปเกิดขึ้นได้มากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

๑. วัตถุ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กับอารมณ์ ๖ ที่มากระทบกัน
๒. ความเพลิดเพลินยินดี
๓. ความเสพอารมณ์นั้นน้อย ๆ

ในการทำกุศล ถ้าเราได้รูปกายที่สมบูรณ์ด้วยประสาททั้ง ๕ พร้อมทั้งใจที่เป็นผลมาจากมหาวิบากจิต และได้ประสบกับอารมณ์ที่ชัดเจนแจ่มแจ้งอันน้อมนำไปสู่กุศล และเราเองก็มีความเพลิดเพลินยินดี เสพอารมณ์นั้นน้อย ๆ เป็นการแน่นอนว่า ในการทำกุศลครั้งนั้น เราต้องประสบผลบุญอันยิ่งใหญ่ทีเดียว หรือหากอารมณ์นั้นยังไม่ชัดเจน เราควรใส่ใจให้ชัดเจน ด้วยความรู้นี้จึงเป็นเหตุผลที่ว่า ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจึงนิยมการก่อสร้างพุทธศาสนสถาน พุทธศาสนวัตถุที่มีขนาดใหญ่ สะอาด เป็นระเบียบ และสวยงามมาก เช่น วัด โบสถ์ มหาเจดีย์ พระพุทธรูปปฏิมากร เป็นต้น นิยมพิธีกรรมที่ดูศักดิ์สิทธิ์ แม้มีคนมากเป็นล้าน เป็นโกฏิก็ดูสง่างามตลอดจนการป่าวร้องประกาศธรรมและข่าวบุญกันอย่างหน้าตาเบิกบาน

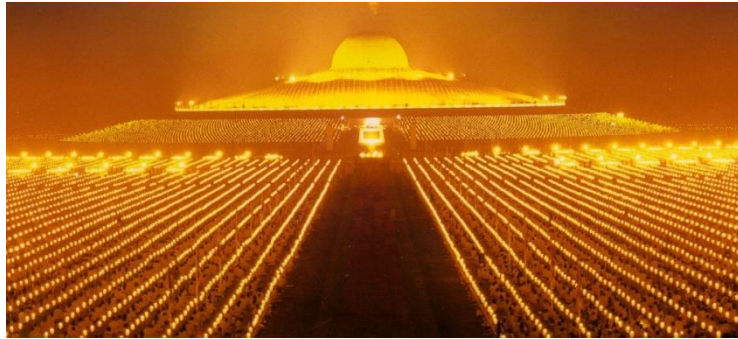

พุทธคยา ที่อินเดีย

บรมพุทโธ ที่อินโดนีเซีย

แม้ในปัจจุบันหลาย ๆ วัด ก็นิยมดำเนินตามอย่างในสมัยพุทธกาล จึงต้องจัดสร้างพุทธศาสนวัตถุขนาดใหญ่สวยงาม จัดพิธีกรรมที่ดูศักดิ์สิทธิ์ และมีบ่อยครั้ง ทั้งนี้เพื่อจะได้ให้น้อมนำจิตของผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสให้มาเลื่อมใส เพราะได้เห็น ได้ยินได้ฟังแค่เพียงครั้งเดียว **ก็จะติดตาตรึงใจอยู่ในวิถีจิตได้ชัดเจนแจ่มแจ้งและก่อให้เกิดการเสพอารมณ์นั้นบ่อยครั้ง** กุศลกรรมทางใจก็จะเกิดขึ้นบ่อย ๆ อันจะทำให้เกิดอารมณ์ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งมีกรรมอารมณ์เป็นต้นที่จะพาจิตให้พองใสในเวลาใกล้ตาย ละโลกแล้วก็จะไปสู่สุคติและเสวยสุคติภพได้อีกยาวนานทีเดียว

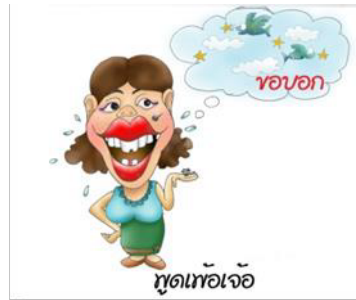
พิธีบูชาด้วยมาฆประทีปรอบมหารธรรมกายเจดีย์

พิธีตักบาตรอันยิ่งใหญ่

นี่หากว่าบรรพบุรุษของเราสร้างพุทธศาสนวัตถุศาสนสถานขนาดเล็ก มิได้สร้างอย่าง
ยิ่งใหญ่สวยงาม คงทนถาวร ทำลายได้ยาก ให้เลื่องลือไปทั่วโลก พุทธสถานก็คงถูกทำลายจาก
ภัยหลายอย่าง เช่น ภัยธรรมชาติ ภัยจากการถูกรุกรานโดยศาสนาบางศาสนา ภัยจากสงคราม
เป็นต้น เราก็คงจะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่น่าเชื่อถือให้สืบ ๆ กันมาจนถึง
ปัจจุบันเป็นแน่ อนึ่ง พุทธศาสนสถานขนาดเล็ก พิธีกรรมไม่ยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ย่อมก่อให้เกิด
ความสนใจความใส่ใจน้อย และหากยังแอบหลบซ่อนในเวลาทำความดี อนุชนรุ่นหลังย่อมจะ
ไม่ได้เห็นแบบอย่างที่ดีได้ จึงไม่ก่อให้เกิดกุศลวิถีที่เป็นบุญอันจะนำไปสู่สันติสุขในอนาคตด้วย

ซึ่งเหตุผลดังกล่าวมานี้ ยังมีพุทธบริษัทอีกจำนวนไม่น้อยที่ยังไม่เข้าใจ อาจเพราะไม่ได้ศึกษาความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้และทั่วถึง หรือด้วยความริษยา ตระหนี่ครอบงำจิตใจ เมื่อเห็นสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ คนมาประกอบการกุศลกันมากมาย มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้มาประกอบการกุศลอย่างโอฬาร กลับมีชอบใจ รู้สึกขัดข้องในจิตใจ แล้วพากันตำหนิตติเตียนพระหรือวัด ที่มีการ

ก่อสร้างพุทธศาสนวัตถุที่ยิ่งใหญ่งดงาม และรวมคนมาประกอบการกุศลจำนวนมาก เช่น กล่าวหาว่าท่านอยากเด่นอยากดังบ้าง ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่เราได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาของท่านผู้รู้ที่สมบูรณ์ที่สุดแล้ว ยังไม่ศึกษาและชวนชวายเป็นเหตุบุญกุศล แต่กลับก่อวิถิจิตที่เป็นอกุศลให้ได้รับทุกข์อย่างแสนสาหัสต่อไปในอนาคตอีกด้วย ควรเรียกคนประเภทนี้ว่าอย่างไร เช่น เห็นถูกเป็นผิด เห็นของดีเป็นของเสีย หรือสำนวนจีนว่า มีปิ่นล้ำค่าไว้ฆ่าตนเอง ภาษาพระว่า มีโมคะไว้ฆ่าตน ก็น่าจะได้

ส่วนเวลาที่ประสบอารมณ์อันน้อมนำไปสู่กุศล ซึ่งปัจจุบันมีการสนับสนุนและโฆษณาประชาสัมพันธ์ ชักชวนกันทำความชั่วอย่างกว้างขวางรอบทิศ อย่างต่อเนื่อง และมีขนาดใหญ่ อันยั่วยุให้เกิดความกำหนัดยินดี ให้เกิดตัวอย่างของการกระทำที่รุนแรง วิปริต มั่วเมาต่าง ๆ **เป็นสาเหตุแห่งมิจฉาทิฏฐิขึ้นในจิตใจคน** จนทำให้ผู้เกิดมาภายหลังเข้าใจผิด คิดเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปกติถูกต้อง ก่อความชัดเจนแจ่มแจ้งให้เกิดเป็นอกุศลวิถิจิตบ่อย ๆ ซ้ำซาก อันจะพามหาชนไปสู่อบายให้ได้รับทุกข์โศกในอนาคต แต่กลับนิยมยินดีส่งเสริมสนับสนุนกันเป็นอันมาก ผู้ใดที่มีลักษณะอย่างนี้ควรเรียกว่า เห็นผิดเป็นถูก เห็นของเน่าเป็นของดี เหมือนหมูชอบของสกปรก แมลงวันชอบของเน่าจะนั้น

ดังนั้นหากเราได้ประสบกับอารมณ์ที่นำไปสู่อกุศลดังกล่าว เราจึงควรสำรวจมรรังตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้วยสติเป็นเครื่องปิดกั้นอารมณ์เหล่านั้น ไม่ให้เข้ามาอยู่ในจิตใจจึงเป็น การดีที่สุด คือ ไม่ควรเพละเลเลียดยินดีเสพอารมณ์นั้น บ่อย ๆ หมายถึง ไม่ตามดู ตามฟัง ตามดมกลิ่น ตาม ลิ้มรส สัมผัสถูกต้องซ้ำอีก และไม่นึกคิดซ้ำบ่อย ๆ

วิธีปฏิบัติที่ง่ายที่สุด ในเรื่องนี้ คือ ให้นึกถึง กุศลนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ดวงแก้วกลมใส องค์ พระแก้วใส พระพุทธรูปนิมา ดอกบัว ทิวทัศน์ เป็นต้น เอามาตั้งไว้ ณ กลางกายภายในตัวเรา เรียกว่า เปลี่ยน

อารมณ์นึกโดยจับพลัน **วิธีนี้ผลอย่างต่ำสุดทำให้มีความรู้สึกเคยต่ออารมณ์อันเป็นอกุศล เมื่อ ฝึกบ่อยเข้าจะทำให้จิตสงบหยุดนิ่งมีความสุขเย็นอยู่ภายใน** ใจที่สงบสุขเย็นภายใน ย่อมไม่คิด จะพละนไปรับอารมณ์ภายนอก เมื่อไม่พละนไปภายนอก ก็ไม่ก่อให้เกิดวิจิตรที่เป็นอกุศลต่อไป อันจะทำให้เราไม่ต้องประสบกับสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี ที่จะทำให้เกิดความทุกข์ในภพชาติ ต่อๆไป พระศาสดา จึงตรัสว่า

"ชนเหล่าใด จักสำรวจจิต อันไปในที่ไกล เทียวไปดวงเดียว

ไม่มีสรีระ มีถ้าเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร"²

นอกจากนี้ประโยชน์ของการสำรวจมรรังทวารทั้ง ๖ พระศาสดาก็ทรงสรรเสริญไว้ มากมาย เช่น ทำให้ไม่ทะยานอยากในปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่เกินจำเป็น ทำให้เป็นผู้อยู่อย่างเรียบง่าย เป็นผู้มีความมักน้อย ความสันโดษ เป็นผลให้ค่าครองชีพและค่าใช้จ่ายไม่สูง จึงมีทรัพย์ สมบัติเหลือในการใช้จ่ายยามจำเป็น ในการสงเคราะห์ญาติมิตรพวกพ้อง และที่สำคัญ คือ มี ทรัพย์เพียงพอที่จะมีไว้สั่งสมบุญเป็นเสบียงข้ามชาติ และทำให้กิเลสไม่ฟู จึงไม่ก่อให้เกิดกาย ทุจริต และวจีทุจริต อันเป็นความไม่น่าเลื่อมใส ไม่สงบ ไม่เรียบร้อยแห่งกายและวาจา และไม่ เข้าไปใกล้อกุศลวิตก ๓ (กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก) ซึ่งทำจิตให้ไม่ผ่องใส แต่

¹ กุศลนิมิต คือ เครื่องหมายที่ทำให้ใจสงบ น้อมไปสู่กุศล ไม่ก่อกิเลส (ราคะ โทสะ โมหะ) ให้กำเริบขึ้น

² พุ.ธ.อ.40/416

ย่อมเป็นไปเพื่อความบริบูรณ์แห่งกายสุจริต วีสุจริต และกุศลวิตก ๓ (เนกขัมมวิตก อภัยบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก) ที่ชวนให้เกิดความสงบ เรียบร้อยทางกาย วาจา ใจ, และย่อมเป็นไปเพื่อปราศจากวิภวัญจะอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวงในที่สุด

ในคัมภีร์อริยัมมัตถสังคหะ ท่านจำแนกวิธีจิตไปตามประเภทของจิต คือ วิธีของจิตประเภทกามาวจร เรียกว่า **กามวิธี**, วิธีจิตประเภทมหัคคตะ เรียกว่า **โลกียอัปนาวิธี** หรือ **มหัคคตวิธี**, วิธีจิตประเภทโลกุตตระ เรียกว่า **โลกุตตรอัปนาวิธี** หรือ **โลกุตตรวิธี**

กามวิธีก็ยังแยกเป็นอีก ๒ คือ กามวิธีทางปัญจทวาร และกามวิธีทางมโนทวาร กามวิธีทางปัญจทวารก็แจกเป็น อติมหันตารมณวิธี, มหันตารมณวิธี, ปรีตตารมณวิธี และอติปรีตตารมณวิธี ส่วนกามวิธีทางมโนทวารก็แจกเป็น วิญญูตารมณวิธี และ อวิญญูตารมณวิธี ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

เกี่ยวกับเรื่องวิธีจิตนี้ยังมีรายละเอียดอีกมากมาย หากนักศึกษาผู้สนใจรายละเอียดยิ่งขึ้นไป ควรหาอ่านจาก อริยัมมัตถสังคหะ ที่มีผู้เขียนอธิบายไว้แล้วมากมายเถิด

บทสรุป วิธีจิตเบื้องต้น

วิธีจิตแบ่งออกเป็นวิธีใหญ่ได้ ๓ ประเภท คือ

๑. กามวิธี
๒. มหัคคตวิธี
๓. โลกุตตรวิธี

๑. กามวิธีแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑.๑. วิธีจิตทางปัญจทวาร (ทวาร ๕)
- ๑.๒. วิธีจิตทางมโนทวาร

๑.๑. วิธีจิตทางปัญจทวารมี ๕ ประเภท คือ

๑. จักขุทวารวิธี
๒. โสตทวารวิธี
๓. ฆานทวารวิธี
๔. ชิวหาทวารวิธี
๕. กายทวารวิธี

ในแต่ละวิธีทางปัญจทวาร จะมีอารมณ์ ๔ ชนิด คือ

๑. อติมหันตารมณ์วิธี
๒. มหันตารมณ์วิธี
๓. ปรีตตารมณ์วิธี
๔. อติปรีตตารมณ์วิธี

๑.๒. อารมณ์ทางมโนทวารมี ๒ หรือ ๔ ชนิด คือ

๑. อติวิภูตารมณ์
๒. วิภูตารมณ์

๓. อวิภูตารมณ
๔. อติอวิภูตารมณ

สุบินวิถี ๔ ประเภท คือ

๑. สุบินวิถีที่มี ตทาลัมพนจิตเป็นดวงสุดท้าย (ตทาลัมพนวาระ)
๒. สุบินวิถีที่มี ชวนจิตเป็นดวงสุดท้าย (ชวนวาระ)
๓. สุบินวิถีที่มี โวภูฏัพพนจิตเป็นดวงสุดท้าย (โวภูฏัพพนวาระ)
๔. สุบินวิถีที่มี ภาวังคณจิตไหวตัว ๒ ครั้ง แล้วก็ดับไป (โมฆวาระ)

เหตุเกิดวิถีแห่งความฝัน ๔ คือ

๑. ชาติกำเริบ
๒. เคยเป็นมาก่อน
๓. เทพสังหรณ์
๔. บุญพรมิต